

RAOUL WALLENBERG

Historik och nya forskningsfält

Göran Rydeberg

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	3
Uppdraget	3
Sammanfattande synpunkter	4
Aktuella frågeställningar	6
Källmaterialet	9
Sveriges uppdrag som skyddsmakt för Sovjetunionen i Ungern	11
Räddningsaktionen för Östeuropa. Sveriges och Wallenbergs roll	16
Svenska och allierade underrättelseinsatser i Ungern vid Andra världskrigets slutskede	20
Budapestlegationens vidare öden efter den 23 december 1944	26
Raoul Wallenberg i fängelse. En kortfattad krönika 1945-1947	35
Vilmos Böhm. Medhjälpare till Raoul Wallenberg och/eller sovjetisk informatör?	38
Åren 1945-1954. Svenska och internationella åtgärder för att skapa klarhet i fallet	42
Utsagor om Wallenberg	43
Demarcher fram t o m Vysjinskijs ”slutgiltiga svar”	43
Vittnesmålen och påföljande svenska aktioner	45
Begärs Wallenberg verkligen åter?	48
Nya besked. Förstudier till och presentationen av Smoltsov-rapporten	52
Andra kanaler. Åke Freys och Finlands insatser	53
Regeringsbesöket i Moskva och utvecklingen fram t o m det sovjetiska svaret i februari 1957	55
Smoltsov-rapporten	61
Vladimir-spåren	71
Varför arresterades Raoul Wallenberg? Sammanfattning av några hypoteser	72
Efter Smoltsov-rapporten	77
Dokumentförstöring	77
Nya vittnesmål	78
Pågående och nyligen avslutade forskningsprojekt	82
Bilaga	87
Krönika över Wallenberg-ärendet	87
Källor och litteratur	98
Personförteckning	101

RAOUL WALLENBERG

Historik och nya forskningsfält

Förord

Jag vill inledningsvis rikta ett varmt tack för värdefullt bistånd i mitt utredningsarbete samt uppmuntrande och konstruktiv kritik till ordf i *UD:s referensgrupp för stöd till oberoende Raoul Wallenberg-forskning*, prof Krister Wahlbäck jämte övriga ordinarie medlemmar av gruppen, prof Karl Molin samt docenterna Sven Holtsmark och Gunnar Åselius. Detsamma vill jag också framföra till gruppens förre ordf, ambassadören Jan Lundvik och dessutom till tidigare respektive nuvarande handläggaren av Raoul Wallenberg-ärendet vid UD, ambassadörerna Hans Magnusson och Harald Hamrin samt vidare till fil dr Johan Matz. Arkivet vid UD har givit ett omfattande stöd i forskningsarbetet. Personalen vid Arkiv- och dokumentcentrum vid Regeringskansliets förvaltningsavdelning, UD:s bibliotek samt SÄkerhetspolisens (SÄPO) arkiv har varit tillmötesgående och därigenom underlättat den praktiska verksamheten.

Uppdraget

I januari 2002 mottog jag uppdraget från referensgruppen att företa en undersökning som innebar att:

Utarbeta en översikt av nuvarande kunskapsläge i ärendet med särskilt vikt lagd på de kunskapsluckor som ännu kan finnas.

Parallellt med arbetsgruppen arbetar under ordförandeskap av landshövdingen Ingemar Eliasson en utredning som ska granska de svenska myndigheternas agerande i ärendet.

Det kan förutsättas att de båda gruppernas arbete oundvikligen kommer att tangera varandras. I denna rapport har dock i möjligaste mån undvikits att utvärdera den svenska statsledningens åtgärder. Däremot bedömer jag hanteringen av Wallenberg-ärendet bl a under perioden från hösten 1955 till februari 1957 som mycket avgörande för utformandet av den sovjetiska positionen och har funnit det ändamålsenligt att relativt utförligt behandla de båda sidornas agerande under denna tid även på officiell nivå.

I redovisningen från den svensk-ryska arbetsgruppen, i form av Aktstycken utgivna av Utrikesdepartementet, ny serie II:52, har också kortfattat redogjorts bl a för utvecklingen under dessa år. Det bör klargöras att dessa aktstycken samtidigt är en ny Vitbok i ärendet och att informationen och slutsatserna här har karaktären av ett officiellt dokument. I samband med en presskonferens i Stockholm den 12 januari 2001 framlade var för sig de svenska och ryska arbetsgrupperna sina rapporter. Huvuddelen av den svenska informationen som presenterades är inarbetad i UD II:52. /I Pressmeddelandet som sedan las ut på UD:s hemsida (<http://utrikes.regeringen.se>) presenteras deltagarna, vilka från rysk sida var Sergej Zjuravlev, Vladimir Sokolov, Viktor Tatarintsev, Konstantin Kosatjev, Vjateslav Tutjnin, Vladimir Vinogradov, Amdrej Ziborov, Aleksandr Kozlov, Valerij Filippov, Konstantin Nikisjkon Nikolaj Arzjannikov och Tatjana Zanina, från svensk sida Hans Magnusson, Martin Hallqvist, Jan Lundvik, Björn Lyrvall, Krister Wahlbäck, Lage Olson, Guy von Dardel och Carl Persson. Som oberoende experter har Marvin W Makinen, Susan E Mesinai, Susanne Berger och Ari Kaplan fungerat./

Den svenska delen var väsentligt mera utförlig och innehållsrik än den ryska. Jag har valt att relativt noggrant värdera de båda rapporterna samt befintlig dokumentation. Däremot har inga ambitioner -eller tid- funnits att i detalj granska och värdera slutsatserna i rapporterna och inte heller har valts att följa deras disposition eller frågeställningar. Vissa av slutsatserna är mycket övertygande och det finns dessutom inte någon anledning till dubbelredovisning, när jag helt delar arbetsgruppens/rnas uppfattning i enskilda frågor.

En koncentration på ett fåtal frågeställningar som bedömts som relevanta att fördjupa sig i vid framtida forskning har förekommit vid undersökningsarbetet. Den som därför eventuellt läser denna rapport i syfte att skaffa sig en heltäckande sammanfattning av ärendets utveckling, kommer kanske att notera betydelsefulla luckor. Här har t ex medvetet valts att avstå från i stort sett all redovisning och problematisering av Raoul Wallenbergs bakgrund och roll som af-färsman. Inte heller behandlas särskilt utförligt detaljer kring hur han och medhjälparna genomförde de omfattande räddningsoperationerna i Ungern. Det är den svenske diplomatens försvinnande och betydelsen av detta snarare än människan och hans gärning som står i fokus.

Vidare kan konstateras utifrån det källmaterial och den litteratur som står till förfogande att den svenske diplomaten uppehöll kontakter med tyska och ungerska nazistiska kretsar och att han ska ha haft en dödsdom utfärdad mot sig av bl a "Budapests bödel" Adolf Eichmann. Dessa fakta är sedan länge kända och därför berörs frågan om Raoul Wal-

lenbergs kontakter med ledande nazister och andra företrädare för Tyskland och Ungern enbart mot bakgrunden av de anklagelser vi kan direkt eller indirekt notera från sovjetiskt håll som riktats mot den svenske diplomaten.

Vi kan också fastslå att Wallenberg i de egna bidragen till legationschefens Danielsson depescher flera gånger ger uttryck för uppfattningen att Sverige borde gå den fascistiska Pilkorsregimen i Ungern -som kom till makten genom en kupp den 15 oktober 1944- längre till mötes än vad den svenska regeringen var beredd till. Orsaken till Wallenbergs ståndpunkt var utan tvivel att Szálasi-regimen krävde ett erkännande för att fortsatt acceptera Sveriges och andra staters humanitära verksamhet i Ungern. Dessa omständigheter diskuteras heller inte vidare i framställningen. Där emot noteras att den svenske diplomaten med all sannolikhet var omgiven av såväl svenska, tyska, ungerska som väst- och sovjetallierade agenter och rapportörer. Det finns anledning att betänka hur man på de olika sidorna tolkade och värderade informationerna om Wallenbergs aktivism och okonventionella hållning. Särskilt avgörande var detta när den svenske diplomatens verksamhet föreföll avvika från den officiella svenska och därmed budapestlegationens linje. Kunde aktionerna ha väckt sådana misstankar särskilt från sovjetiskt håll att de avgjorde hans öde?

Sammanfattande synpunkter

Här presenteras de frågor vilka bedöms sammanfalla med uppdraget att presentera en framtida forskningsstrategi i Wallenberg-ärendet.

Eftersom endast en begränsad arbetstid stått utredaren till buds, kan flera intressanta projekt endast presenteras översiktligt. Det har därför varit angeläget att koncentrera ansträngningarna fr o m till det källmaterial, ur vilket det har varit möjligt att utvinna nyheter. Arbetsmetoden har också inneburit att tyngdpunkten lagts vid händelseförloppet under de tidsperioder som bedömts vara avgörande för hur ärendet utvecklats. Som sådana har definierats åren 1945-1947/1948 och 1955-1957.

Den första är självklar, ärendet är ännu färskt och utsikten att finna öppningar återstår ännu. Sedan den första förvirringen och oklarheten släppt och man från sovjetisk sida fr o m april 1945 intagit attityden att Wallenberg inte finns i Sovjetunionen, framträder småningom bl a den svenske redaktören Edward af Sandeberg. Han har själv återvänt ur sovjetisk fångenskap och omtalar fr o m april 1946 att den försvunne diplomaten av flera oberoende vittnen ska ha setts i bl a Butyrka-fängelset i Moskva. af Sandeberg hävdar dock aldrig att han själv skulle ha mött Wallenberg under sin årslånga fängelsevistelse.

Flera vittnen från andra länder kommer sedan med liknande informationer. Dessa och andra uppgifter är så betydelsefulla att Sverige mot bakgrund av de motstridiga informationer man mottagit från Sovjetunionen aktivt börjar driva ärendet. Utgångspunkten förutom det alltmånga omfattande materialet från vittnen är uppgiften från Sovjetunionen att Wallenberg faktiskt tagits i beskydd av sovjetiska enheter i Budapest den 16 januari 1945, dvs dagen innan alla säkra spår efter honom i frihet upphör.

Vittnesmålen från denna första tid är förvirrande och det förekommer samtidigt uppgifter om att den svenske diplomaten blivit kvar i Ungern, förts till läger i Tjeckoslovakien, Polen eller Rumänien. Läger vi till upplysningar om att han skulle ha funnits i Ukraina, hade förts till Ryssland eller hade omkommit under striderna i Budapest i januari-februari 1945, har vi en mångfacetterad men ändå inte komplett bild av alla utsagor. Resultatlösa framställningar till de sovjetiska myndigheterna blir dock enda följden av Sveriges ansträngningar.

Vad vi kan kalla fas 2 i arbetet, inträder när Sovjetunionen i en not från regeringen genom vice utrikesminister Andrej Vysjinskij den 18 augusti 1947 slutligen anger att ett noggrant eftersökningsarbete givit vid handen att Raoul Wallenberg inte befinner sig i Sovjetunionen och att han är okänd där.

Under den följande perioden får den svenska sidan ytterligare en stor mängd information från återvändande krigsfångar. Redan vid början av 1950-talet repatrieras ett antal italienare. Ett nyckelvittne är pressattachén vid utrikesministeriet i Rom, Claudio de Mohr, som bl a anger att han haft knackningskontakter med svensken i fångelser i Moskva åren 1945-ca 1948.

Med stöd av informationen anser man från svensk sida det finnas utsikter att göra nya framstötter till Sovjetunionen. Dessa startar år 1952 men blir åter resultatlösa. Vad som dock är en avgörande skillnad mot tidigare är att den svenska regeringen fr o m detta år begär Wallenberg utlämnad från Sovjetunionen. Dessförinnan har enbart allmänna förfrågningar och påminnelser om utlovade undersökningar av fallet från sovjetisk sida efterlysts i officiella och halvofficiella svenska framställningar.

Särskilt betydelsefulla blev de uppgifter som erhöles från tyska och österrikiska återvändare fr a fr o m år 1955. Det var med största sannolikhet de otvetydiga informationerna från vittnena jämte det faktum att Stalin avlidit 1953 som blev de avgörande faktorerna och medverkade till en förändrad attityd från Sovjetunionens sida.

Det kan samtidigt konstateras att man hela tiden från svarandesidan värjer sig mot att officiellt erkänna värdet av "krigsfångarnas" utsagor och att man hellre vill framhålla att det är de egna noggranna undersökningarna som till sist ger resultat. /Denna attityd kvarstår än idag. Ett sentida exempel finns i W Korey "*The Last Word on Wallenberg?*" s.32 som återger ett medde-

lande från Reuters från den 17 jan 2001. v chefsarkivarien vid FSB och medlemmen av den svensk-ryska arbetsgruppen VK Vinogradov ska ha yttrat sig mycket nedlåtande om ögonvittnena. Deras utsagor ska ha varit grundlösa och ofta meddelade av mentalt instabila personer/

När man lämnar det officiella svaret år 1957 medges att misstag begåtts, men skulden för den felaktiga hanteringen av fallet läggs helt på den år 1954 avrättade förre säkerhetschefen Viktor Abakumov. Det var han som vid flera tillfällen skulle ha fört regering och övriga myndigheter bakom ljust genom att agera självsvåldigt och olagligt.

I framställningen kommer en relativt omsorgsfull genomgång göras över hur ärendet utvecklades särskilt åren 1954-1957. Det torde utan tvekan framgå av det sovjetiska materialet att Moskva under denna avgörande period avvägde flera alternativ till svar. Övervägdes andra versioner än den som presenterades i den s k Smoltsov-rapporten? Enligt denna ska Wallenberg -som bekant- ha avlidit i Lubjanka-fängelset på sommaren 1947 i vad som förmodades vara en hjärtinfarkt.

Efter Smoltsov-rapportens presentation i februari 1957, går ärendet in i ännu en fas. Från svensk sida har arbetet med vittnesmålen systematiserats påtagligt sedan kriminalkommissarie Otto Danielsson i början av årtiondet fick ansvaret för förhören. Denne och en hel rad medarbetare från polisen och vid ambassaderna genomför systematiska utfrågningar och konfrontationer med vittnen rörande deras utsagor.

Fram till 1957 går detta arbete naturligtvis närmast ut på att etablera information om att Wallenberg verkligen befunnit sig i Sovjetunionen fr o m januari 1945. När så den sovjetiska regeringen tvingas medge detta blir nästa huvuduppgift -förutom naturligtvis under hela perioden att få honom fri- att bevisa att fången befunnit sig i livet efter den 17 juli 1947. Detta arbete pågår ännu idag och något definitivt svar har dessvärre ännu inte nåtts.

Fr o m 1950-talet arbetar också utredare med frågan om Wallenberg för längre eller kortare tid befunnit sig i Vladimir-fängelset ca 200 km öster om Moskva och särskilt dess Korpus II, sjukavdelningen. Vittnesmål förekommer om att svensken ska ha setts där t o m så sent som kring mitten av 1980-talet.

Den 30 januari 1961 meddelar den svenska medicinprofessorn och sovjetvännen Nanna Svartz till statsminister Tage Erlander och utrikesminister Östen Undén om i sina erfarenheter från ett möte med hennes kollegor professorerna Mjasnikov och Danisjevskij. I ett samtal på tyska med den förste ska denne ha angivit att Wallenberg kunde finnas på ett mentalsjukhus i Moskva. /Se UD II: 52 s.112ff. För en sammanfattning av hur den svenska utrikesledningen hanterade de första uppgifterna se PM av Leif Belfrage den 7 feb 1961, UD P2 Eu/ Erlander vände sig därefter till sovjetledaren Nikita Chrustjev som erhöll en förfrågan från den svenska regeringen i samband med en mottagning av den svenske ambassadören i Moskva, Rolf Sohlman den 25 februari /Dokumentsamling nr B 28 (E 42)/ Det finns ingen anledning att referera de många turerna i detta ärende som inte kommer att tas upp i den kommande framställningen. Vi kan dock notera att sovjetregeringen svarade avvisande och att Mjasnikov fortsättningsvis på alla sätt försäkrade att han blivit missförstådd och inte hade några informationer om den försvunne diplomaten. Ärendet behandlades ännu under 1965 i samband med möten Mjasnikov-ambassadör Gunnar Jarring och Mjasnikov-Svartz i maj respektive juli detta år. /Dokumentsamling nr B 34 (D 67), E 52, 56 (D 68)/ Ärendet utvecklades mot en återvändsgränd, där ord kom att stå emot ord.

Under 1970-talet började en senare generations fångar vid återkomsten till friheten kunna berätta om erfarenheter av Wallenberg från den sovjetiska lägervärlden. Utsagor från judiska dissidenter som lyckats ta sig till Israel såsom Efim Mosjinskij och Abraham Kalinski föranleder Sverige att efter ett antal års relativ tystnad under åren 1966-1978 att åter ta upp frågan med Sovjetunionen år 1979. Inställningen från Moskva förblir dock att Wallenberg är avliden. Med all sannolikhet har han -enligt dåvarande sovjetisk uppfattning- bragts om livet i Lubjanka just i juli 1947 som Smoltsov-rapporten indikerar.

Under 1980- och 1990-talen får Sverige tillgång till en alltmera omfattande information från såväl USA och Storbritannien som Sovjetunionen. USA:s roll i Wallenberg-missionens arbete har därigenom delvis också kunnat klargöras. Vad som ännu återstår att utreda är i vilken utsträckning det arbete som den svenske diplomaten och hans medarbetare bedrev med bl a amerikanska räddningsorgan som War Refugee Board (WRB) och den judiska paraplyorganisationen Joint Distribution Committee (Joint) som arbetsgivare och finansiärer kunde ha storpolitiska implikationer. /Redan i början av 1980-talet offentliggjordes OSS- och CIA-dokumenterna rörande Raoul Wallenberg i US National Archives och ingår där i Record Group (RG) 226 och särskilt 263/

I undersökningen har varken kunnat bekräftas eller dementeras de uppgifter som anger att västliga underrättelseorgan i deras verksamhet i Ungern kunnat etablera aktiva kontakter med den svenska legationen och/eller med Wallenberg personligen.

Från ryskt/sovjetiskt håll mottar Sverige fr o m år 1991 ett omfattande material. Där framkommer dels hur man från Moskvans sida reagerade på svenska framställningar rörande Wallenberg dels konkret klargörs för första gången vilka beslut som ledde fram till att den svenske diplomaten arresterades och fördes till fångenskap i Sovjetunionen. Dessa källuppgifter har också givit oss vissa kunskaper om hur man hanterade diplomaten och detta material kan dessutom jämföras med de utsagor som medfångarna till Wallenberg och hans chaufför Vilmos Langfelder lämnat. Det kan konstateras att uppgifterna åtminstone för perioden fram till våren/sommaren 1947 i mycket hög utsträckning förefaller att samstämma.

Alltjämt saknas mycken information som en gång uppenbarligen har funnits och detta stöder de uppgifter som hela tiden gjort gällande att utrensningar av för olika befattningshavare komprometterande material kan ha genomförts systematiskt eller slumpvis. Detta ämne kommer också att kortfattat behandlas i undersökningen. Vidare finns anledning att fortsätta eftersökningsarbetet i olika sovjetiska arkiv efter nytt material och också efter spår av systematisk eller slumpvis utrensning av uppgifter. Alldeles som Smoltsov-rapportens äkthet har undersökts i diverse test bör övervägas om inte omfattande sådana borde göras på ett antal ryska/sovjetiska dokument som bevisligen bär spår av senare tids förvanskning.

Möjligheterna torde vara stora att det finns mera att hämta i underrättelsetjänsternas arkiv och likaså i de olika militära förbandens samlingar. Av särskilt intresse är därvid naturligtvis information från alla sådana som var inblandade i slutstriderna kring Budapest 1944/1945.

Efter Sovjetunionens fall i början av 1990-talet upphörde i realiteten Wallenberg-ärendet att utgöra en belastning för relationerna mellan Sverige och Ryssland och undersökningsarbetet kunde börja bedrivas mera förutsättningslöst.

Symptomatiskt för den nya samförståndsandan är inte minst konstitueringen i september 1991 av den gemensamma svensk-ryska arbetsgruppen som under åren samlats i Sverige och Ryssland och haft gemensamma möten kring Raoul Wallenbergs öde. Därigenom har man från svensk sida successivt givits tillgång till ett stort antal dokument med anknytning till ärendet som ännu inte är tillfullo analyserade. År 2000 lämnade grupperna -som ovan angivits- sin redovisning, vilken nu finns utgiven i en svenska, engelska och ryska likalydande versioner. Som vi ska se föranledde publiceringen av materialet uppkomsten av ytterligare frågeställningar som det finns anledning att ytterligare utreda i en snar framtid.

Aktuella frågeställningar

På grundval av resultaten av denna undersökning anges här ett antal ämnen som bedömts som särskilt betydelsefulla att erhålla ytterligare information kring. Det är också sådan forskning som Wallenberg-gruppen -enligt min mening- bör bedriva på egen hand eller kanalisera medel till. Listan anger ingen absolut prioritetsordning.

Huvudsyftet med alla studier avseende den svenske diplomaten måste i första hand vara att han ska kunna återvända hem/att hans öde slutgiltigt kan fastställas. Mot den bakgrunden blir vittnesmålen tveklöst ett av de mest betydelsefulla materialen att följa upp.

Mot denna bakgrund kan synas märkligt att vittnesmålen i föreliggande studie behandlas ytterst översiktligt. Orsaken är att en systematisk genomgång för att vara meningsfull kräver andra arbetsinstrument och en annan tidsram än vad som stått till förfogande.

1. Vittnesutsagorna behöver systematiseras och datoriseras.

a) Det systematiseringsarbete avseende vittnesutsagorna som hittills företagits är förtjänstfullt särskilt med avseende på 1940- och 1950-talsmaterialet. Utvecklingen har dock gått vidare såväl källmässigt som på dataområdet, vilket medför att dagens register inte kan brukas för att samköra olika uppgifter. Katalogiseringen av de mera moderna uppgifterna är så otillräckligt att arbetet dessvärre knappast kan anses ha något egentligt värde. Någon systematisk genomgång av den omfattande litteraturen om Wallenberg och vittnesmålen har inte gjorts. En översiktlig studie erbjuder dock tillfället att konstatera att fram till år 1947 är bilden åtminstone till största delen samstämmig. Vissa avvikande röster anger ju att svensken ska ha dödats redan under striderna i Pest i januari/februari 1945, men dessa utsagor har ju kunnat vederläggas. Efter 1947 har vi förutom de rysk/sovjetiska uttalandena om dödsfallet i juli, uppgifter om att Wallenberg levat en bit in på 1950-talet. Andra som t ex Frederick Werbell anger att fången skulle ha avlidit någon tid efter Nikita Chrustjeps stockholmsbesök sommaren 1964. Det finns också information som sträcker sig ända fram mot sent 1980-tal (kanske t o m från 1990-talet) att Wallenberg då varit i livet. Just mot bakgrund av dessa mycket divergerande uppgifter, är det särskilt angeläget att en noggrann prövning av vittnesmålen åter genomförs. Trots att vi svårligen ur materialet kan nå avgörande klarhet är uppgifterna av så stor betydelse att de inte får lämnas utan att all väsentlig information är tillvaratagen.

b) Innan bearbetningen av vittnesuppgifterna startas måste en principlösning skisseras för vilka uppgifter det är som kan vara väsentliga. Vad som är slående är hur osystematiskt många utredare och forskare arbetat. Självfallet är uppgifter om att ett vittne i något läger ska ha mött någon som säger sig ha träffat en person som han/hon eventuellt trodde vara svensk inte helt ointressanta. Däremot kan sökande på måfå och en ogenomtänkt systematisering av dessa uppgifter omöjligt leda någonstans. Därför är min uppfattning att vittnesmålen trovärdighet först bör prövas innan de börjar bearbetas. Det är en absolut förutsättning att enbart första- och eventuellt viss andrahandsinformation kan användas. Det sistnämnda slaget kan vara värt att bruka om det kan bekräfta andra uppgifter.

2. Fortsätta källinventeringar fr a i ryska/sovjetiska arkiv, men även i västallierade länder och Sverige bör genomföras.

a1) Material från underrättelsetjänsternas och de olika arméförbandens som arbetade i budapestområdet kring 1944/1945 bör prioriteras. Huruvida det är möjligt att få fram mera information idag är osäkert, men eventuella tillfällen bör alltfört utnyttjas. Inte minst bör utrönas om någon ytterligare information skulle kunna finnas rörande de förhör som sovjetmakten höll med den kvarvarande personalen vid den svenska legationen under perioden 17 februari-13 mars 1945, dvs 1-1½ månad efter Wallenbergs försvinnande.

Vad som förefaller uppenbart även för en betraktare med begränsade kunskaper om ärendet är de många egendomligheter som förefaller vidlåda fr a KGB:s (Kommittén för statens säkerhet) och dess föregångares MGB och NKGB arkiv. Uppgifter om systematiska eller slumpmässiga utrensningar kommer att granskas i framställningen. Naturligtvis kommer det sannolikt att förbli svårt att få tillgång till dessa dokument, men särskilt måste prioriteras försök till undersökningar avseende dokument från organisationens 2 huvudavdelning (Kontraspionaget).

a2) Ytterligare information rörande politiska avgöranden kring krigsfångarnas situation och hur de skulle hanteras bör kanske kunna återfinnas i Presidentarkivet, CK:s, och Utrikesministeriets (MID) arkiv. Detta material besvarar kanske inte frågan om vad som specifikt hände Wallenberg, men vi behöver på ett allsidigt sätt belysa bevekelsegrunderna för Sovjetunionens agerande.

a3) I flera år har bedrivits forskning i olika fängelsearkiv, med tyngdpunkt på dem varifrån det angivits att Wallenberg ska ha suttit (Lubjanka, Lefortovo och möjligen Butyrka) samt där det finns tydliga indikationer i samma riktning (Vladimir). Detta arbete är mycket angeläget och bör kunna ge mera information. Studier av material från andra arkiv -anläggningar där svensken kanske kan ha vistats- bör däremot prioriteras ned. På samma sätt finns anledning att ställa sig till tveksam till forskning gällande fängstransporter -särskilt efter år 1947.

På goda grunder kan antas att om Wallenberg verkligen alltjämt funnits i livet efter juli 1947, hade man från sovjetisk sida genomfört ordentliga föranstaltningar för att han skulle isoleras så effektivt som möjligt från andra fångar. Att samtidigt förvänta sig att svensken skulle ha haft ett kontaktnät -antingen i egenskap av s k nummerfånge eller under eget namn- är inte realistiskt. Om det finns extra resurser, bör man satsa på sådan forskning för dess egen skull eftersom den skulle öka vår kunskap om den sovjetiska lägervärlden. Däremot kan den svårligen motiveras utifrån perspektivet att bringa klarhet i Raoul Wallenbergs öde.

Huruvida det är ändamålsenliga i att bevilja resurser till fortsatt forskning rörande de nummerfångar som kunnat identifieras fr a i Vladimir, men även i andra läger, kan diskuteras. Eventuellt skulle viss politisk information kunna erhållas ur annat källmaterial, vilket kunde ge en ledtråd till sökandet efter Wallenberg bland nummerfångarnas skara. De resultat som nått hittills är visserligen mycket magra, men ämnet bör dock allvarligt prövas.

a4) Smoltsov-rapporten har -som kommer att framgå- varit föremål för ett stort antal analyser utifrån olika aspekter. Det finns alltjämt oklarheter. Primärt måste vikt fästas vid att söka fastställas vid vilken tidpunkt A Smoltsov avgick ur aktiv tjänst. Även om svaret möjligen inte röjer Wallenbergs slutliga öde, skulle eventuella säkra uppgifter om att den sovjetiske läkaren definitivt hade avgått från sin tjänst flera månader innan den bekanta rapporten upprättades, medföra att ärendet hamnar i ett nytt läge åtminstone avseende tidpunkten för Wallenbergs död. Förnyade studier kring detta dokument ur en mängd aspekter är angeläget.

b1) Studier i en hel rad statliga och privata arkiv fr a i USA bör också prioriteras. Inte minst finns anledning att ytterligare undersöka OSS:s (CIA:s) och andra underrättelsemyndigheters roll i arbetet för att rädda Budapest befolkning.

b2) Forskning kring organisationer som Joint bör också kunna ge mera information än vad vi har för tillfället.

b3) Vissa antydningar har gjorts om att USA agerat i visst samförstånd med Sovjetunionen och undanhållit Sverige väsentliga uppgifter i ärendet. Det skulle vara ytterst intressant att få fram mera information, om det är möjligt att finna sådan, angående vilka överväganden som styrde USA:s agerande i förhållande till de neutrala staterna och deras hjälpinsatser i det krigsdrabbade Europa.

Under perioden mars-december 1945 saknade Sverige och flera andra stater egen representation i bl a Budapest och Stockholm företrädde under perioden av USA. Redan under denna period bedrev amerikanerna på eget initiativ ett visst efterforskningsarbete i Ungern. Förekom några kontakter USA-sovjetiska myndigheter i ärendet som Sverige ännu inte underrättats om? Fanns några uppgörelser mellan segrarmakterna, vilka kunde påverka möjligheterna att framgångsrikt driva Wallenberg-ärendet till ett lyckligt slut?

b4) Handlingar avseende stockholmsambassadens verksamhet med eventuell anknytning till Wallenberg-ärendet behöver också genomlysas mera systematiskt.

c) Det kan finnas material i Israel av intresse för frågan, vilket inte är ordentligt inventerat.

d) Vatikanarkivet kan också vila på viss information.

e) Brittiska arkiv bör också kunna erbjuda ytterligare material.

f) Svenska arkiv som Wallenberg-arkivet och andra affärsarkiv är ännu inte fullt genomlysta.

3. Den svenska underrättelsetjänstens eventuella samarbete med Wallenberg och legationen i Budapest har utretts av arbetsgruppen och belyses även kortfattat i denna rapport. Alltjämt finns dock sekretessbelagt material som inte är analyserat. C-byråns, T-kontorets och RKA:s m fl arkiv behöver också genomgås, kanske utifrån nya förutsättningar.

4. Kritik har riktats mot de svenska myndigheternas hantering av ärendet. En utredning under Ingemar Eliasson arbetar -som nämnts- f n med frågan, varför det inte här finns någon anledning att ta ställning i frågan. Däremot bör de anklagelser mot myndigheterna och t o m Wallenbergs kollegor för att medvetet ha underminerat dennes ställning, försvårat eller motarbetat räddningsaktionerna utredas. Ett par av de "konspirationsteorier mot Wallenberg" som lanserats kommer att presenteras och analyseras nedan.

5. Att WRB:s och Wallenbergs räddningsaktion var infiltrerad av tyska och sovjetiska agenter är redan fastställt. Hur detta nätverk i detalj var organiserat är dock alltjämt oklart. I denna rapport förs ett resonemang kring den ungerske kontaktmannen, sedermera landets representant i Stockholm 1946-1948, f ordföranden för ungerska metallarbetarunionen, dr Vilmos Böhm och hans roll i sammanhanget. Den väntar på att bli till fullo utredd. Som framgår av framställningen löper intressanta trådar mellan en rad motivkretsar från den svenska räddningsaktionen i Budapest till uppgörelsen med olika kommunistiska kadrer i Östeuropa och Sovjetunionen från Stalins sida 1946-1953. Studier rörande dessa frågor kanske inte bidrar till att vi kan utröna svenskens öde, men de kan säkerligen spegla eventuella motiv till varför han greps och kvarhölls i fångenskap.

6. Från sovjetiskt håll utfärdades inför och samtidigt med Röda arméns erövringar i östra Europa en mängd arresteringsorder avseende såväl förmenta krigsförbrytare som främmande länders officiella sändebud, Röda korsmedarbetare eller företrädare för andra hjälporganisationer. Systematiska studier rörande omfattningen, grunderna för besluten och hanteringen av de fångna kan bidra till att ge en relief till den sovjetiska behandlingen av Wallenberg-ärendet. Det skulle vara av stort intresse att få belyst frågan om flera av svenskens medarbetare hamnade i sovjetisk fångenskap. Förutom Langfelder känner vi till att åtminstone ytterligare ett par av dem som tjänstgjorde vid eller med anknytning till legationens verksamhet tillfångatogs, Henry Grossheim-Krisko och Gerit van der Waals (Vanderwaals). Den sistnämnde avled f ö i Butyrka 1948. Dessutom påstod också greve Michail Tolstoj-Kutuzov att han skulle ha fängslats, en uppgift vi saknar belägg för.

7. Wallenberg-aktionens och andra privata utredningsgruppers insatser och samordning med det officiella undersökningsarbetet har endast delvis utretts. I den följande rapporten kommer deras tidvis mycket omfattande verksamhet knappast alls att beröras. En översiktlig genomgång har företagits, men det har inte varit möjligt att finna något material eller uppgifter som på någon avgörande punkt förändrar den allmänna bilden rörande efterforskningsarbetet. Forskning kring de privata och institutionella initiativen borde dock vara välkommen och inte minst en uppsummering av deras insatser är angelägen.

8. Wallenberg-familjens och särskilt Raouls affärsintressen är ännu otillräckligt utredda. Enligt för mig obekräftade uppgifter hade den sistnämnde bl a kort före avfärden till Budapest engagerats i ett annat familjeföretag "*Baltiska oljecentralen*". Detta företag deltog i utvinningen av skifferolja främst i Estland och var i full verksamhet bl a under åren av naziststyre 1941-1944. Samtidigt uppehöll svensken kontakter med andra affärsföretag. Hans korrespondens från budapesttiden med bl a kollegan och chefen för MEROPA AB Kalmán Lauer ger vid handen att Wallenberg förmodligen -som utlovats- inte tog aktiv del i någon affärsverksamhet, men att han på ett naturligt sätt uppehöll sina gamla affärskontakter. Om detta var man naturligtvis medveten på såväl tysk som västallierad och sovjetisk sida. Det kommer att antydvas flera gånger i den kommande framställningen att Wallenberg och hans familjs ekonomiska transaktioner med all säkerhet inte var ett huvudmotiv till att Sovjetunionen arresterade honom. Däremot behöver teorin

rörande möjligheten att man från motsidan kanske avvaktade tillfället att utnyttja fången för ekonomiska motiv -om möjligt- kartläggas mera ingående. MEROPA:s verksamhet är inte närmare kartlagd.

Vi vet att Marcus Wallenberg i april 1945 intervenerade hos Sovjetunionens sändebud i Stockholm Aleksandra Kollontaj i ärendet, men samtidigt kan noteras att familjen var påtagligt passiv. Under 1946 gjorde faderns kusin dock ännu en ansträngning, kontaktade åter brevlades Madame Kollontaj samt överlämnade en målning av prins Eugen. Svaret från den 7 juni till Wallenberg nådde också Söderblom respektive Karl Ivan Westman i handbrevsformen. /UD P2 Eu¹ s.d/ Tonen var mycket älskvärd, men hon ursäktar sig med "*quand on n'est plus en poste, on n'a plus les mêmes possibilités d'arranger les affaires.*"

Frågan om Wallenbergfamiljens agerande och orsakerna bakom dess allmänna försiktighet bör utrönas.

9. Vi kan till sist också notera att svensk Wallenberg-forskning mycket kommit att handla om utvärderingar av missade tillfällen. Här är inte platsen att gå in på teorier om vad som gick fel. I den kommande framställningen görs bara ett fåtal antaganden om den sovjetiska reaktionen på svenska framstötter. I de flesta fall medger inte källmaterialet att några exakta slutsatser dras. Det bör också noteras att det inte är bara i diktaturens Sovjetunionen det är svårt att få fram källmaterial. Även i den välfungerande demokratin märks -inte minst i detta fall- tendensen att de avgörande resonemangen kring hur man ska agera och bevekelsegrunderna mera sällan är dokumenterade. Detta får väl inte ses som något demokratiskt underskott utan fastmera en naturlig handläggningstradition som dessvärre ofta är förödande för den undersökande journalisten eller historikern.

Eftersom det i frågan kring Wallenbergs öde oftast inte noterats några omedelbara sovjetiska reaktioner på svenska propåer, bör vi kanske mera förutsättningslöst undersöka om det kan dokumenteras om enskilda framstötter till Sovjetunionen verkligen på ett avgörande sätt befäste dess ledning i tron att Sverige egentligen inte var så intresserat av att frågan skulle lösas. Vi har såväl vittnesmål -andrahandsuppgifter- från samtal inne i fängelset där Wallenberg meddelats att Sverige inte brydde sig om hans öde. Sådana uppgifter bör naturligtvis också ses utifrån sitt syfte som kan ha varit att bryta ned den hjälplöse fången.

Dock kommer att redovisas ett antal officiella eller inofficiella indikationer på att man från sovjetisk sida faktiskt tolkat det svenska budskapet som om Wallenberg var en person Sverige inte fäste något speciellt avseende vid.

Det är mot bakgrund av dessa omständigheter vi skulle behöva mera faktauppgifter från den politiska ledningen i Sovjetunionen om hur man betraktade motsidans agerande. Forskning på detta område bör ges högt prioritetvärde.

Det kan noteras att i den svenska arbetsgruppens sammanfattning finns 17 enskilda frågor vilka inte kunnat besvaras och som bedöms vara särskilt angelägna att utreda. /UD II:52 s.171f/ Här görs en kort sammanfattning och anges med fetstil de ämnen som också kommer att behandlas i föreliggande rapport.

1. När, var och av vem fattades beslutet om att arrestera Wallenberg?
2. Vad var motiven bakom och förändrades dessa?
3. Antyddes villighet från sovjetisk sida att utväxla Wallenberg?
4. Vad föranledde utrikesledningens oengagerade hållning särskilt 1945-1947?
5. Vad hände -i vid bemärkelse- i juli 1947?
- 6-7. Smoltsov-rapportens tillkomst och betydelse?
8. Vad stod i Abakumovs brev till Molotov den 17 juli 1947 och var finns dokumentet?
9. Vilka var omständigheterna bakom Willy Roedels och Vilmos Langfelders död?
10. Återvände Wallenberg till Stockholm hösten 1944 och samtalade han då med Kollontaj?
11. Vad hände med Wallenbergs tillhörigheter och hur återfanns de år 1989?
12. Var återfinns diskussionsdokumenten från mötet Vladimirov-Frey?
13. Varför finns så få KGB-dokument och har någon systematisk förstöring ägt rum?
14. Varför tystades den samarbetsvillige Sjrjagin från Charkov, när han avsåg att starta utfrågningar rörande Wallenberg, våren 1956?
15. När avlägsnades hänvisningarna till Wallenberg och Langfelder i KGB:s journaler?
16. Varför lämnades i februari 1957 inte en sanningsenlig rapport från sovjetisk sida till Sverige?
17. Vittnesmålen måste systematiseras intill den punkt när vi erhåller sanningen om Wallenberg öde.

Källmaterialet

Materialet är mycket omfattande och det kan noteras att UD:s arkiv i form av sk blåböcker, utgörs av de handlingar som släpptes 1980 respektive 1982. Det omfattar nästan samtliga dokument för åren 1944-1970 och uppgår till 49 volymer. Därtill kommer ytterligare material som avhemligades på 1990-talet och huvudsakligen gäller tiden efter 1970, vilket förvaras i 72 välfyllda A4-pärmar.

Vid UD finns också sammanställningar i form av kartotek över vittnesmålen rörande förmenta iakttagelser av Wallenberg fram till ca år 1958 och dessutom summariska angivelser i samma form i samma ärende för perioden fram till omkring 1990, vilka också varit föremål för genomgång i samband med arbetet med denna rapport.

Raoul Wallenberg-föreningens arkiv och Raoul Wallenberg-arkivet vid Riksarkivet består av ett par hyllmeter handlingar, varur har genomgått ett 10-tal volymer. Huvudsakligen har intresse riktats mot de dokument som utvisar kontakter mellan Wallenberg, hans omgivning och USA-organisationer, vilka var involverade i verksamheten med att rädda judiska offer i Budapest. Därtill har viss korrespondens i arkiven genomgått.

Vid SÄPO:s arkiv förvaras ett omfattande material bestående av ca 40 mappar vilka ingår i Wallenbergs personakt. Därtill finns ett tiotal ytterligare innehållande pressklipp. Huvuddelen av innehållet utgörs av noteringar från det arbete som kriminalkommissarien Otto Danielsson fr a under 1950-talet genomförde i form av intervjuer med återvändande f d krigsfångar främst i Tyskland. I såväl detta material som handlingarna vid Riksarkivet ingår åtskilliga dubbletter av UD-dokument.

Raoul Wallenberg-projektets samlingar vid Uppsala universitetsbibliotek har också varit en värdefull källa. Materialet utgörs av dokument främst bestående av intervjuer med överlevande från terrorn i Budapest i Andra världskrigets slutskede som en arbetsgrupp ledd av prof Karl Molin huvudsakligen åren 1989-1992 samlade in. Fil dr Paul Levine var den som främst genomförde det praktiska arbetet. Här finns bl a kompletterande intervjuer med personal vid den svenska ambassaden i Budapest som hade erfarenhet av arbetet med skyddshandlingar till judarna samt hade haft kontakt med Wallenberg.

Fr o m början av 1990-talet har offentliggjorts ett antal ryska/sovjetiska dokument med anknytning till Wallenberg-ärendet. 45 av dessa redovisas i Aktstycken utgivna av utrikesdepartementet, ny serie, II 52, vilka presenteras i den år 2000 framtagna redovisningen från den svensk-ryska arbetsgruppen.

Detta material kan också jämföras med den dokumentation som framlades vid den ovan nämnda presskonferensen den 12 januari 2001 och utgörs av det material som de svenska och ryska grupperna var för sig redovisade.

Under åren 1991-2000 har gruppen erhållit material från rysk/sovjetiskt håll. Innehållet i dokumentsamlingen föreligger i flera kopior som återfunnits i skilda ryska arkiv. Handlingar från följande arkiv finns till redovisat antal och kommer fortsättningsvis att citeras efter serienr (kopior som återfunnits i flera arkiv redovisas också här).

Serie A. F d KGB:s arkiv 59 dokument. 10 återfinns i UD II:52,

Serie B. SUKP CK:s arkiv 39 dokument. 2 återfinns i UD II:52,

Serie C. Försvarsministeriets arkiv. 16 dokument. 4 återfinns i UD II:52,

Serie D. Utrikesministeriets arkiv. 69 dokument. 15 återfinns i UD II:52,

Serie E. Presidentarkivet. 68 dokument. 2 återfinns i UD II:52,

Serie F. Övriga arkiv. 14 dokument. 5 återfinns i UD II:52.

I UD II:52 återges nio ryskspråkiga bilagor som inte ingår i dokumentsamlingen. Handlingarna har vid olika tidpunkter överlämnats av Ryssland och har av skilda anledningar inte sammanställts med övrigt material. Några av dessa behandlas i föreliggande rapport och benämns här enligt den officiella beteckningen AVPRF-dokument. /Det finns i UD:s arkiv flera sammanställningar över det befintliga källmaterialet. Aktuell är den förteckning som återfinns i anslutning till Dokumentsamlingen som förvaras vid UD:s arkiv. Därtill görs en genomgång av resterande material (AVPRF-dokument) i UD P2 Eu¹ 242/008 från den 29 aug 2000 i en sammanställning av Jan Lundvik. Ytterligare ett par dokument i anslutning till ärendet -som inte finns medtagna i de svenska dokumentsamlingarna- återfinns i den sammanställning som FN:s generalsekreterare Kofi Annan den 12 jan 2001 överlämnade till Sveriges representant vid organet Pierre Schori, UD P2 Eu¹ 25 jan 2001. Dessa är dock inte noterade i listan ovan/

Ett 10-tal dokument som levererats av Ryssland efter 1996 särredovisas av olika anledningar och kommer att presenteras nedan, när de kan anses tillföra Wallenberg-ärendet ytterligare dimensioner. Det bör nämnas att detta material endast delvis är översatt till svenska eller engelska och att tolkningen av vissa dokument inte är helt tillfredsställande genomförd. Detta är inte en fråga som kommer närmare tas upp i den kommande framställningen. Under alla omständigheter bör dock poängteras att det för forskningen och den intresserade allmänheten är en angelägen uppgift att genomföra auktoriserade översättningar av dokumenten. Därtill bör i lämplig utsträckning också fogas kommentarer för att öka förståelsen och innebörden av texterna.

En av huvuduppgifterna i framställningen har varit att göra en värdering av just det "ryska" materialet och bl a jämföra det med motsvarande information som återfunnits på annat håll.

Källmaterial avseende Raoul Wallenbergs liv och verksamhet återfinns bl a i samlingen "Raoul Wallenberg in Documents 1927-1947", utgiven år 2000 av Gert Nylander och Anders Perlinge. Dokumenten kommer från olika samlingar såsom t ex UD:s och familjen Wallenbergs arkiv. Materialet utnyttjas för att söka bringa klarhet i den svenske diplomatens aktioner och när det häri kan finnas någon nyckel till det kommande ödet.

Genomgång har också gjorts av FRA:s arkiv, vari dock bara några enstaka dokument visat sig vara av intresse.

För att söka spegla i vilken utsträckning Sovjetunionen under Andra världskriget hade kännedom om verksamheten inom de USA-ledda organisationerna för hjälp åt nazismens offer i Europa såsom främst War Refugee Board (WRB) och Joint Distribution Committee (Joint), har ett inledande försök gjorts att studera det s k VENONA-materialet. Detta utgörs av meddelanden som under de sista krigsåren och fram till 1947/1948 sändes mellan Sovjetunionen och dess representanter och agenter i USA. Sändningarna identifierades och dokumenterades med hjälp av signalspaning och överlämnades under de inledande åren till kryptospecialister i USA som lyckades forcera stora delar härav. Under de följande dryga 25 åren informerades flera länder -även Sverige- om förekomsten av detta material och även i vårt land fanns forcörer som arbetade med VENONA-dokument ända in på 1970-talet. Med början år 1995 låter USA frisläppa materialet som numera till stora delar finns att tillgå på nätet. För närvarande arbetar fö Wilhelm Agrell med en bok rörande VENONA-materialet och dess betydelse för Sverige.

Stora delar av det värdefulla amerikanska materialet släpptes emellertid så tidigt som den 14 januari 1972. Även vissa uppgifter från Foreign Office och andra brittiska organ är numera frisläppta och har delvis utnyttjats för denna undersökning.

Det torde dock fortsatt finnas behov av en systematisk genomgång av bl a amerikanska, brittiska och sovjetiska arkiv med delvis nya infallsvinklar för att försöka finna nytt material.

Sveriges uppdrag som skyddsmakt för Sovjetunionen i Ungern

Intimt sammankopplat med agerandet av rikets beskickningar i främst Centraleuropa särskilt under slutskedet av världskriget, är den alltmera aktiva roll som Sverige valde att spela på den internationella scenen. En mycket omfattande forskning såväl hemma som utomlands har efter kriget visat att det neutrala Sverige ofta uppfattades med stor skepsis av såväl Tyskland som de allierade. Trots detta vann sig båda sidor av de krigförande om att uppehålla ett nära samarbete med Stockholm på flera områden. En av de fördelar den lilla staten i norr hade jämte flera andra i samma position som Schweiz, Spanien, Portugal, Turkiet, Vatikanen och några mindre europeiska länder var att man ägde möjlighet att uppehålla förbindelser med båda sidor i konflikten och därmed också kunde medverka bl a i humanitära insatser främst i de områden som drabbades av nazismens terror.

Detta var naturligtvis till båtnad för de neutrala staterna, men kunde också utnyttjas av de krigförande. Betydelsefulla uppdrag som de ickekrigförande påtog sig var att agera skyddsmakter för inte minst stormakternas intresse hos motsidan. I Tyskland och bland dess allierade självständiga stater i Europa som Ungern, Kroatien, Rumänien och Slovakien företrädde de allierade främst av Schweiz och Sverige. En hel rad nationer företrädde av de båda sistnämnda och för framställningen kan det vara tillfyllest att notera att USA och Storbritanniens intressen i Ungern tillvaratogs av Schweiz, medan Sverige efter begäran fullgjorde samma uppdrag för Sovjetunionen. /UD II:52 s.37/

Det finns anledning att kort dröja något inför innebörden av skyddsmaktsuppdrag. Sådana tillfaller vanligen oberoende eller permanent neutrala stater i händelse av konflikter. Gällande bestämmelser för Sverige i händelse staten erhåller en begäran om sådant uppdrag regleras i UD:s föreskrifter (Uf 1994:28) *Om skyddsmaktsuppdrag*.

Eftersom det inte finns -eller ha funnits- någon fastställd internationell norm för hur ett sådant uppdrag ska utföras, avgörs regleringarna bilateralt och det bli därför parterna själva som har att tolka innebörden av avtalen. Naturligtvis medför detta att tolkningarna kan bli högst olika om hur det har utförts och särskilt den lilla neutrala staten riskerar naturligtvis att utsättas för kritik och påtryckningar från en stormakts sida. Bl a Schweiz och Sverige hade av de stridande parterna givits fullmakt att inspektera fångläger och där kontrollera att 1929 års Genève-konvention för behandlingen av krigsfångar efterlevdes. Japan och Sovjetunionen var däremot inte signatärskräfter, varför skyddsmaktsuppdraget avseende sovjetiska fångar i Tyskland, axelmakternas internerade i Sovjetunionen samt fångar i japanska läger därför inte åtnjöt samma rättigheter oavsett hur ev skyddsmakt agerade. /Vagts 1997 s.466. Se även Commentary Art. 10 Convention (I) for the Amelioration of the Contion of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Genève 12 aug 1949. Kap 1. s.113 vari fastslås att Skyddsmaktsuppdrag inte kan härledas ur Genève-fördraget, utan är en internationell sedvana som helt regleras i överenskommelse mellan två stater. Kommentarer kring innebörden av skyddsmaktsuppdrag ges av av Cramér 1998 särskilt s.188./ Därmed kan konstateras att de neutrala skyddsmakternas insatser och bedömningen av deras verksamhet starkt kunde divergera.

Trots att Sverige under kriget ju företrädde enhel rad stater inom det av Tyskland kontrollerade området finns ytterst få exempel på reaktioner på hur uppdraget sköttes. /Ane W van der Leij har i uppsatsen *Sveriges skyddsmaktsuppdrag för Nederländerna i Nazi-Tyskland 1940-1945* vid Groningens universitet bl a beskrivit innebörd och reaktion på detta uppdrag/

Ser vi till bestämmelserna i Uf 1994:28 och jämför dem med vad som faktiskt skedde i Ungern i krigets slut, kan konstateras att avvikelser förekommer. Svårigheterna att utöva dessa uppdrag är naturligtvis stora under krigsförhållanden, när samtidigt utsikterna att snabbt inhämta instruktioner från det egna landets utrikesledning kan vara påtagliga. Det är ju i samtidigt vanligen under exceptionella internationella förhållanden sådana här uppdrag utförs, varför det finns anledning att betona att svårigheter är en del av verksamheten. /År 2002 fullgör Sverige inget skyddsmaktsuppdrag, men

dessa har förekommit också efter Andra världskriget. Som exempel kan anges att sådan mission utförts för USA:s räkning i bl a DDR -innan Washington erkände Pankow-regimen- och i Iran efter 1979/

I bestämmelserna för dessa uppdrag anges i 1-2§§ att det är regeringen som beslutar om uppdraget och UD genom dess rättsavdelning som i Sverige handlägger alla frågor inom uppdraget. §3 anger villkoren för uppdraget, vilket i samförstånd med uppdragslandet kan ges en fri inriktning. Avgörande kriterier är att skyddsmaktsuppdraget inte får riskera att skada den egna nationens anseende i verksamhetslandet. Detta innebär i korthet att det neutrala landets representation måste agera försiktigt och inte riskera något genom kontroversiella åtgärder och att den nogsamt ska inhämta UD:s instruktioner för sitt agerande. Dessutom anges samtidigt att

Direktkontakt mellan en utlandsmyndighet och uppdragslandet skall undvikas, om inte departementet medger att sådan får ske i det enskilda fallet.

Även om dessa bestämmelser inte fanns nedtecknade i aktuell form under kriget, finns anledning att beakta innebörden av dem, inte minst mot bakgrund av att den svenska humanitära insatsen i Budapest år 1944-vilken ju inte minst framgår nedan- var kontroversiell. Därtill kommer att Raoul Wallenberg enligt egen utsago hade för avsikt att någon gång efter den 10 januari 1945 utan befullmäktigande från UD -som representant för skyddsmakten Sverige- söka upp företrädare för uppdragsmakten Sovjetunionen, vilket enligt flera vittnesuppgifter uppenbarligen också ska ha skett.

Uppdraget för Moskväs räkning hade regeringen beslutat om i konselj den 25 juni 1941, dvs tre dagar efter att det tyska anfalllet inletts. /UD P2 Er 84/1941. Missionen för Sovjetunionen gällde för Tyskland, Ungern och Slovakien/ Önskemålet om att Sverige skulle påta sig arbetet framfördes i allmänna ordalag och mandatets omfattning och exakta innebörd definierades inte tydligt i protokollet.

Här är inte platsen att detaljerat utreda den sovjetiska uppfattningen om hur man uppfattade att Sverige fullgjorde sina åtaganden och heller inte att söka spåra om Stockholms eller budapestlegationens agerande i något avseende kunde anses avvika från gängse praxis. Ett faktum att i sammanhanget möjligen fästa avseende vid är dock hur man i Sovjetunionen såg på familjen Wallenbergs roll i detta sammanhang. Vi vet ju idag att man flera gånger från sovjetisk sida i förhör med Raoul Wallenberg och i meddelanden till Sverige rörande dennes roll noterade att han tillhörde "*en förmögen och inflytelserik kapitalistfamilj*" med en fientlig inställning till Moskva. Därmed hade familjen också en avgörande möjlighet att negativt påverka relationerna Sverige-Sovjetunionen, inte minst som man i krigets slutskede också deltog i ekonomiska överläggningar i Stockholm med avgörande betydelse för stormaktsgrannen. Hans Magnusson har i ett brev till Jan Lundvik rapporterat om dessa dokument som överlämnades till arbetsgruppen den 14 februari 2000. /UD P2 Eu¹ 48/001 2000. Dokumentet finns i en preliminäröversättning från den 13 juni 2000/

Uppgifter från Stockholm förmedlades vanligen till Moskva genom ambassadör Aleksandra Kollontaj, vars kontakter särskilt med Marcus Wallenberg Jr var relativt omfattande. /Även A Vaksberg har i sin biografi om Kollontaj tagit upp dessa kontakter/ Exempel på en positiv uppfattning av den svenske finansmannen återfinns i en rapport från den 14 maj 1941, dvs drygt en månad innan Sverige åtog sig uppgiften som skyddsmakt åt Sovjetunionen. I såväl detta dokument som en senare karaktäristik nämns att Marcus Wallenberg är proamerikansk och har goda kontakter med den svenske kommunistpartiledaren Sven Linderot. /UD P2 Eu¹ 54/001 2000. Dokumentet finns i en preliminäröversättning från den 9 juni 2000/

Av intresse är de insatser av Marcus Wallenbergs som ytterligare tydliggjordes år 1997 i material från brittiska Foreign Office. /Se UD P2 Eu¹ 3/001 från 1997-01-03, vartill materialet är bifogat. P2 Eu¹ 310/003 5 nov 1996, i ett meddelande från Lars-Åke Nilsson i London till Martin Hallqvist lämnas information från Europa-chefen för US News & World Report, Robin Knight som genomgått brittiska arkiv. Rapportören anmärkte att London flera gånger reagerat sarkastiskt och varit mycket tveksam till Wallenbergs aktioner/ Där finns uppgifter från Press Reading Bureau den 25 juli 1944 till Foreign Office, dvs från pressattachén Vilmos Böhm, om att den ungerska regeringen avvisat den svenske finansmannens propåer om att åta sig ett medlingsarbete på Röda korsets initiativ till skydd för judarna i Ungern. För att underlätta detta humanitära arbete hade Marcus Wallenberg hyrt en 6-rumslägenhet -som befann sig på exterritoriell mark- och därför kunde hysa flyktingar. Detta visar att faderns kusin var direkt eller indirekt inblandad i att på olika sätt underlätta Raoul Wallenbergs nyss inledda humanitära verksamhet i Budapest.

Ännu mera intressant är ett meddelande från samme Böhm från den 27 juli om att Marcus Wallenberg i ett telegram till Lauer anger att det ska cirkulera rykten i den ungerska huvudstaden sedan den 22 om tyska strävanden att uppnå separatfred med Sovjetunionen. Uppgifter om svenska försök att övertala Berlin att öppna järnvägslinjer för att kunna transportera judar till Sverige nämns också. Samtidigt konstateras att det rör sig om 16 och inte 6 rum som Wallenberg hyrt för det humanitära hjälparbetet.

Vi kan åter notera att Marcus Wallenberg tar aktiv del i att underlätta det humanitära arbetet i Budapest och kanske också därigenom banar väg för det arbete som kusinsonen påbörjat.

Vid studier av VENONA-materialet från oktober 1944 finner vi information om att sovjetiska agenter haft insyn i de pågående kreditförhandlingarna mellan Sverige och Sovjetunionen och rapporterat såväl om politikernas som Marcus

Wallenbergs allmänna inställning inför samtalen. Intressant är därför inte minst tidpunkten -den 29 januari 1945- för den rapport som Kollontaj sänder till vice utrikesminister VG Dekanozov rörande dessa förhandlingar. /UD P2 Eu¹ 54/001 2000. Dokumentet finns i en preliminäröversättning från den 9 juni 2000. Dekanozov -som spelar en stor roll Wallenberg-ärendet- hade länge varit och skulle förbli en politisk "tungviktare" i Moskva. Som Sovjets siste ambassadör i Tyska riket mottog han av v Ribbentrop anfalls-morgonen i förtäckta ordalag meddelandet om "Operation Barbarossa". Beevor 2002 s.23f/ Det rapporteras om att Wallenberg för sin del allmänt är sovjetvänlig och förefaller vara mera positiv till kreditfrågan än de svenska politikerna i allmänhet. Ambassadörens aningen sangviniska inställning framgår av det faktum att hon gärna meddelar att det skulle vara en fördel för de svensk-sovjetiska relationerna om den allmänt positive Marcus placerades som t ex svensk ambassadör i Helsingfors.

Även om det flera gånger och inte minst av Hans Magnussons ovannämnda sammanfattning framgår att Kollontaj har en tendens att gärna försköna sina svenska budskap, kan ändå konstateras att Marcus Wallenberg tecknas i ganska ljusa färger i ambassadrisens rapportering. Om hennes inställning färgat den sovjetiska politiken, finns det ingen anledning anta att Wallenberg-namnet varit så belastat att man från sovjetisk sida omedelbart reagerat negativt, när man påträffade en medlem i familjen och tog denne i förvar.

Vi kan också notera att Ivan G Sysojev vid Europeiska avdelningen i utrikesministeriet redan den 15 februari 1944 avger en rapport "*Vallenberg Markus. Enskilda bankens direktör*" till Dekanozov. Tveklöst är det som förberedelse inför de kommande kreditförhandlingar som man från sovjetisk sida just vid denna tid intresserar sig så påtagligt för den betydande svenska finansfamiljen. Det anges att Marcus är mycket nära lierad med London City. I det sista stycket påtalas att familjen inte är positivt inställd till Sovjetunionen, men nog lär bli tvungen att ändra uppfattning eftersom stormakten numera har nära och omfattande samarbete med Enskilda Banken samt att landet är mäktigt och erbjuder en stor marknad. Det noteras återigen och som något anmärkningsvärt att familjen uppehåller kontakter med Kollontaj och med SKP-ordf Sven Linderot. På dokumentet har Dekanozov följande dag t o m tecknat frågorna, "*Hur hänger detta samman?*" och "*Hur bedömer ni detta underliga samband?*"

Vi kan ställa frågan om betydelsen för utgången av ärendet att två av nyckelpersonerna i initialskedet uppenbarligen hade en tydligt negativ inställning till den tillfångatagnes äldre släkting? Var dessutom deras inställning liktydig med sovjetledningens?

Sysojev må ha varit mera inflytelserik och kritisk, men han sitter i Moskva och har inte tillgång till informationen på plats som Madame Kollontaj, även om han direkt återopar henne som källa. Vi kan samtidigt konstatera att inga rapporter beträffande Wallenberg-familjen som överlämnats till den svenska sidan från Ryssland/Sovjetunionen innehåller någon information med referens till Raoul Wallenberg.

På annan plats i framställningen tas upp att Marcus Wallenberg mot slutet av sitt liv ska ha angivit att Raoul under hösten 1944 besökte Sverige. Vi kan också notera att finansmannen också på uppmaning från bl a Söderblom intervenerade hos Aleksandra Kollontaj till förmån för kusinens son. Här har inte företagits någon systematisk undersökning rörande särskilt Jacobs och Marcus aktioner för att klargöra Raoul Wallenbergs öde. Av allt att döma var dessa dock fåtaliga. Ett talande exempel på hur litet den tragiska familjehändelsen tycks ha påverkat den äldre släktingen är att Raoul omnämns endast en gång i Ulf Olssons omfattande biografi över Marcus Wallenberg. /U Olsson, Att förvalta sitt pund. Marcus Wallenberg 1899-1982 (Klippan 2000) s.474. Uppgiften förekommer endast i samband med att familjeförhållandena utreds/

Det var inte bara Marcus utan även hans bror Jacob som uppmärksammades av Sovjetunionen. I Kollontajs material finns inga notiser om denne finansman. Däremot omnämns han i en passage i ett VENONA-telegram från den 13 april 1942 i samband med förhandlingar som pågick om separatfred för Tyskland. /VENONA 3/NBF/T2201/ Jacob Wallenberg hade under 1942 efter kontakter med den försiktigt oppositionelle Carl Goerdeler försökt nå en överenskommelse om separatfred med Storbritannien och även Churchill hade i periferin medverkat i dessa diskussioner, även om planerna just till följd av den brittiske premiärministerns motstånd rann ut i sanden. /Nylander G i Scandia 1998 s.245-277 redogör för kontakterna mellan Wallenberg och Goerdeler. Se t ex W Shirer, Det tredje rikets uppgång och fall. (1960) 1998 IV:132, Ulf Olsson, Att förvalta sitt pund. Marcus Wallenberg 1899-1982 (Stockholm 2000) s.202 redogör för Jacob Wallenbergs kontakter med den tyske motståndsmannen. På s.181ff redogörs för Marcus roll i förhandlingarna om separatfred Storbritannien-Tyskland 1940. Se också Nylander, *German Resistance Movement and England*. S.82ff här återges bl a ett brev från Goerdeler till Jacob Wallenberg den 8 nov 1944. Författaren återger också brev och anteckningar av Marcus Wallenberg Jr från möten med kontaktpersoner som i London som Desmond Morris och den norsk-brittiske politikern och f d stortingspresidenten Carl Joachim Hambro från juni-okt 1943 rörande de tyska fredstrevorna till Storbritannien, s.62-69, 74-81/ Enligt uppgifter som den anonyme sovjetiske agenten erhållit från bl a en norsk journalist och från Daily Telegraphs reporter hade Jacob Wallenberg med den tyske baronen Waldemar von Oppenheim som anlant till Stockholm den 8 april diskuterat en separatfred med britererna baserad på en återgång 1939 års gränser. Rapportören angav att diskussionerna rört sig "... on the question of launching a joint attack on the USSR with the aim of destroying it totally." De brittiska och amerikanska journalister ska enligt uppgiftslämnaren ha känt till om de beträffande informationen om detta skulle ha ålagts tystnad av svenska myndigheter.

Huruvida man från den sovjetiska ledningen fäste vikt vid denna uppgift vet vi inte, men i alla händelser innebar den att dess eventuella tilltro till Sveriges och familjen Wallenbergs välvilliga inställning svårligen kan ha ökat.

Det kan också noteras att den sovjetiske historikern Lev Bezymenskij -som senare skulle publicera sig i anledning av Wallenberg-ärendet- redan år 1961 i Moskva-tidskriften International Affairs (3/61) utgav "*Himmler's Secret Plan*". Artikelns återger att den tyske politikern och chefen för RSHA:s (Reichssicherheitshauptamt) 6 byrå (Amt VI)-utrikes underrättelsetjänst, Walter Schellenbergs under kriget via Stockholm skulle ha haft omfattande kontakter med de västallierade. Här nämns att de tyska generalerna (inkl Goerdelers grupp m fl) i deras kampanj mot Hitler, 6 byrån och bröderna Jacob och Marcus Wallenberg Jr skulle ha uppehållit nära förbindelser. Även Himmlers massörs, Felix Kersten, roll i detta kontaktnät med de allierade noteras. /Kerstens roll i fredsöken och det humanitära arbetet framgår bl a i "The Kersten Memoirs 1940-1945", vilka utkom i engelsk utgåva med förord av H R Trevor-Roper (London 1956). Jacob Wallenbergs aktioner utreds i UD II 8, 1945 års svenska hjälpeexpedition till Tyskland (1956) särskilt s.13f/

Ovan nämnda faktum att Carl Goerdeler så sent som den 8 november 1944 -dvs under fängelsetiden efter det hans roll uppdagats i 20 juli-attentatet mot Hitler- via Wallenberg-familjen kunde förmedla ett budskap till de västallierade, var naturligtvis något man såg på med misstänksamhet i Sovjetunionen. Var det Heinrich Himmler själv som en tid sparade Goerdelers liv för att använda honom som kanal till västsidan för att om möjligt åstadkomma fördelar för Tyskland?

Från sovjetisk sida har man också tagit fasta på att bröderna Wallenberg i Stockholm den 20 april 1945 förmedlade den tyske generalens Ernst Busch i Hamburg/Bremen fredstrevare med avsikten att ge sig till britterna. /Dokumentsamling nr A 55/ I meddelandet som i en avskrift sammanställdes av VK Vinogradov i den ryska arbetsgruppen den 24 november 1994 och överlämnades till Sverige anges att NKGB-medarbetare den 24 april 1945 ska ha utarbetat ett dokument i ärendet. "*Meddelande från internationella medarbetare vid NKGB SSSR om avsikten hos den tyske kommandanten i Hamburg att ge sig åt britterna*". /Enligt uppgift ska informationen ha publicerats i "*Det okända Ryssland. 1900-talet*" del II. Historiskt arv 1992 s.316/ Sovjetunionen var genom sina underrättelseagenter och legationer väl medvetet om den roll Sverige spelade i försöken att snabbare åstadkomma fred med Tyskland. Legationssekreteraren i Stockholm Vasilij Fedorovitj Razin förmedlade den 16 mars 1945 ett meddelande från en agent som erfarit att Himmler i motsats till övriga nazistledare hade för avsikt att agera för att undanröja Hitler, gripa makten och skapa fred med samtliga allierade -inkl Sovjetunionen. /VENONA-telegram 3/MRFTt377/ Detta skedde således ungefär samtidigt som den sovjetiska mörkläggningen av Wallenberg-ärendet startar.

Hur agerade då Sverige praktiskt för att tillvarata de sovjetiska intressena? Vid ambassaden i Budapest kom skyddsmaktsuppdraget att organiseras under B-avdelningen, med ansvaret under legationschefen tilldelat attachén Lars G Berg. Fram till oktober 1944 förmärks inte så stor aktivitet, men när Röda armén ryckte närmare Budapest, blev behovet av insatser av den ryska avdelningen alltmera tydliga och flera ryskspråkiga medarbetare kom att anställas. Behovet av personal var påtagligt och kontrollen av medarbetarna kunde tydligen inte bli särskilt omfattande. En person vars uttalanden säkerligen kom att påverka Sovjetunionens syn på den svenska insatsen i Budapest i allmänhet och som skyddsmakt för landets intressen i synnerhet var äventyraren av ryskt härkomst Henry Grossheim-Krisko. Denne var -enligt kända uppgifter- jämte nederländaren Gerit van der Waals de enda som jämte Wallenberg hamnade i sovjetisk fångenskap efter kriget bland legationens medarbetare eller sådana som haft anknytning till dess verksamhet. Under ett nästan ändlöst antal förhör i samband med interneringen angav Grossheim-Krisko inledningsvis att den svenska sidan i samband med sina humanitära insatser inte agerat så oegennyttigt som man givit sken av. Skyddsbrev och -pass hade delats ut till dem som var villiga att betala, till fascister och andra med tvivelaktigt rykte. Det kan konstateras att Grossheim-Krisko under åren i fångenskap ändrade sina uppgifter och mot slutet av fängelsetiden i stort sett tog tillbaka alla negativa uppgifter han tidigare förmedlat. /Dokumentsamling nr A 12, 14, 32 Här kan jämföras mellan å ena sidan utsagor i förhör den 20 mars och 20 april 1945 med ett den 26 maj 1947. I det sistnämnda är Grossheim-Krisko påtagligt försiktig och talar inte om svenska missgrepp. Se även UD II:52 s.58f. Här omnämns att fången meddelat att svenskarna ska ha skyddat brottslingar, sovjetfiender och fascister, av vilka flera namnges. Som bekant är detta också något man tog fasta på i den ryska delen av arbetsgruppen "*Rapport om verksamheten i den rysk-svenska arbetsgruppen för fastställande av Raoul Wallenbergs öde (1991-2000)*" s.1/

Vad man från sovjetisk sida vid dessa förhör ständigt återvände till var det faktum att fången uppgivit att man vid den ryska sektionen av B-avdelningen -där mot slutet upp till 20-25 medarbetare tjänstgjorde- som rutin ställde vissa kontrollfrågor till "hjälpökande". Ansåg Grossheim-Krisko detta "systematiska underrättelsearbete" riktat mot Sovjetunionen vara förenligt med Sveriges åtagande som skyddsmakt? Vilka sorters medarbetare valde då svenskarna enligt förhørsledarna? Ja, Grossheim-Krisko medgav för egen del vid förhören att han i samband med tidigare utlandstjänstgöringar -för den norska statens räkning- bl a i Riga 1929 haft kontakter med brittiska agenter.

Ytterligare exempel på negativ information till Sovjetunionen rörande innebörden av den svenska humanitära verksamheten och handhavandet av skyddsmaktsuppdraget lämnades av en annan medarbetare med anknytning till B-avdelningen, greve Michail Tolstoj-Kutuzov som för legationens räkning drev ett krigsfängesjukhus i Budapest. /UD II:52 s.38. För svenska myndigheter utgav han en rapport den 10 mars 1955, vilken hårt kritiserades av bl a Otto Danielsson och Rudolph Philipp. UD gav t o m Danielsson fullmakt att svara greven att hans utsagor vilade på felaktiga antaganden. UD P2 Eu¹ 2 april 1955/ På goda grunder har antagits att greven var sovjetisk agent. Ett exempel härpå ger Rudolph Philipp som den 25 mars till UD avgav en redogörelse för en rapport som "medarbetaren" avgivit den 10 mars. Efter det att den svenska beskickningens arbete

omöjliggjorts genom krigshandlingarna i Budapest kring jultid 1944, angav Tolstoj-Kutuzov att han enligt uppdrag från legationschefen Danielsson den 21 januari 1945 kontaktade general Tjernysjev för att få tillstånd att upprätta en utlänningsbyrå. Detta accepterades och sedan sökte Tolstoj-Kutuzov ett aktivt samarbete med den ännu kvarstannande svenske Röda kors-medarbetaren och medlemmen av den svenska legationen, Valdemar Langlet.

Philipp påstår att greven i själva verket utlämnade all information rörande svenskarna och deras verksamhet till sovjetsidan. Detta är uppgifter som inte kan kontrolleras. Däremot kan fastställas att några kontakter mellan Langlet, övriga svenska intressen i Budapest och Tolstoj-Kutuzov aldrig etablerades efter julen 1944. Philipp anger också att en av grevens medarbetare, psykoanalytikern dr Max Fleischmann -vilken förhördes av Lars G Berg sommaren 1946- ska ha varit en av dem som uppgivit sig ha tagit Wallenbergs plats i den nya organisationen. Fleischmann har därvid bemäktigat sig dennes fullmakt och också nämnt att den svenske diplomaten tidigare erhållit legitimation av SS för sin verksamhet i Budapest. Arne S Lundberg tar också i sin sammanfattning av ärendet från den 27 maj 1955 upp olika aspekter kring den information som erhållits avseende Tolstoj-Kutuzovs utsagor, vilka tveklöst betraktas som mycket negativa och avgörande för Wallenberg. Greven blev senare ansvarig för det centrala kontor som Sovjetunionen satte upp för att handlägga främmande maktens intressen i Ungern. /Se UD II:52 s.54f. Arbetsgruppen ägnar ett avsnitt åt Tolstoj-Kutuzovs roll och konstateras att den kunnat visat sig ödesdiger för Wallenberg/

Möjligheterna att agera politiskt och humanitärt kunde vara omfattande för en skyddsmakt. Detta var knappast fallet vad gällde Sveriges insatser för Sovjetunionen. Sverige utnyttjades som nämnts i många fall också av de allierade för olika uppdrag, alltifrån att förhandla för att rädda människor i nöd till att sondera olika slags fredstrevare. Under vissa perioder av kriget förekom kontakter mellan Sovjetunionen och Tyskland, men dessa hade i stort upphört vid tidpunkten för Wallenbergs mission i Budapest. Den östliga stormakten lät i samband med dylika förhandlingar inte använda främmande länders kanaler och vi har inga indikationer om att Sverige eller än mindre dess representanter i Budapest utnyttjades för några aktioner till sovjetisk förmån.

Som -ovan noterats- framgår av de idag frisläppta vittnesmålen under vistelsen i sovjetisk fångenskap från t ex Grosheim-Krisko och den nederländske löjtnanten Gerit van der Waals (eller Vanderwaals), vilken under 1944 arbetade vid nederländska sektionen vid B-avdelningen vid den svenska beskickningen i Budapest, gjordes försök av de nya makt-havarna att misskreditera Sveriges humanitära insatser och dess verksamhet som skyddsmakt åt Sovjetunionen.

/Dokumentsamling nr A 20. En sammanfattning av van der Waals verksamhet finns i en rapport från medlemmen i den gemensamma undersökningsgruppen VK Vinogradov från den 13 april 1993. Dokumentsamling nr A51. Enligt detta dokument greps nederländaren den 8 dec 1944 utanför Budapest av *Smersj*-avdelningen inom 4 gardesarmén. (*Smersj* ("Smert sjpijonam"=död åt spionerna, var en avdelning inom den sovjetiska underrättelsetjänsten, vars agenter medföljde de ordinarie stridande enheterna och omhändertog sådana och förhörde fångar som misstänktes för att vara involverade i underrättelseverksamhet riktad mot Sovjetunionen. Chef för *Smersj* var vid tiden Viktor Abakumov.) I samband med arresteringen av van der Waals ska ha beslagtagits militära underrättelsedokument på engelska, tyska och franska och nederländaren anklagades för att ha samarbetat med den brittiska underrättelsetjänsten. Nederländaren insattes i Lefortovo den 14 januari 1945 och avled i Butyrka i TBC den 11 aug 1948/ I dokumentationen finns uppgifter från ett förhör med van der Waals den 26 februari 1946 lett av majoren i 2 avdelningen av *Smersj* Siomontjuk. Detta samtal rör i sig inte frågan om det svenska skyddsmaktsuppdraget, men ger vid handen att medarbetarna vid B-avdelningen misstänktes gå sovjetfientliga krafterns intressen till mötes. van der Waals uppger -enligt protokollet- att han sedan i oktober 1944 genom bl a en ungrare, Czerkovitz, haft kontakt med den brittiska underrättelsetjänsten "*Intelligence Service*". Uppdraget bestod i att förfälska dokument vilka britten senare skulle sprida. Fången utfrågades om sina övriga kontakter på den svenska beskickningen och angav då att han samarbetat med den 70-årige Fledderus (i dokumentet benämnd "Fledorius") vid B-avdelningens holländska sektion. Denne hade tidigare tjänstgjort på det nederländska generalkonsulatet i Budapest. De "svenska" kontakterna hade bestått av Per Anger och Pál Szálai samt att han "*I oktober 1944 vid ett tillfälle hade samtalat med medarbetaren vid legationen Wallenberg.*" Några ytterligare frågor rörande Wallenberg och legationens arbete i övrigt ställdes inte, men vi får i alla fall fram att man från sovjetiskt håll sysselsatte sig mycket med att ta fram komprometterande uppgifter rörande hur Sverige handlade skyddsmaktsuppdraget.

Problemen sammanhänge också med det faktum att så länge den svenska verksamheten i Budapest kunde bedrivas under någorlunda normala former -trots den i övrigt mycket exceptionella militära och politiska situationen- hade man i Stockholm uppenbarligen inte upplevt något omedelbart behov att få legationens status reglerad.

Försök i denna riktning hade dock inletts under hösten 1944 och i december förekom notväxling med Sovjetunionen i avsikt att klargöra varför den svenska legationen i Budapest fortsatte sin verksamhet trots det allmänt kaotiska läget. /UD P2 Eu¹ dec 1944/ De flesta andra länders representanter hade ju redan givit sig av. Man förklarade från svensk sida att det fanns två huvuduppgifter att alltjämt uppfylla, dels att skydda de 15 000 judar man hade ansvar för och dels fullgöra skyddsmaktsuppdraget åt bl a Sovjetunionen.

Redan den 20 oktober 1944 hade, I Tjernysov vid Utrikesministeriet, i Stockholm informerats om den svenska legationens i Ungern arbete av ambassadör Eric von Post vid UD. /AVPRF dokument f0140, op. 30,p. 129,d.9,11. 12-14/ Mötet hade tillkommit på Kollontajs initiativ och gav Sverige ett utmärkt tillfälle att redovisa sina ståndpunkter. Inga oväntade budskap meddelas, men von Post anger att man från svensk sida uteslutande agerar humanitärt och att man tar avstånd

från Pilkorsregimen. Samtidigt uttrycker man att man intagit en avvaktandehållning även till den tidigare Lakatos-regeringen. Den hade ju efter att Wallenberg anlant till den ungerska huvudstaden ersatt den mera hårdföra Sztójay-regeringen. På detta dokument ska enligt uppgift av Sven Holtsmark finnas noteringar om att det tillställdes Sysojev. /Se UD P2 Eu¹ 242/008 29 aug 2000/

När verksamheten vid legationen inte längre kunde bedrivas normalt, förändrades situationen. Då fanns inte så stora möjligheter att ge praktisk hjälp. Den 23 december 1944 var sista dagen personalen kunde motta några meddelanden och kontakta yttvärlden. Efter en veckas tystnad beslöt UD att göra ett ingripande och söka försäkra den svenska personalens status som representanter för riket. Stockholm översände därför den 30 december ett telegram till ambasadör Staffan Söderblom i Moskva för vidarebefordran till de sovjetiska myndigheterna. Följande dag, den 31 december, erhöll det sovjetiska Utrikesministeriet meddelandet. /UD P2 Eu¹ 58/1944/

"Personalen vid beskickningen i Budapest.

Envoyén C.I. Danielsson legationssekreterare Per Anger konsul Yngve Ekmark lektor Valdemar Langlet med fru legationssekreterare Raoul Wallenberg kanslisten D. von Mezey kanslisten Göte Carlsson attaché Lars Berg skrivbiträde Margareta Bauer fröken A.M.C Nilsson"

Telegrammet var det enda dokument som bekräftade medarbetarnas status. Sovjetunionen hade naturligtvis också tillgång till de dokument från juni 1941 som bekräftade önskemålen från sovjetisk sida respektive åtagandena från svensk rörande skyddsmaktsuppdraget. Vi kan däremot notera att ingen av de svenska medarbetarna ägde några sovjetiska legitimationshandlingar som kunde visas upp för företrädare för de snart ankommande enheterna ur Röda armén. Detta problem skulle också visa sig innebära problem för flera av medarbetarna -och medverkade kanske till det hårda öde som drabbade Raoul Wallenberg.

Det skulle vara av intresse att få fram ytterligare uppgifter från rysk sida hur man i interna kretsar definierat det uppdrag som pålagts Sverige. Officiellt kom Stockholm aldrig att anklagas för att ha misskött sin mission, men uppenbarligen fanns ett åtminstone dolt sovjetiskt missnöje som vid lämpligt tillfälle kunde ha använts i en förhandlingssituation. Huruvida denna misstro försvårade Wallenbergs och övriga medarbetares situation är oklart, men behöver definitivt utredas.

Att man från sovjetisk sida var misstänksam och ibland öppet negativ till hur svenskarna hanterade skyddsmaktsuppdraget, finner vi också exempel på i en rapport från överste Muchortov som arbetade för *Smersj* vid 2 ukrainska fronten. /UD II:52 bil 12/ Han har i en rapport från den 19 februari 1945 rapporterat om den svenske militärattachéns, major Harry Wester, inspektionsresa till läger för sovjetiska krigsfångar och denne ska enligt uppgiftslämnaren ha uttalat sig mycket nedsättande om fångarna som endast ska ha fått några filter och burkar sardiner som hjälp. Konsul Ekmark och sekreteraren Göte Carlsson anges vara extremt sovjetfientliga och ledningen för legationen Danielsson och Anger ansåg sig negligera av de sovjetiska militära krafterna. Slutsatsen blir att det är tydligt att istället för att skydda sovjetiska intressen har svenska legationen och Röda korset understött Sovjetunionens och det ungerska folkets motståndare. Därför anges att *Smersj* f n är i färd med att gripa dessa fiender och beslagta deras handlingar.

Räddningsaktionen för Östeuropa. Sveriges och Wallenbergs roll

Under världskrigets år var det naturligt att flera organisationer såväl i Europa som USA aktivt engagerade sig för att hjälpa terrorns offer. Ofta fördes parallella förhandlingar om att åstadkomma fred och att på allehanda sätt få ut främst innevånare av judisk börd från de centraleuropeiska länderna. Här är inte platsen att redogöra för dessa omfattande försök, vilka i flera fall är allsidigt belysta.

Innan vi går in på de speciella svenska aktionerna finns det anledning att koncentrera sig på en utvärdering av insatser från främst olika USA-organisationer.

Redan innan ett samlat grepp togs från den amerikanska administrationens sida efter att president Franklin D Roosevelt i januari 1944 lät sätta upp War Refugee Board (WRB), var judiska hjälporganisationer verksamma i Europa. Främst av dessa var Joint Distribution Committee, som var ett världsomfattande samarbetsorgan mellan olika judiska organisationer i USA och dess motsvarigheter i Europa. Joint kom att figurera i kulisserna i samband med att WRB bidrog till rekryteringen av Wallenberg för hjälpaktionen i Ungern.

Det finns inte ingen anledning att här närmare dröja vid rekryteringen av Wallenberg till den gemensamma svensk-amerikanska räddningsaktionen. Sjöquist, Anger, Levai, Levine m fl forskare har omsorgsfullt kartlagt bakgrunden.

Redan den 7 februari 1944 finner vi en trevare från Foreign Service till en Mr Harry White vid legationen i Stockholm om att Sverige kanske kunde bistå WRB i det humanitära arbetet. /UUB RW-projektet F3B:3/

Förutom det betydelsefulla i att klargöra omfattningen och inriktningen av den svenske diplomatens verksamhet i Ungern utifrån ett internationellt perspektiv, finns det också motiv att undersöka alla eventuella möjligheter att kontakterna med hjälporganisationerna kan ha avgjort Wallenbergs öde.

En omfattande kartläggning av de svensk-amerikanska humanitära förbindelserna, vilka utvecklades främst från och med 1943, har företagits. Däremot är det ännu ofullständigt utrett hur de internationella hjälporganisationerna uppfattades av Sovjetunionen.

VENONA-pappren ger här en viss vägledning. Ett exempel på hur man från sovjetisk sida uppfattade den judiska verksamheten, får vi i ett meddelande från agenten "Hudson" i New York till Moskva från den 6 maj 1944 (nr 640). Denne föreslår att en annan agent, "Aida", ska få i uppgift att infiltrera judiska organisationer, företrädesvis sådana där författare och intellektuella ingår. "Aida" tycks under täckmantel av aktivist för olika sionistiska projekt varit en sovjetagent som redan haft som specialitet att penetrera olika judiska organisationer.

I det kortfattade meddelandet nämns visserligen inget om Joint eller andra liknande organisationer, men meddelandet indikerar att Sovjetunionen redan vid denna tid var både intresserat av och misstänksamt mot de judiska organisationernas verksamhet.

I VENONA-materialet dyker även ordföranden i den av Stalin organiserade judiska antifascistiska kommittén Salomon Michaels upp. /VENONA-telegram den 31 maj 1944 Se även UD II:52 s.66/ Denne skådespelare hade uppmanats av Lavrentij Berija att etablera nära kontakter med amerikanska judiska organisationer för att kunna avrapportera sina erfarenheter till de sovjetiska underrättelseorganen.

Denna långtifrån fullständiga exempelsamling ger en viss uppfattning om det sovjetiska intresset för dessa frågor.

Ungern kom tidigt att stå i centrum för WRB:s intresse. Den 19 mars 1944 tog en grupp nationalistiska ungerska officerare på tyskt initiativ makten genom en kupp (som del i den av Hitler beslutade "*Operation Margareta*" - en kortfristig besättning av Ungern och att avsätta regeringen Miklós Kallay), vilken starkt reducerade statschefens, amiral Miklós Horthy, makt. Till ledare utsåg "kuppmakarna" den tveksamme Döme Sztójay som striktare än föregångarna hade att tillämpa de nazistiska judelagarna.

En av de främsta orsakerna till att WRB riktade sitt intresse mot bl a Sverige torde ha föranletts av den ungerska regeringens proklamation den 3 maj 1944 att den avsåg att beskydda personer av judisk börd av följande nationaliteter: rumänsk, turkisk, spansk, portugisisk, svensk, finländsk, fransk, schweizisk, slovakisk samt italiensk och bulgarisk. Därtill kunde också nuntiaturen uppträda som skyddsmakt. Av dessa makter var det ju i realiteten bara de schweiziska, svenska, Vatikanen och i viss mån även Spanien, Portugal och Turkiet som hade utsikter att spela någon avgörande roll. Att man inte alltid hyste tillförsikt om möjligheterna att i längden fortsätta det redan påbörjade omfattande arbetet i ärendet framgår bl a i ett brev från Gösta Engzell till legationschefen i Budapest Ivan Danielsson från den 20 april. / UD P2 Eu¹ 21 20 apr 1944/

Från olika håll i världen reagerade man samtidigt med oro på situationen och detta inte minst sedan den tyske nazisten Adolf Eichmann anlät till Budapest för att handlägga bl a judefrågan. Försök att genomföra hjälpaktioner för de alltmera trängda invånarna i Budapest startade i Sverige och samordnades bl a av överrabbinen Marcus Ehrenpreis. Ungersk-judiska affärsmän som dr Kalmán Lauer i MEROPA AB, där också Raoul Wallenberg var anställd, engagerade sig och försökte inledningsvis hjälpa medlemmar av den egna familjen som hamnat i svårigheter i Budapest. Weiss-familjen i Ungern och andra ledande affärsmän från landet som Heinrich de Wahl utnyttjade kontakter i bl a Schweiz, Sverige och USA för att få till stånd samlade hjälpaktioner.

Samtidigt pågick omfattande försök med bytesaffärer mellan judiska företrädare i Budapest som Joel Brand och ombud för det nazistiska Tyskland, där flera USA-organ också i olika hög grad var inblandade. WRB och Joint samordnade det humanitära arbetet och hade nära kontakter med ambassadör Herschel Johnson och dennes kollega och WRB:s egentlige representant OSS-medarbetaren Iver Olsen i Stockholm. /En av de mest detaljerade skildringarna av det personnät som bidrog till att Wallenbergs verksamhet kom igång är Jenő Levai, I "Raoul Wallenberg. Hjälten i Budapest (Sthlm 1948) s.30ff/

Affärs- och humanistiska intressen samordnades och det kan noteras att Lauers nära samarbetspartner, den svenske redarens Sven Salén yngre släkting Per Anger tjänstgjorde vid legationen i Budapest. Efter sonderingar hos USA förankrades hos den svenska utrikesledningen planerna på att Raoul Wallenberg skulle resa till Budapest i början av juli 1944 och arbeta för WRB. Detta skulle ske vid den svenska legationen, där den unge affärsmannen i egenskap av legationssekreterare skulle ta ansvar för B-avdelningen, vilken hade att handlägga humanitära ärenden.

Wallenberg underställdes därvid beskickschefen Ivan Danielsson och andremannen attachén Per Anger. Det rörde sig om ett dubbelkommando, där Wallenberg erhöll de mesta ekonomiska medlen från USA, men hade att följa instruktioner från sina svenska överordnade. Verksamheten under perioden juli-dec 1944 kan följas genom de rapporter Wallenberg sände till UD. I övrigt avgavs rapporter till WRB (Herschel Johnson, Iver Olsen) och dessutom uppehöll han affärs- och andra kontakter fr a med Lauer. Vidare förekommer vissa kontakter med Jacob och Marcus Jr.

/Rapporteringen till UD finns återgiven i UD P2 Eu¹ för år 1944. I övrigt finns flera dokument i samlingen "Raoul Wallenberg in Documents 1927-1947" utgiven år 2000 genom f arkivarien vid Enskilda banken, Gert Nylander och Anders Perlinge. Det kan noteras i en skrivelse från Svante

Hellstedt vid UD till Ivan Danielsson vid budapestlegationen från 15 sep 1944 att Iver Olsen framfört tydliga önskemål om att medel för Wallenbergs verksamhet hos WRB skulle begäras via UD och inte som tidigare av Wallenberg via K Lauer. UD P2 Eu¹ 179/1944/

Vad som ännu inte är fullt utrett är Wallenbergs ekonomiska transaktioner och kontakter med internationella ekonomiska sammanslutningar. Dessa torde knappast ha påverkat svenskens öde, men det återstår ännu att visa om han även under sin tjänst i Budapest medverkade i affärsuppgörelser. Mot denna bakgrund skulle det vara värdefullt att erhålla information om Wallenberg fick möjlighet att göra de antydda resorna till Stockholm under hösten 1944. /Se utredning härom i UD II:52 s.38f/

Det kan konstateras att i Wallenbergs rapporter -förutom att visa en stor arbetskapacitet hos utövaren och en god förmåga att få olika intressen att öppna sina börser- finns inga tecken på att något särskilt kontroversiellt vidlåder själva verksamheten. Mot bakgrunden av de tyska motgångarna på hösten 1944 och att situationen lindrades för flyktingarna, förmärks intentioner hos Wallenberg i september att avveckla verksamheten. /Se rapporten från den 12 sep 1944. I ett telegram som sänds via SR:s förmedling den 11 sep till Kalmán Lauer anger Wallenberg sina intentioner "... *komme schnellstens voraussichtlich 2 Wochen nach Hause. RW*". RA. RW-arkivet 1:6, K Lauers korrespondens. I ett brev till Lage Olsson från uppsalaforskaren Torsten Hernöd den 22 okt 1998, (UD P2 Eu¹ 295/010, 1998) anger denne sig av mottagaren ha orienterats om att Wallenberg skulle ha återvänt till Stockholm i nov 1944. Andra uppgifter som vi kan notera är att svensken då kanske skulle ha sammanträffat med Marcus Wallenberg och Aleksandra Kollontaj. Hernöd anger att Ebba Grönroos skulle försöka finna uppgifter om korrespondens mellan Kollontaj och hennes väninna och biograf (in spe) Ada Nilsson i ärendet. Uppenbarligen har inga sådana meddelanden om kontakter Raoul Wallenberg-Kollontaj kunnat påträffas. Det kan noteras att den svenska arbetsgruppen intresserat sig för frågan om Wallenberg ändå inte återvände till Stockholm hösten 1944. Det kan noteras att sedan rapporten presenterades har även L Bezymenskij i artiklar i Novoe Vremja 23 oktober 2000 och 21 jan 2001 presenterat teorin att svensken möjligen återvänt under perioden 20-23 november. Spekulationerna gäller att Wallenberg för baronessan Erszebet Keményi i Budapest skulle ha framlagt sådana uppgifter som visade att han hade nära kontakter med sovjetiska myndigheter och skulle ha varit personligt bekant med Kollontaj. Några klara bevis för påståendet läggs inte fram/

I oktober genomför dock de nazistiska Pilkorsarna en kupp och deras ledare Ferenc Szálasi blir den verkliga makthavaren. Eichmann som lämnat landet återkommer och nu blir situationen prekär för judarna. Szálasi utövar utpressning mot de neutrala staterna och anger sig inte ämna respektera de skyddshandlingar som deras legationer utfärdar om inte respektive regering erkänner Pilkorsregimen.

Därmed inleds en ny och dramatisk fas av räddningsaktionerna vilka känner sådana ledare som Wallenberg och den schweiziske diplomaten Carl Lutz som verkade i den ungerska huvudstaden långt innan Wallenberg anlände. Lutz var den förste som i större omfattning började utfärda skyddspass och liknande handlingar för de utsatta i Budapest, vilka var dokument som utvecklades ur de s k Palestina-passen, med vilka judar kunde medges emigration till detta protektorat. /För en sammanfattning av Lutz insatser se T Tschuy 1998, Carl Lutz und die Juden von Budapest. Zürich 1998 särskilt s140ff/ Lutz samarbetade också med den judiske affärsmannen Moshe Krausz, vilka båda uttalat verkade för det sionistiska projektet till skillnad mot Wallenberg. /Se UUB RW-projektet F3B:4/ En konsekvens av betydelse vad gällde avsaknaden av samordning mellan fr a Sverige och Schweiz, var att de svenska skyddsbreven inte hade status av Palestina-pass. Lutz lär ha klagat på att de svenska dokumenten allvarligt diskrediterade även motsvarande schweiziska /Tschuy 1998 s.301/

Nu tvingas B-avdelningen att ta till alla tänkbara medel för att få verksamheten att fungera i Budapest. Wallenbergs år 1989 "återfunna" kalender visar att han under perioden särskilt från oktober 1944 tvangs uppehålla omfattande kontakter med mycket olika sorters makthavare. Alltifrån svartabörshandlare, till exilryssar och Pilkorsare/nazister finns noterade i boken. Uppenbarligen träffade han t ex ledande nazistföreträdare som Eichmann, emissarien Edmund Veesenmayer, och den ekonomiske ledaren Kurt Becher. /Som exempel på den omfattande litteraturen som tar upp Wallenbergs konfrontation och modiga hållning gentemot dessa tyskar kan nämnas Brian Freemantle i vars arbete KGB (1982) finns ett helt avsnitt om Wallenberg, s.171ff. Om de hot som Eichmann och hans stab uttalade mot hjälparbetet, se telegram UD-Berlin UD P2 Eu¹ nr 110, 16 dec 1944/

Som framgår nedan gjorde man från schweizisk sida år 1945 en stor utredning över hur landets beskickning i Budapest uppträtt och om den vid något tillfälle överskridit de befogenheter som givits. Någon sådan motsvarande undersökning har aldrig företagits från svenskt håll. Vi finner flera vittnesbörd från bl a Per Anger, Margareta Bauer och andra om att Wallenberg och Röda kors-representanten Valdemar Langlet i deras verksamheter ofta ställde legationsledningen, dvs Danielsson och Anger, inför fullbordat faktum. /Se bl a PM från Anger den 20 nov 1944. UUB RW-projektet F3B:4, Anger i intervju 12 mars 1990 i F2C:1. Langlet har beskrivit sin verksamhet i *Verk och dagar i Budapest*. (Sthlm 1946)/ Att så skedde kunde naturligtvis förklaras med det extraordinarie läget, men innebar samtidigt risker att kompromettera legationen.

Om ett tidigt exempel på en fri tolkning av det humanitära uppdraget rapporteras från Danielsson till Gösta Engzell vid UD och generalsekreteraren vid Svenska röda korset, Sven Rydman, den 10 september 1944. /UD P2 Eu¹ 10 sep 1944/ Tidigare hade utfärdats skyddspass till utsatta grupper i Budapest, men där rådde överenskomna begränsningar som Sverige avtalat med den ungerska regeringen. Danielsson hade av Langlets rapport som bifogades hans egen nu noterat att centralbyrån (B-avdelningen) börjat utfärda de s k skyddsbreven. Sådana skyddshandlingar gav inte innehavaren ett svenskt medborgarskap eller rätten att resa till landet. Däremot stod personen under beskydd av den stat som utfärdat dokumentet.

Om denna verksamhet visste Danielsson enligt uppgift dessförinnan ingenting. Eftersom ungerska inrikesministeriet vid denna tidpunkt uppenbarligen ändå godkände skyddshandlingarna, ansåg dock Danielsson att man inte borde ingripa.

Beskickningschefens möjlighet att tillrättavisa medarbetarna vid B-avdelningen var dessutom begränsad. Vi kan t ex av Wallenbergs PM från den 13 juni 1944 avseende de egna befogenheterna för uppdraget notera att man från UD:s sida godtagit att han fick arbeta utifrån följande förutsättningar och medgavs ett antal speciella rättigheter.

1. Rätt att utdela mutor.
2. Vid behov av att avge personliga rapporter till uppdragsgivarna ska frihet ges att utan tillstånd få återvända till Sverige.
3. Om USA-pengarna tar slut, får Wallenberg vända sig till svenska nyhetsmedia och anställa presskampanjer för räddningsarbetet.
4. Lön och anställningsvillkor bestäms av Wallenberg själv.
5. Wallenberg får i Budapest fritt kontakta ungerska motståndsmän, enligt lista vid USA:s och Storbritanniens legationer i Stockholm. [OBS! det sägs inte att Sverige ska få se dessa listor, vilket innebär att man saknar kontroll över en av sina företrädare].
6. På Vilmos Böhms och brittiske legationschefens förslag kommer Wallenberg att kontakta Döme Sztójay för att erhålla sanktion för verksamheten.
7. Kurirposten får fritt användas.
8. Wallenberg får bevilja asylrätt åt förföljda på legationen och meddela förordning om nödvändiga medel för aktionen.
9. Wallenberg ges rätt att intervensera hos amiral Miklós Horthy för att aktionen ska bli framgångsrik.

/Från en undersökning i brittiska arkiv rapporterar US New & World Reports medarbetare Robin Knight år 1996 har framkommit att man där hade kännedom om och berättade att Wallenbergs rapportering inte begränsades till enbart det humanitära arbetet, utan att diplomaten också delgav information om tysk-ungerska politiska och militära angelägenheter. Britterna ska enligt källan ha oroats över att löften avseende Palestina-frågan kan ha givits till judiska organisationer, vilka kunde medföra besvär för London/

Som vi kan notera erhåller Wallenberg närmast ett carte blanche för sin verksamhet och fritas från skyldigheten att rapportera till svenska myndigheter, annat än när han så önskar.

Vi kan i den ganska omfattande rapporteringen under hösten 1944 som inflöt från beskickningschefen Danielsson eller hans ställföreträdare Per Anger märka att konjunkturen för arbetet svängde hastigt. Som vi noterat stabiliserade sig läget och det kan -som nämnts- konstateras att Wallenberg i september allvarligt övervägde att avsluta sin mission. Detta skedde inte och i samband med Pilkorskuppen i mitten av oktober förändrades situationen drastiskt och under den tid den svenske diplomaten skulle fortsätta sin verksamhet i den ungerska huvudstaden, fick han verkligen ge prov på förmågan att använda sig av alla de möjligheter och kanaler som överhuvud taget kunde tänkas för att genomföra sin mission att rädda Budapests judar. De båda rapporter han efter Szálasis kupp medsände Danielssons rapportering (29 oktober och 8 december 1944) vittnar om de svårigheter B-avdelningen mötte i sitt arbete.

T o m efter det att den normala verksamheten vid legationen upphört sedan Pilkorsarna den 24 december stormat byggnaden, ledningens och B-avdelningens arbete i praktiken slutat fungera, fortsatte B-avdelningens chef i stort sett oförändrat sin verksamhet. Det var som ett resultat av omfattande improvisationer som den svenske diplomaten kunde uppehålla sin mission, denna gång i stort sett helt utan något stöd eller hjälp från svenskt håll. Formellt hade Szálasi-regimen redan den 15 december olagligförklarat såväl Röda korsets som alla främmande hjälporganisationers verksamhet. /Se Tschuy 1998 s.293f. Enligt författaren Sverige bland e neutrala hållit den högsta profilen, avvisat alla propåer om evakuering och samtidigt alltsedan mitten av oktober nästan dagligen till ungerska regeringen insänt protester avseende övergrepp. Det var därför naturligt att just svenskarna skulle drabbas hårdast av Pilkorsarnas bannstrålar/

Även på andra områden verkade Wallenberg och hans familj med okonventionella metoder på det politiska och ekonomiska området. Som framkommer på annan plats i denna rapport, framför senare bl a Lev Bezymenskij påståenden om att Wallenberg-familjen varit inblandade i försök att åstadkomma separatfred mellan Tyskland och västmakterna. Dessa uppgifter var emellertid redan kända genom bl a UD:s skrift "*1945 års svenska hjälpeexpedition till Tyskland. Förspel och förhandlingar*", vilken utgavs 1956. /UD II:8/ Skillnaderna i tolkning är som framgår mycket stora. Från svensk sida betonas att kontakterna med Tyskland uteslutande dikterades av omsorg om lidande människor, medan Bezymenskij:s perspektiv är att Sverige bakom ryggen på Sovjetunionen ville hjälpa bl a nazisterna att erhålla allehanda fördelar.

Intressant är att samme person under 1990-talet återkommer som historisk författare och till motsidan överlämnar dokument som tydliggör den svenska hjälpaktionens betydelse i ett större internationellt sammanhang. /Se sammanfattning från år 1994 av Stefan Gullgren i UD P2 Eu¹/ Materialet som Sverige fått tillgång till utvisar det pågående arbetet för att

åstadkomma en överenskommelse mellan fr a USA och Sovjetunionen om vilka ämnen som skulle tas upp och -mera avgörande- skulle undvikas i samband med Nürnberg-förhandlingarna 1945-1946.

I samband med överläggningarna inom den sovjetiska arbetsgruppen inför fredsförhandlingarna -som leddes av Vyjsjinskij- ska uppgifter ha cirkulerat om att Abakumov planerat att använda den svenske diplomaten som vittne i samband med rättegångarna. Dessa planer skulle ha stärkts i samband med att stormaktsrelationerna försämrades och Wallenberg då kunde ha varit ett värdefullt vittne om han förmåtts att berätta om tyska underhandskontakter för att utverka separatfred med väst. Hade svensken inte varit samarbetsvillig eller valde kanske Sovjetunionen av andra skäl att inte satsa på detta osäkra kort? Svaret på dessa frågor eller om informationen har någon förankring i verkligheten känner vi inte till.

Inga indikationer finns emellertid om att Wallenberg eller legationen i den ungerska huvudstaden ska ha varit inblandade i förhandlingar om separatfred för Tyskland i väst i utbyte mot eftergifter mot judarna som fördes bl a genom schweizisk förmedling. Det finns inga tecken på att Wallenberg eller andra vid legationen haft att göra med de svenska fredsinitiativ och räddningsaktioner som förmedlades av reichsführer Heinrich Himmler eller genom dennes mas-sör -den efter kriget i Sverige bosatte- Felix Kersten. Inte heller har andra nazistledares förhandlingar eller trevare kunnat påvisas ha haft några beröringspunkter med den svenska verksamheten i Budapest. Kersten hade ju nära kon-takter med den verksamhet som Folke Bernadotte ledde och vi kan ju erinra oss att Dekanozov vid mottagandet av ambassadör Söderblom den 26 januari 1945 ställde sig tämligen kallsinnig till den svenske kungaättlingens mission.

/UD P2 Eu¹ 54/001 2000. Dokumentet finns i en preliminäröversättning från den 13 juni 2000. Författare som Heiner Lichtenstein tar i sitt arbete *Raoul Wallenberg, Retter von hunderttausend Juden* (Köln 1982) s.148ff upp att Sovjetunionen eller landet närliggande krafter fabricerat dokument från Folke Bernadotte om att denne skulle ha föraktat judarna och haft ett nära samarbete med bl a Himmler. Det falska dokumentet angavs ha tillkommit under våren 1945. / Vi ska dessutom minnas att Bernadottes insatser i aktionen med de s k Vita (Röda kors)bussarna för hjälp åt flyktingar och krigsfångar vid det tillfället endast befann sig på planeringsstadiet.

Inte heller materialet från Eichmann-rättegången i Israel 1961 innehåller några uttalanden som på något sätt kompro-metterar Wallenberg eller den svenska legationen i Budapest.

Det finns anledning anta att Sovjetunionen vid denna tidpunkt hade tämligen goda kunskaper om innebörden av såväl separata räddningsinsatser på ännu tyskockuperat område som de diskussioner om fred som under stort hemlighets-makeri fördes mellan företrädare för Berlin och de neutrala samt (väst)allierade. VENONA-materialet avslöjar t ex att sovjetmakten hade tillgång till ett omfattande internationellt agentnät. Dessutom fanns sådana spionorganisationer som Rote Kapelle m fl, vilka också hade insyn i tysk politik, nazistregimens kontaktnät m m och kunde förmedla information till Sovjetunionen.

Information av betydelse avger Per Anger bl a i en intervju den 12 mars 1990 att sedan det tyska sändebudet Veesen-mayer slutligen övergivit den egna ambassaden övertogs lokalerna av svenskarna som kom i åtnjutande av den tyska regeringens beskydd. Därvid erhöll man pass och andra skyddshandlingar från Berlin, vilka kunde kopieras och delas ut till personalen vid svenska legationen.

I ett separat avsnitt ska kort diskuteras eventualiteten av huruvida svenskarna eller t o m Wallenberg själv kände till att mycket inofficiella kontakter fortfarande i krigets slutskede förekom mellan enskilda företrädare för Sovjetunionen och tyska nazistledare.

Även om denna fråga inte primärt är avgörande för Wallenberg-ärendet, finns anledning att ifrågasätta vad denne egentligen kände till om det storpolitiska spelet. Hade Wallenberg tillgång till någon för Sovjetunionen kompromette-rande information? I detta fall behövs ytterligare studier fr a av sovjetisk dokumentation, men även av bl a svensk och tysk.

Alltsedan affären utvecklades till en tragedi, har man från svenskt och internationellt håll diskuterat i vad mån Wal-lenbergs insatser var kända av Sovjetunionen. I avsnittet om Vilmos Böhm framläggs teorier om att denne jämte andra nära medarbetare till Wallenberg och personalen vid legationen uppehöll underrättelsekontakter med den östliga stor-makten. Ett försök att sammanfatta dessa teorier levereras av Jan Lundvik den 17 augusti 1999 /UD P2 Eu¹ 229/002/ Kortfattat kan anges att Lundvik genom vittnesmål erfarit att ungerska sovjetagenter som János Hidasi m fl fanns vid Ullői-gatan och Hazai bank, där Wallenberg verkade och att de med alla sannolikhet kunde rapportera om hjälparbetet till Moskva. Det är möjligt att utan vidare instämma i PM-författarens åsikt att dessa frågor ännu inte är fullt utredda.

Svenska och allierade underrättelseinsatser i Ungern vid Andra världskrigets slutskede

Den svensk-ryska arbetsgruppen rörande Raoul Wallenberg ägnar viss uppmärksamhet åt eventuella kontakter som Budapestlegationen eller mera specifikt Wallenberg kan ha uppehållit med svenska och internationella underrättelse-organisationer /UD II:52 s.40ff/

Om det kan fastställas att sådana förekommit och att man från sovjetisk sida haft informationer om att den svenske diplomaten på något sätt varit inblandad, skulle detta naturligtvis allvarligt ha försvårat hans läge. Det har konstaterats att man från sovjetisk sida var mycket vaksam när det gällde neutrala staters underrättelsearbete och eventuella kontakter med organisationer som betraktades som fientliga. Arbetsgruppen drar inte några generella slutsatser om det förekom några direkta kontakter Wallenberg-OSS (eller andra amerikanska och västallierade underrättelsetjänster). Däremot tar man fasta på de rapporter som WRB:s och ambassadens tjänstemän avgivit -inklusive Olsens på annat håll i denna sammanfattning refererade slutomdöme i juni 1945- om Sveriges och särskilt Wallenbergs insatser. Dessa rapporter sändes till Washington under perioden januari 1944-september 1945, då WRB upplöstes. Av sammanfattningar rörande verksamhetsfördelningen mellan de båda befattningshavarna framgår tydligt att det är Olsen som är WRB:s stockholmsrepresentant.

Eftersom WRB före det sovjetiska maktövertagandet hösten 1944 bedrivit ett omfattande humanitärt arbete i bl a Balticum och därvid också aktivt motverkat tyska insatser i dessa områden, finns anledning att noggrant studera Olsens slutrapport. Avgörande skulle här vara om det ens finns antydningar om att WRB (eventuellt i samarbete med OSS och andra underrättelseorgan) skulle ha haft kontakt med några antifascistiska och samtidigt antisovjetiska motståndselement i dessa länder. Att sådana västallierade kontakter naturligtvis förekommit redan i krigets slutskede är plausibelt, men det finns i varje fall inte på någon punkt i Olsens rapport noteringar om att WRB:s insatser på något sätt skulle ha skett i syfte att motverka sovjetiska aktioner i området. Därvid kan heller inte i detta fall ens indirekt hävdas att Wallenberg skulle ha arbetat för en organisation som annorstädes och i annat sammanhang motverkat mot sovjetiska intressen.

Utgångspunkten för resonemangen nedan är dock att Sverige (och Wallenberg) uppehöll kontakter med bl a Iver Olsen vid stockholmsambassaden. State Department bekräftade 1979 att denne också arbetade för OSS (dvs CIA:s föregångare). Förutom de OSS-meddelanden som arbetsgruppen refererar till från mars 1944 vari medges att det bör företas undersökningar om hur nära kontakter som bör uppehållas WRB-OSS, finns också ett från 1 juli samma år, där det kryptiskt antyds att WRB:s (och Wallenbergs) mission skulle kunna utnyttjas till vår (dvs OSS') fördel. /UD II:52 s.41. Det kan nämnas att det i publikationen US News & World Report den 13 maj 1996 återgivits en omfattande studie i vilket det bestämt hävdas att den svenske diplomaten faktiskt arbetade för OSS. Några bevis för denna uppgift förmedlas dock inte i artikeln/

Wallenbergs påstådda uppfattning om det egna uppdraget refereras också i en PM av Herschel Johnson från den 29 april 1945 till State Department. /RA. Samling rörande Raoul Wallenberg. Kopior av amerikanska dokument om RW 1944-1946. 3277:63/ Här finner vi inga angivelser om kontakter med OSS. "*Wallenberg was carrying out his mission for the US WRB - implying that he viewed his position as attaché to the Swedish legation as a cover.*" Vad detta möjligen kan tolkas som är att den svenska diplomaten ska helt ha ansett sig arbeta för amerikanska intressen, vilket dels är PM-författarens personliga åsikt dels inte behöver innebära annat än att Wallenberg verkade i olika roller. Ansåg svensken kanske att han behövde begagna sig av någon täckmantel och att han verkade i en miljö, där hans mission behövde omges av sekretess? Detta är en mycket betydelsefull fråga.

Den 21 februari 1990 avgav "Director of Central Intelligence", William Henhoeffter en mindre rapport betitlad "*Raoul Wallenberg and his US Intelligence Connections*" som motsäger sådana spekulationer. Författaren har på basis av analys av vissa inte noterade CIA-dokument bekräftat Iver Olsens förklaring från år 1955 att han utifrån sina erfarenheter som WRB- och OSS-medarbetare fastställt att den svenske diplomaten uteslutande mottog information och uppdrag från den förstnämnda organisationen. Finansieringen av verksamheten i Budapest ska ha skett via WRB och andra kanaler, men däremot inte från några underrättelseorgan. /Det kan däremot nämnas att US News & World Report den 13 maj 1996 anger att en studie visat att RW arbetade för OSS. Några absoluta bevis förmedlas dock inte/

Här kan en kortare exkurs vara motiverad. Under senare år har framkommit ny information som visar att det bl a med stöd av bl a den norska exilmyndigheten i London utbildades nära kontakter mellan den svenska regeringen och OSS. /Se Finstrom 2002 s.67/ Från norsk-svenskt håll välkomnade man vid denna tid ett aktivt ingripande av USA i striderna mot Tyskland i Skandinavien för att dels påskynda fredsslutet dels motverka det ökande sovjetiska inflytandet i regionen. Med början under hösten 1943 hade samarbetet kraftigt ökat under den kommande våren. I december 1944 medgavs USA rätten att utnyttja baser på bl a Kallax flygplats för att därigenom kunna underhålla den norska motståndsrörelsen med olika slag av förnödenheter. /Ibm s.68/ Avsikten var också att senare transportera och förse de norska polistrupperna som utbildats i Sverige för strid i hemlandet med samma stöd. Samordningen av dessa aktioner skedde i Stockholm från SOE:s (British Special Operations Executive) och fr a OSS' sida. /Ibm s.65/ Carl Gustav Finstrom anger vidare att svenska regeringen även på andra än rent militära områden samarbetade med OSS. /Ibm s.71f/ Så ska man ha haft rena underrättelsekontakter och USA ska även ha informerats USA om svensk-tyska affärskontakter, vilket naturligtvis möjligen kunde ha innefattat uppgifter rörande bröderna Wallenberg.

Det kan anses sannolikt att man från sovjetiskt håll hade vissa informationer om dessa kontakter och också bedömde dem som riktade mot den egna saken. Moskva befann sig också fr o m hösten 1944 på offensiv mot Norge, vilket bl a manifesterades i besättandet av Finnmark. Dessutom hade man krävt suveränitet över Björnön och rätten att etablera

baser på Svalbard, vilket brukar benämnas *Svalbard-krisen*. /Riste/Moland 1997 s.405, Arlov 1996 s.405-410, Holtmark 1995 passim, Noreen 1994 s.62ff/ Visserligen återlämnade Sovjetunionen i enlighet med överenskommelserna i Jalta i april 1945 senare under året såväl Finnmark som Bornholm, men svalbardsfrågan fick inte någon lösning förrän 1947.

Mot bakgrund av dessa storpolitiska förvecklingar finns anledning att anta att Sovjetunionen noggrant bevakade närmandet mellan Norge/Sverige och OSS. Fanns misstankar om att t ex Raoul Wallenberg genom arten av sin mission verkade för organisationen eller i varje fall hade ytterst nära kontakter med den, torde det från Moskvas sida funnits mycket stor anledning att närmare granska den mycket specielle diplomaten man något slumpartat kommit att omhänderta i Budapest. Dessvärre har ännu inte något sovjetiskt källmaterial som belyser hur man från Moskvas sida betraktade de nämnda svensk-amerikanska kontakterna kunnat genomgå.

Ytterligare beröringspunkter Sverige/Wallenberg-OSS kan noteras. Exempel finns bl a inte minst vad gäller detaljerna kring hur kontakterna Wallenberg-Lauer-Böhm-olika USA- och västallierade partners uppehölls. Dessa är ännu inte i detalj kartlagda. /Se RA. Raoul Wallenberg arkivet 1:6 bil 10/ I de amerikanska handlingarna rörande WRB:s aktioner i Ungern finner vi också att organisationen fr o m april 1944 har ett relativt omfattande samarbete med Iver Olsen vid stockholmsambassaden.

När aktionen tar fart ordentligt i juni förses kontaktpersonerna i bästa agentstil med kodnamn. Exempel är Gustavsson=Böhm, Larsson=USA osv. Räddningsinsatsen beskrivs såsom att det i första hand gäller att söka evakuera de ungerska judarna till Rumänien. Detta behöver naturligtvis inte indikera annat än att aktionen måste skyddas för insyn från fr a tyskar och Pilkorsare, men hemlighetsmakeriet skulle också kunna tolkas som om annan verksamhet än den som från början angivits vara syftet nu skulle bedrivas.

Huruvida det existerar annat källmaterial i USA som skulle kunna kasta mera ljus över frågan om eventuella svensk-amerikanska underrättelsekontakter är en av de mest betydelsefulla frågorna för den framtida Wallenbergforskningen. Även om det svenska signalskyddet generellt bedömts som gott, finner vi att svenska informationer kunde spilla över till t ex Sovjetunionen via andra länder som hade sämre skydd. Ett exempel finns i ett VENONA-telegram från den 7 juni 1944 från en sovjetagent som till Moskva anger att Italien av den svenske militärattachén Harry Wester informerats om Röda arméns styrkeförhållanden i bl a Ungern och Rumänien.

Wallenbergs aktioner stod troligen -men inte helt säkert- fria ifrån inblandning av amerikanska och övriga staters underrättelseorganisationer. Eventuella förbindelser med tyska och därmed allierade motsvarigheter kanske skulle kunna förklaras med att sådana var oundgängliga under en övergångsperiod och av humanitära skäl och därför inte var särskilt kontroversiella. På olika sätt kunde dock information -som framgått- ändå spilla över.

Upphölls några nära kontakter mellan legationen i Budapest och specifikt Wallenberg och de svenska underrättelseorganen?

För att erhålla hjälp att identifiera eventuella underrättelseinsatser m m från svenskt håll i Ungern anlidade undersökningsgruppen med MUST (Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten) som mellanhand i december 1996 nu framlidne f byråchefen vid FRA (Försvarets radioanstalt), underrättelsehistorikern Sven Wäsström för visst forskningsarbete. Wäsström arbetade med utredningen fram till september 1997. Nedanstående information bygger delvis på Wäsströms efterlämnade material. Utredaren försågs av UD och MUST med källmaterial, vilket han ombads kommentera. Efter det att USA hade offentliggjort den mesta delen av sin underrättelseinformation från Andra världskriget hade MUST den 2 juli 1996 erhållit ett telegram från den 7 november 1944 med följande lydelse (vissa korrupta ord och grupper förekommer dessvärre).

"Geza Soos (name) address (unknown).

He may be contacted only through Per Anger Swedish legation Budapest. Raoul Wallenberg of the legation will know if he is not in Budapest. Soos had Swedish signal plan, whole affair was administrated by Swedes. Concerning the signal plan, Nagy, former secretary of the Hungarian legation should contact captain Thernberg in Stockholm. Any reliable Hungarian leaving [Széged?], referring to Gellert, can contact Soos. '[...d]' is the password. The former address of Soos is Budapest XI. ..."

Vem som är mottagare är inte klart, men det kan väl antas att OSS på detta sätt vill förmedla kontakter med oppositionella grupper i Ungern som är positiva till de västallierade. /I UD II:52 s.42f, utreds betydelsen av detta meddelande/ Genom dessa informationer röjs ju kopplingar mellan legationen och särskilt Anger och Wallenberg till OSS och inte minst till kapten Helmuth Ternberg, andreman vid den svenska underrättelseorganisationen C-byrån. /David Kahn har i *The Codebreakers* s.452 kortfattat diskuterat den ungerska underrättelsetjänsten och anger att den var mycket effektiv och av Tyskland anförtröddes flera betydelsefulla uppdrag inom kryptologin. Det fanns all anledning att förmoda att man från svensk sida var medveten om detta/

Undersökningsgruppen har vid sin genomgång konstaterat förekomsten av uppgifterna om Soós -vars organisation MFM stod amiral Horthy nära och tillhörde oppositionen mot Tyskland och dess allierade i Ungern- och likaså att den svenska signalplanen lämnats av brittiska ambassaden i Moskva till Dekanozov i december 1944. Sovjetunionen hade

också informerats om att Soós hade erhållit den svenska signalplanen och dennes verksamhet var också känd i Moskva. Arbetsgruppen har också haft tillgång till ytterligare information från OSS från den 30 december samma år, som angivit att Soós använt den svenska legationen i Budapest -i dess egenskap av sovjetisk skyddsmakt- som budbärare till Moskva.

Budskapet som Sverige överförde till Sovjet den 23 oktober innehöll följande information.

1a) MFM representerar 80% av det ungerska folket som betraktar sig vara i krig med Tyskland och att det råder ett vapenstillestånd med de allierade.

1b) Det existerar redan en underjordisk regering med representanter för alla demokratiska och kommunistiska partier som samarbetar med de allierade.

1c) Många medlemmar i MFM har arresterats av tyskarna och man har stora problem att genomföra egna omfattande projekt.

Samtidigt ska man den 25 oktober ånyo via svenska legationens förmedling ha sökt information i följande frågor.

2. Hur kommer ungerska förband och officerare som byter sida och aktivt önskar ta del i krigföringen på allierad sida att behandlas? Den 21 oktober hade sådana kontaktförsök gjorts varvid Röda armén beskjutit enheterna. Därför bedömdes en förklaring och instruktion vara nödvändig inför fortsättningen.

3. Något svar från de delegater som kontaktat Sovjetunionen har inte erhållits och de som sökt upp den ryske förbindelseofficeren den 15 oktober är arresterade.

4. En major Vari från Röda armén uppträdde sedan som ny förbindelseofficer i början av november och innan denne försvann den 22 i samma månad knöts kontakter med honom från medarbetare i MFM. Därefter har 120 officerare - dvs hela organisationens ledarskap- arresterats av Gestapo. Ytterligare officerare som sedan sökt kontakt med sovjetmakten, men också försvunnit. Därvid reste MFM:s generalsekreterare till Italien den 9 december för att därifrån

4a) Söka återetablera kontakter med Moskva och Széged.

4b) Informera de allierade om att den underjordiska motståndsrörelsens beredskap att agera har fördröjts till följd av major Varis och Moskväs aktioner.

4c) Få en kodad "anfallsorder" från Moskva.

5. MFM efterlyser allierad hjälp att få till stånd ett fungerande signalsamband med utlandet.

I en kommentar från OSS finner vi en positiv anmärkning rörande MFM och att man är villig att ställa hjälp till förfogande.

I en skrivelse till Lage Olsson den 24 september 1997 har Jan Lundvik lämnat viss information om Soós och MFM. /UD P2 Eu¹ 267/001/ Rörelsen angavs inte ha samarbetat med den stora antifascistiska samlingsorganisationen "Den ungerska fronten" förrän i oktober och hade en smal politisk bas. Dess möjligheter att påverka skeendet blev därför begränsad, särskilt som den inte åtnjöt något sovjetiskt förtroende.

Även den brittiska regeringen genom John Balfour lämnade via ambassadören general John R Deane i Moskva information till Dekanov den 14 december 1944 om MFM:s struktur. Man noterade att Sovjetunionen med all säkerhet fått information om att det var amiral Horthy som låtit sätta upp organisationen och att Dr Szent-Ivenyi, dess representant, redan i september för till Moskva för underrätta de sovjetiska myndigheterna om arbetet. Samtidigt omnämns att Soós har medtagit "*signal plan and cyphers for communicating with Budapest, ...*" Avslutningsvis kommer en brasklapp, britten kan inte gå i god för MFM:s budskap. Deane uppmanas att meddela London den sovjetiska reaktionen på meddelandet. Denna har inte funnits tillgänglig i samband med denna undersökning.

Vi kan jämföra denna information, med vad som återges i ett VENONA-telegram från den sovjetiske agenten "MAY" dvs Pavel Ivanovitj Fedosimov till Moskva den 29 November 1944. Det rör sig i detta fall inte om någon hänvisning till MFM, men däremot till kretsar som uppenbarligen står organisationen nära. Här uppges att agenten hittat ett borttappat dokument som visar att den i USA baserade ordf för exekutivkommittén för "Internationella organisationen för ett oberoende Ungern", dr Tibor von Eckhardt haft nära kontakter med amiral Horthy och med den i Lissabon stationerade sonen till oppositionspolitikern och greven István Bethlen, diplomaten Gábor Bethlen. Diskussionerna Horthy-

von Eckhardt rörande hur motståndet mot tyskarna skulle sättas upp och hur en framtida fri och västvänlig regering skulle konstitueras -enligt agenten- hade varit mindre framgångsrika. Uppgiften var nu att identifiera "nätverket" som Eckhardt byggt upp. Emellertid var detta ytterligare ett exempel på aktivitet man från sovjetisk sida naturligtvis var mycket skeptisk till och avsåg att bekämpa.

Vilken information kan utläsas i detta material? Den slutsats som arbetsgruppen drar är att det tydligt framkommer att man från sovjetisk agerat likartat i Ungern såväl som i andra länder, där man förväntat sig en efterkrigstida kontroll. Stormakten har här bevisligen spelat över antifascistisk opposition man inte tillfullo kontrollerat till Tyskland och dess allierade för att därigenom bana väg för att undanröja alla hot mot kommande kommunistiska regimer.

Jan Lundvik noterar också att amiral Horthy under september 1944 ska ha haft kontakter med en sovjetisk förbindelseofficer, överste A Makarov hos Slovakien-partisanerna. Denne ska ha verkat som länk mellan Horthy och Moskva. Obekräftade rykten -vilka noteras nedan- gör gällande att Wallenberg kanske har varit inblandad även i dessa kontakter. /Se UD P2 Eu¹ 87/007 2001/

Vad som är mera intressant är att vi tydligt noterar att Wallenberg här kanske har kommit "farligt nära" det storinternationella spelet. Sovjetunionen har således också erhållit följande information med anknytning till Sverige och dess legation i Budapest.

1. Sverige som sovjetisk skyddsmakt har här agerat budbärare till bl a just Sovjetunionen och fungerat som hjälpare åt antifascistisk ungersk opposition, utan att ha inhämtat stormaktens gillande för aktionen. Detta var kanske i och för sig inte anmärkningsvärt. Sverige hade som neutral stat rätt och möjlighet att agera självständigt, men landet hade uppenbarligen och utan att ha kontrollerat saken utgått från att man handlade med Sovjetunionens goda minne.

2. Sovjetunionen hade med största sannolikhet fått information om att svensk underrättelsetjänst direkt eller indirekt uppehöll kontakter med legationen i Budapest. Detta var kanske heller inte något som var särskilt överraskande för Moskva, men däremot kunde noteras att Anger och Wallenberg aktivt uppehöll underrättelsekontakter såväl med ungersk opposition som med företrädare för USA och Storbritannien.

Ytterligare uppgifter om att den svenske diplomaten underhöll vissa kontakter med den antifascistiska oppositionen i Budapest förmedlas av Vilmos Bondor. Denne anger i boken "*Gåtan Mikó*" (Budapest 1995) att en militär motståndsrörelse sattes upp hösten 1944 i den ungerska huvudstaden av stabslöjtnanten Zoltán Mikó. Vid något eller några tillfällen ska Wallenberg vid den svenska legationen ha förmedlat kontakter och information mellan medlemmar av Mikós organisation.

Wallenbergs omfattande informations- och kontaktnät kunde Sovjetunionen senare konstatera hade anknytningar till Berlin (Schellenberg), Eichmann, Becher m fl nazistiska ledare i Budapest, USA (Joint, WRB m m) och nu även med Storbritannien. Huruvida man i Moskva tog någon hänsyn till dessa omständigheter är oklart, men tveklöst fanns det en tydlig koppling mellan den svenska budapestlegationen och den internationell storpolitiken. /Se den ryska arbetsgruppens "*Rapport om verksamheten i den rysk-svenska arbetsgruppen för fastställande av Raoul Wallenbergs öde (1991-2000)*" s.18. Här betonas att svenskens omfattande kontaktnät i viss utsträckning var motiverad men kunde väcka vissa misstankar hos sovjetmyndigheterna/

Det finns ingen anledning att tvivla på att man i Moskva väl kände till att Sverige hade kontakt med allehanda oppositionella grupper i Ungern och vi kan också anta att Helmuth Ternbergs verksamhet inte heller var helt obekant för den sovjetiska ledningen.

Den legendariska C-byrån under major Carl Petersén sattes upp år 1939 ett par månader efter krigsutbrottet efter en gemensam aktion av ÖB Olof Thörnell och generalstabschefen, generalmajor Carlos Adlercreutz. /Se t ex Carlgren 1985 s.28f/ Dess insatser i Sveriges grannländer är välkända, men att C-byrån förutom kontakter med stormakterna uppehöll omfattande förbindelser med kontaktpersoner i många andra stater på kontinenten som t ex Ungern är inte allmänt bekant.

En viss information om det omfattande arbetet erhåller vi i en "*PM. Över C-byrån*" författad i slutet av kriget av just Ternberg. /KrA. C-byråns arkiv/ Sidan 13 i dokumentet innehåller viss information rörande byråns internationella kontakter. Efter Barbarossa-invasionen 1941 blev förändringarna i det politiska, ekonomiska och militära läget en huvudangelägenhet för underrättelsetjänsten och för att uppnå synergieffekter gjordes -enligt Ternberg- en länderuppdelning mellan honom och Petersén, varvid den förre kom att ansvara för Finland, Tyskland, Ungern och Schweiz, medan chefen "tog hand om" de västallierade kontakterna. Ternberg går in på att den främsta underrättelsekällan för organisationen blev "*Hitlers stora motspelare*" den tyska underrättelsechefen Wilhelm Canaris. Den svenske underrättelsemannen omnämner täta resor till Tyskland och Österrike för egen del.

Det var inte enbart verksamheten i sig som motiverade kontakter med företrädare för olika slags verksamheter. Såväl i krig som i fred krävs naturligtvis att ambassader har ett fungerande signalskydd, för att kunna överbringa sekretessbelagd information till hemlandet. De allra känsligaste dokumenten översändes såväl under kriget som idag med de kurirer som varje land disponerar. Under andra världskriget var det för svensk del TKA (telefon- och telegramkontrol-

len) och RKA (radiokontrollen) som ansvarade för att det svenska signalskyddet fungerade. Den 11 mars 1943 kontaktade budapestlegationen den ansvarige direktör CA Elghammar vid TKA i avsikt att legationen skulle få uppmonterad utrustning för att kunna genomföra krypterade sändningar. /SÄPO. RKA:s arkiv/ Därvid anlände tekniker utbildade inom verksamheten och tillställde legationen nödvändig utrustning. Sådan personal arbetade vanligen för TKA eller RKA, men hade ofta viss skolning från C-byrån eller andra svenska underrättelseorgan.

Jag har intervjuat en källa -som vill vara anonym- som anger att han i krigets slutskede tidvis tjänstgjorde i Budapest och därifrån svarade för radiosambandet med Stockholm. Vederbörande kan inte påminna sig ha haft någon kontakt med Wallenberg och uppgav att denne rimligen inte alls var inblandad i de praktiska arrangemangen för att möjliggöra sändningar till och från legationen.

MUST har i arbetsanteckningar från ett möte den 12 december 1996 slagit fast att Wallenberg omnämns i ett av telegrammen rörande Soós och att han hade tillfälle att kommunicera med Ternberg. En svensk radiostation måste ha funnits i Budapest och man har inom motståndsrörelsen och -som nämns- bland de allierade varit informerade om den svenska signalplanen.

Samtidigt noteras att budapestlegationen inte var utrustad med radiosändare och att Ternberg reste till Ungern åtminstone en gång/år 1943-1944. C-byrån bör också ha haft kontakter med illegala radiostationer i landet. Om legationen eventuellt varit informerad om detta är inte utrett, men förefaller osannolikt.

Man konstaterar också att det telegram som nämner Wallenberg vid denna tid (1996) är känt av svenska massmedier, medan däremot uppgifterna rörande de allierades kunskaper i ärendet först offentliggörs i den svensk-ryska arbetsgruppens rapport från år 2000.

Sven Wäsström åtog sig att undersöka ett antal parametrar och försökte besvara frågan om Raoul Wallenberg uppehöll någon form av förbindelse med den svenska underrättelsetjänsten. Bidrog sådana svenska organ mer eller mindre officiellt i arbetet med att kommunicera med annan utländsk myndighet? Dessa frågor besvarades nekande.

På frågor om hur den svenska underrättelsetjänsten verkade i Ungern under kriget, bekräftade Wäsström att där fanns endast en "officiell svensk" radiosändare i landet. Man hade dock tveklöst möjligheter att aktivera illegala sändare och det fanns i Sverige en beredskap att uppehålla kontakterna. Dessutom förekom med all sannolikhet ett agentnät som ytterst administrerades av Ternberg, men i de flesta fall rörde det sig om "sleeping partners" som kunde aktiveras vid behov. Kontakter med agenterna eller medvetenhet om deras existens vid legationen i allmänhet och av Wallenberg i synnerhet finns det inga belägg för.

Ett intressant faktum som påpekas av Wäsström är att bankmannen Per Jacobsson hade omfattande kontakter med Ternberg under många år och att denne bl a i samtal diskuterade sin verksamhet under kriget. Den svenske agenten angav att det för en person som han -vars verksamhet åtminstone delvis var känd i Berlin- inte innebar några större risker att verka i tyskkontrollerade områden. Där tillsåg Berlin i allmänhet att representanter för vänligt sinnade och neutrala stater inte råkade illa ut. Däremot var det betydligt farligare att arbeta i t ex Ungern, där myndigheterna inte alltid respekterade utlännningar. Den 28 april 1946 möttes bl a Jacobsson, Göran Ryding och Ternberg på den svenska legationen i Bern. Vad som avhandlades vid mötet är inte av större intresse och inträffade mera än ett år efter Wallenbergs arrestering, men det kan konstateras att Ternbergs roll uppenbarligen har varit känd för deltagarna. Dessutom uppfattade Jacobsson att den svenska agenten reste för "Stockholm Enskilda bank".

Detta är inte anmärkningsvärt, men det kan i varje fall noteras att det därmed kanske fanns ytterligare kopplingar mellan Ternberg (C-byrån) och familjen Wallenberg. Uppgiften om att den svenske agentens arbetsgivare ytterst är Raoul Wallenbergs släktingar är inte bevisad, men det skulle definitivt behövas mera studier rörande dessa frågor. I Wäsströms kvarlåtenskap finns flera -dessvärre mycket svårtydda- anteckningar om direkta och indirekta kontakter mellan Wallenberg-familjen och Ternberg, vilka också skulle behöva utredas.

En stickprovsgenomgång av de tyska s k C-pappren, vilka utgjordes av meddelanden som sändes på kabel Oslo-Berlin eller Stockholm- Berlin t o r och fr o m år 1940 forcerades av FRA, har inte givit några informationer om Raoul Wallenberg. Det finns anledning anta att en systematisk genomgång av detta material som har sin tyngdpunkt kring året 1943 skulle kunna erbjuda viss information om den tyska uppfattningen av svensk diplomatisk verksamhet i Central-europa. Vi vet dessutom att Wallenberg-familjen omnämns i vissa telegram.

Jag har vidare gått igenom radioanstaltens arkiv och endast funnit ett dokument med viss anknytning till ärendet och det härrör från den 28 februari 1946. Ungerska beskickningen i Moskva meddelar det egna Utrikesministeriet att landets företrädare den dagen varit uppe hos Sovjetunionens Utrikesministerium och där mottagit instruktion om hur Budapest ska agera i samband med de omfattande förfrågningar man fr o m hösten 1945 i allt större utsträckning möts av rörande krigsfångar. Svaret till frågeställarna instruerade Moskva skulle vara att bland civila krigsfångar "*endast tyskarna förts bort från Ungern*". Den ungerska ambassadören i Moskva framställde samtidigt önskemål om att man skulle be sovjetiska ambassaden i Budapest informera sina överordnade om det besvärliga läget för de ungerska myndigheterna.

Som kan konstateras har detta ju ingen bärighet på frågan om Raoul Wallenberg hade kontakter med några underrättelseorgan. Däremot belyser exemplet att Budapests möjligheter att agera i ett fall liknande det som rörde den svenske diplomaten var ytterligt begränsade. Betraktades Wallenberg som krigsfånge, var han ju definitivt inte tysk (eller medborgare i stat allierad med f d Tyska riket) och kunde därför per definition inte ha lämnat Ungern. Mot bakgrund härav fanns enbart två alternativ. Wallenberg satt antingen fängslad i Ungern eller var försvunnen/omkommen. Inte ens om Budapest hade önskat agera i just denna fråga -vilket i sig torde ha varit ganska osannolikt- fanns möjligheter att vidarebefordra några ärenden till Moskva. Dock fanns under de första åren efter kriget en viss begränsad rörelsefrihet för Budapest, vilken upphörde först 1949 när Mátyás Rákosi och kommunistpartiet tog makten.

Ytterligare ett ämne som perifert tangerar underrättelsejämheten och dess verksamhet, men också den svenska beredviligheten att gå sovjetmyndigheterna till mötes nämns i den ryska delen av arbetsgruppens rapport. Detta avser "*det finska kontrapionaget*" /Rapport om verksamheten i den rysk-svenska arbetsgruppen för fastställande av Raoul Wallenbergs öde (1991-2000) s.21/ I rapporten återges som ett av problemen i förhandlingarna kring Wallenberg att man från svensk sida "*vägrade att lämna ut krigsförbrytare*". Som sådana betraktades bl a just de nämnda finländarna. Det är här svårt att exakt veta vad den ryska gruppen avser med formuleringen, men några som utan vidare borde falla inom ramen är de underrättelseofficerare som hösten 1944 tog sig till Sverige över Bottenhavet från Finland. Detta företag som ju brukar benämnas "Operation Stella Polaris" innebär att bl a den finländska signalspaningsorganisationen, dess apparatur och mesta dokumentation fördes över till Sverige. Ursprungligen var ju avsikten att denna operation skulle äga rum för att hindra verksamheten att falla i sovjetisk hand vid en eventuell ockupation av Finland. Detta var visserligen inte aktuellt i september 1944, men det fanns dock höga chefer inom den finländska organisationen som ändå hade att vänta långa straff och valde exilen. Bland dem kan nämnas de båda högsta cheferna Aladár Paasonen och Reino Hallamaa, vilka snart flyttade vidare från Sverige. Chefer på lägre nivå blev i stor utsträckning kvar i Sverige. Jag har inte studerat de sovjetiska kraven avseende utlämningen av dessa underrättelseofficerare, men det finns inga spår i Wallenberg-materialet som tyder på att diskussioner kring de finländska deltagarna -eller för den delen också ett antal baltiska medborgare- skulle ha sammankopplats med den försvunne diplomatens öden.

Här behöver den ryska gruppen förklara sin inställning. Om uppgifterna verkligen är korrekta måste sambandet mellan underrättelseofficerarnas omhändertagande i Sverige och förhandlingarna kring Wallenberg närmare utredas.

Budapestlegationens vidare öden efter den 23 december 1944

Utifrån det källmaterial som finns, kan vi dra tämligen säkra slutsatser om hur verkligheten gestaltade sig för medlemmarna av den svenska beskickningen, vars arbete mer eller mindre upphörde att fungera efter det att legationen kring julen 1944 hade ockuperats av Pilkorsarna. /Sammanfattningen bygger på uppgifter av P Anger, Lars G Berg, Kati Marton, E Lester, J Levai, R Philipp, H Rosenfeld, E Sjöquist, F Werbell m fl/ Ivan Danielsson lyckades tidigt sätta sig i tillfällig säkerhet på den schweiziska legationen, medan de övriga medlemmarna mötte olika öden. Wallenberg alternerade mellan legationen i Buda och svenskhusen på Pestsidan.

Den 23 december 1944 krävde Pilkorsregeringen genom biträdande utrikesminister László Vöczköndy att legationen skulle evakueras samtidigt med de ungerska myndigheterna för att överföras till Szombathely i västra Ungern. Tjff chefen Anger angav att man inte kunde gå med på detta. Följande dag trängde så Pilkorsare in på B-avdelningen som började genomsökas. När man protesterade erhöles svaret att svenskarnas säkerhet endast kunde garanteras i Szombathely. Röda kors-representanterna Yngve Ekmark och Asta Nilsson samt kanslisten Göte Carlsson och skrivbiträdet Margareta Bauer bortfördes samtidigt.

Den 26 december befriades Nilsson och Bauer ur ghattot och förenades med Danielsson och Ekmark hos schweizarna. Rykten cirkulerade länge hos UD om att legationschefen omhändertagits av Vatikanens representanter (nuntiatoren) och detta kunde vederläggas först sedan Danielsson nådde Rumänien i mars tillsammans med den övriga personalen.

Den 27 december erhöles ungerska regeringens beskydd och Pilkorsarnas "vakter" avlägsnades från legationsbyggnaderna.

Beträffande Wallenbergs åtgärder kan noteras att den 7 januari evakuerades kontoret i på Harmincad utcá 6, där det finansiella centret för aktionen hittills uppehållit sig och all ekonomisk och annan verksamhet överfördes till ghattot på Pestsidan. Den 10 meddelar han sina avsikter att ta sig över till sovjetsidan, eftersom verksamheten var hårt trängd av Pilkorsare. Samma dag sökte Per Anger förgäves hos ungerska regeringen få beskydd för den svenska legationen. Snart omöjliggjordes alla kontakter mellan Buda- och Pestsidorna.

Följande dag uppsökte Wallenberg internationella Röda korsets byggnader och den 12 besökte han svenskhusen och schweiziska legationen. 12 eller eventuellt den 13 januari kom han i kontakt med Röda armén som enligt uppgift på hans begäran bl a posterade vakter till skydd för Röda korsets byggnader.

Dagen därpå kom uppmaningen till de närvarande sovjetiska styrkorna att kvarhålla Wallenberg. /Dokumentsamling nr C 7/

Den 15 nådde ryssarna fram till huvudbyggningen på Ullöi-vägen, utanför vilken det pågick hårda strider mot tyskar och Pilkorsare. Pest hamnade nu helt under sovjetisk kontroll och kontakterna mellan stadens båda halvor skars nu helt av. Under dessa dagar säkrade Röda armén även Budapests omgivning och tog kontrollen över vägen till Debréce. Den 16 befrias ghetton. Samma dag meddelar Sovjetunionen genom utrikesminister Dekanozov till svenske ambassadören i Moskva, Söderblom, att Wallenberg tagits i beskydd av Sovjetunionen. Samma dag kommer också Bulganins arresteringsorder. /UD II:52 bil 7/ Följande dag reser Wallenberg runt i staden bl a i sällskap med Gábor Gergely vid ungerska Röda korset som under 1946 rapporterar att den svenske diplomaten angivit som önskemål att besöka det sovjetiska högkvarteret i Debréce. Andra vittnen uppger att Wallenberg har med sig pengar, vissa förnödenheter och dokument denna dag. Dessutom nämner han sina avsikter att i samarbete med Sovjetunionen organisera hjälparbetet i Budapest efter kriget, då han redan äger omfattande erfarenheter och byggt upp en stor välfungerande organisationen. Efter några incidenter, där bl a Wallenbergs bil krockar, far man iväg och därefter upphör alla spår. Flera vittnen bl a dem Gergely har senare angivit att Wallenberg inför färden uttalat oro för vad som skulle hända, när han nådde det sovjetiska högkvarteret. Det kan röra sig om efterhandskonstruktioner mot bakgrund av vad som faktiskt inträffade. Inte minst är värt att uppmärksamma den "odyssé" som den svenske diplomaten gjorde en eller ett par dagar före avfärden till de olika kontoren, "bankerna" och "svenskhusen". Att det i en kaotisk situation var vanskligt att få logistiken att fungera kring ett så omfattande projekt som den svenska hjälpinsatsen är klart och Wallenberg drev företaget mycket enligt egna idéer. Detta krävde att instruktioner meddelades till olika funktionärer, vilket fick till följd att den ansvarige ständigt måste alternera mellan avdelningarna. Per Anger har till skillnad mot många av de ungerska hjälparbetarna givit en nyanserad bild av Wallenberg. Han beskrivs som en stor idealist, men ska samtidigt ha varit en försiktig person som inte onödigtvis utsatte sig för risker. /Intervjuer med Anger under 1940- 50-, 80- och 90-talen/ Wallenbergs ekonomiska transaktioner kommer här inte att närmare diskuteras. I vittnesmålen från hans kollegor framträder bilden av att finansieringsfrågorna närmast sköttes helt utan insyn från beskickningschefen. Den nye hjälparbetaren hade goda kontakter med svenska, amerikanska och ungerska medhjälpare och visade en mycket stor förmåga att snabbt skaffa fram pengar. Det var naturligtvis därför som han begagnade Hazai banks kontor i Budapest som en central för verksamheten och här samarbetade den svenske diplomaten nära med ledande ungerska finansiella kretsar.

Uppgifterna om att Wallenberg ska ha haft med sig en större summa pengar när han försvann är legio. Vi kan också notera att hans planer för den fortsatta verksamheten i det befriade Ungern säkert fanns på pränt. I övrigt finns anledning anta att även andra dokument kunde ha funnits i svenskens bagage.

Eftersom såväl Wallenbergs som legationens arkiv förstördes i krigets slutskede kommer många frågor kring verksamheten att förbli oklara.

Mot denna bakgrund finns anledning att återvända till frågan varför Wallenberg uppenbarligen framhöll de stora riskerna med sin färd till Debréce. Till Gergely meddelades att den beräknade tiden för bortovaron skulle bli ca åtta dagar. Vi känner inte till huruvida Wallenberg noterade att hans tillträde till kontakt med omvärlden alltmera begränsades under den period han alltjämt befann sig på fri fot, men stod under sovjetiskt beskydd. Vissa möjligheter borde ha funnits att via de ungerska kontakterna lämna meddelanden. Det kan enbart bli tal om spekulationer varför detta inte skedde.

Vad som kanske skulle kunna bringa ljus över frågan om svenskens bagage är att i ryska arkiv finna uppgifter om vad han medförde till det sovjetiska högkvarteret. Vi har sedan 1989 tillgång till Wallenbergs personliga tillhörigheter som kläder, pass och anteckningsböcker. Däremot har vi inte någon information om vilka meddelanden rörande förhören med Wallenberg som Röda armén sannolikt översände till ansvarigt håll.

Det första kända sovjetiska dokumentet i vilket hans namn nämns -om än indirekt- är en bevarad order till 317 skytte-divisionens chef respektive ställföreträdare, överstelöjtnant Raga och major Smirnov, från den 12 januari 1945 bl a om att ge beskydd åt den svenska beskickningen i Budapest. /Dokumentsamling nr C 6. Det bör också noteras att en systematisk sammanställning av den sovjetiska dokumentationen rörande Wallenbergs öde finns sammanfattad i arbetsgruppens *"Rapport om verksamheten i den rysk-svenska arbetsgruppen för fastställande av Raoul Wallenbergs öde (1991-2000)"*/

"I budapestområdet befinner sig den svenska representationen som enligt uppgift håller sig dold i en källare. Om den gömda svenska representationen påträffas, ska åtgärder omedelbart vidtas till dess beskydd."

Därefter uppräknas medlemmarna och listan är uppenbarligen den tidigare omnämnda som moskvalegationen överlämnade till Sovjetunionen på nyårsaftonen. /UD P2 Eu¹ 58/1944/ Det kan noteras att den ungerske kanslisten D von Mezey och skrivbiträdet Margareta Bauer inte inkluderas i den sovjetiska ordern om beskydd. Däremot finns *"sekretar' Raul' Vallenberg"* och samtlig övrig beskickningspersonal angiven.

Samma dag eller senast den följande påträffas Wallenberg som den ende svensken i Pest av Röda armén. Den 14 rapporterar skyttechefen Dmitrenko till chefen för politiska avdelningen vid 7 gardesarmén om de åtgärder som vidtagits när Wallenberg och chauffören Langfelder påträffats vid Benczurgatan 16 i Pest. /Dokumentsamling nr C 7/

Uppenbarligen har man av Wallenberg och möjligen av någon annan källa informerats om att legationschefen Danielsson och övrig personal finns på Buda-sidan och att det är attachén Lars G Berg som är tjänsteförrättande på legationen på Gyopargatan 8. I meddelandet anges att

"De (?) tillvaratar i Budapests centrala delar och främlingsghetton judiska intressen. Legationen har nio kontor i staden."

Därefter uppräknas adresserna för dessa och anges att Wallenberg uppvisat ett utkast till meddelande på tyska han avsett sända till Stockholm. Det skulle röra sig om ett förslag till samarbetsprojekt på sovjetiskkontrollerat område med myndigheterna där, och hans egen organisation varvid särskilt "Nel'son" nämns. Därvid avsågs med all säkerhet Asta Nilsson som var Röda korsets svenska representant i Budapest. Därefter anges att man inte känner hennes öde. Uppgifterna styrker -som kan konstateras- andra vittnesmål som ju angivit att Wallenberg tagit upp sina omfattande framtidsplaner med sovjetiska företrädare.

Det nämnda dokument rubriceras enligt följande (UD:s sammanställning), *"Kopia av rapport från politiska avdelningen vid 151:a skyttedivisionen till chefen för politiska avdelningen vid 7:e gardesarmén om kvarhållande (zaderzjanie) av Wallenberg och hans chaufför"*. Dokumentet har noggrant studerats och det framgår klart att det angivna nyckelordet *zaderzjanie* inte återfinns i texten. /Reservation måste dock göras för att ev ytterligare versioner eller originalet varit försedda med angiven anteckning som jag därmed inte tagit del av/

I ordböcker såsom Gunnarsson/de Roubetz Rysk-svenskt lexikon (1965) återges följande förklaringar på begreppet, *zaderzjanie*=uppehållande; häktande; arresterande; anhållande; beslagtagande. Carin Davidssons Rysk-svensk ordbok (1976) anger "kvarhållande, anhållande". /Se även Oxford Russian Dictionary (2000) *zaderzjanie* (presetupnika dvs i brottsammanhang)=*detention, arrest*/ Vi finner ordet ofta i texter rörande personer som arresterats eller häktats och uppenbarligen innebär begreppet utsättning för ett stort mått av yttre tvång och att åtgärden alltid innebär en negativ handling mot den drabbade.

Den avgörande meningen i Dmitrenkos dokument lyder däremot som följer:

"Vallenberg i sjofer pomesjtjeny i ochranajot'sja"

(Wallenberg och chauffören är placerade som beskyddade)

Nyckelordet är verbet *ochranajot'sja* (i reflexiv grundform *ochranjat'sja* och huvudform *ochranjat'*), som av respektive ordboksförfattare återges med: "skydd; ta till vara; skydda sig; skyddas samt vakta; beskydda; skydda".

Som framgår av utredningen är det avsevärd skillnad på begreppen. Det är svårt att inläsa något negativt i Dmitrenkos budskap. Eventuellt innebär ordvalet att man verkligen vidtagit åtgärder för att begränsa Wallenbergs rörelsefrihet som naturligtvis redan kraftigt kan ha begränsats. Inget nämns om hur man reagerat på svenskens uttalade avsikt att telegrafera till Stockholm eller hur denna fråga har avgjorts. Däremot har för hand senare tillfogats "18= Till Afonin, sänd tills vidare inget någonstans" och därefter tillagt möjligen med samma handstil "Nu. Ingenstans har [något] översänts" /Se också UD II:52 s.47/

Vi vet ju att något meddelande direkt från Wallenberg inte nådde UD efter den 8 december 1944, men att han bevisligen hade full rörelsefrihet åtminstone fram till den 12/13 januari 1945.

Hypotesen att Wallenberg inledningsvis inte betraktades som arresterad eller på annat sätt tagen i förvar styrks av de båda meddelanden rörande den svenske diplomaten som i december 1992 presenterades av Sovjetunionen. Båda avsågs den 15 januari.

Det första är från stabschefen vid ukrainska fronten MV Zacharov som angav att Wallenberg påträffats på Benczurgatan och att han skulle beskyddas. Övrig personal angavs befinna sig i västra delen av staden. /Dokumentsamling nr C 9/

Det andra är ett meddelande från generallöjtnant Dmitrij A Kuprijanov till chefen för 30 skyttekåren vid 2 andra ukrainska fronten att 151 skyttedivisionen påträffat sekreteraren vid svenska legationen. /Dokumentsamling nr C 8/ Denne skulle genast föras till befälhavaren för 18 skyttekåren, generalmajor Pavel L Afonin. Svensken ska beskyddas och ges en bekväm transport, men kravet är också att "*Raoul Wallenbergs kontakter med yttrevärlden är förbjudna*". Dessutom åläggs Afonin att rapportera till Kuprijanov om verkställigheten av uppmaningen.

På telegrammet har också antecknats att Wallenberg i östra Budapest hade 7000 skyddslingar under eget ansvar och att han avböjt "*otkazat'sja*" att ge sig av. I detta fall återger Gunnarsson/de Roubetz begreppet just med "avböja; frångå; frångå" medan Davidsson använder följande, "vägra; avsäga sig; avstå, avböja". Det kan konstateras att "*otkazat'sja*" innebär en mjukare skrivning än "*otkazat'*", vilket båda ordboksredaktörerna anger har betydelsen "vägra".

Avsikten bakom detta resonemang är att jag starkare än undersökningsgruppen vill poängtera att dessa dokument inte innehåller några uttryck från sovjetisk sida om missnöje med Wallenberg eller ens antydningar om att denne gjort sig skyldig till någon form av ordervägran. /UD II:52 s.47/ De använda uttrycken är istället neutrala och anger ingen värdering.

Ett dokument avviker markant från alla rörande Wallenberg genom att vara det enda från sovjetisk sida -förutom en ospecificerad uppgift i den sovjetiska noten från augusti 1947 och den omdiskuterade s k Smoltsov-rapporten från samma år och meddelad svenskarna i februari 1957,- vari anges att svensken ska ha befunnit sig hos de sovjetiska myndigheterna. /Det är ju först fr o m 1991 som Ryssland börjat tillställa motsidan ytterligare information om dessa frågor/

Det omtalade meddelandet delgavs den 17 januari 1945 UD av ambassadör Staffan Söderblom i Moskva och denne anger då att vice utrikesminister VG Dekanozov dagen innan meddelat att Wallenberg påträffats på Benczurgatan i Budapest medan övriga medlemmar i legationen fanns på staden västsida. /UD P2 Eu¹ 80/1945/

"Enligt meddelande från Budapest har i den av sovjettrupperna erövrade delen av staden vid Benczurgatan påträffats svenske undersåten herr Raoul Wallenberg, som uppgav sig vara den sekreterare vid den svenska beskickningen i Ungern, varom Ni underrättat mig i Ert brev av den 31 december förra året.

Enligt uppgift av herr R Wallenberg befinner sig övriga medlemmar av svenska beskickningen i stadens västra del. Åtgärder till skydd av herr Wallenberg och dennes egendom har vidtagits av de sovjetiska militärmyndigheterna."

Söderblom nämner att han sedan sammanträffade med Dekanozov och M Vestrov vid MID och framförde tacksamhet för de vidtagna åtgärderna samt uttrycktes förhoppning att småningom få ytterligare underrättelser om den svenska Budapest-beskickningen. Sammanfattningsvis kan konstateras att inget negativt rörande Wallenberg och dennes verksamhet framkommer i dokumentationen från dessa avgörande dagar.

Här kan det vara på plats med ett hopp såväl i kronologin som ämnesmässigt och koncentrera sig något på det intressanta möte som ägde rum den 26 januari 1945 mellan Dekanozov och Söderblom. /Den sovjetiska versionen av vad som inträffade återges som bil 13 i UD II:52/ Det finns anledning att betona vikten av detta sammanträde, eftersom det skulle bli ett av de sista där den svenska sidan skulle möta den ende officiella sovjetrepresentant som angivit att den egna sidan tagit hand om Wallenberg. Ytterligare ett ägde rum den 25 april efter det att Söderblom kraftfullt instruerats om att söka upp den sovjetiske representanten. /UD II:52 s.86f/ I samband med senare uppvaktningar och petitioner i ämnet, där svenskarna begärt att få träffa just Dekanozov, råkade denne alltid vara förhindrad att ta emot.

Vid mötet tackade Söderblom för beskedet om Wallenberg, vilket inte kommenterades av Dekanozov. Efter det att den sovjetiske ministern uttryckt ett ganska svalt intresse för den propå om en resa i Röda korsets regi som greve Folke Bernadotte ämnade företa till Sovjetunionen, togs ytterligare några ärenden upp. Av intresse är sedan att Dekanozov övergick till sin huvudpunkt att svenskarna nonchalerat de krav som Moskva genom Aleksandra Kollontaj framfört beträffande repatriering av de fem deserterande sovjetiska sjömän som alltså uppehöll sig i Sverige. Söderblom lovade vidarebefordra ärendet till UD.

Frågan om avhopparna hade behandlats under en tid och den svenska passiviteten väckte en påtaglig irritation från sovjetisk sida. Vi kan konstatera att den vid mötestillfället utgjorde huvudpunkten från värdlandets sida. Wallenbergs bortovaro hade naturligtvis ännu inte hunnit bli något ärende och det är därför inte klart om man från sovjetisk sida prövade kortet med utväxling. Det hade möjligen varit för tidigt att redan nu ens antyda beredvillighet att köpslå. Om sådana planer ens hade börjat göras upp, eller om de någonsin övervägdes i Moskva, vet vi fortfarande inte med säkerhet. Vi märker under alla omständigheter en påtagligt irriterad och kärvt ton från Dekanozovs sida och Söderblom befinner sig hela tiden på defensiven.

När samtalet pågick befann sig -som tidigare nämnts- med all sannolikhet Wallenberg under transport på väg till just Moskva. Som stöd för denna åtgärd utfärdade ju v försvarsminister NA Bulganin en arresteringsorder för Wallenberg och instruerade samtidigt *Smersj* att verkställa hans avfärd. /UD II:52 bil 7. På dokumentet anges även namnet på den officer som v utrikesminister GF Zacharov enligt en handskriven anteckning beordrat utföra uppdraget. Ibm s.48/ På samma sätt beordras arresteringen av de schweiziska representanterna Harald Feller och Max Meier samt det slovakiska sändebudet Jan Spišák av Bulganin påföljande dag, innan att de ännu ens påträffats och också utan att någon grund för ordern anges. /UD II:52 bil 8/ Några motiveringar meddelas inte och vi har ännu inte tillgång till information som belyser eventuella överväganden bakom åtgärderna.

Uppenbarligen händer inget eftersom Bulganin upprepar ordern den 27 januari /Dokumentsamling nr A 4/

Ytterligare bekräftelse på att Wallenbergs arresterats, får vi i en rapport från den 20 januari av Zacharov, i vilken det också anges att bl a Valdemar Langlet och hans fru samt Meier och Feller påträffats i Budapest. /Dokumentsamling nr C 13/

Två dagar senare på order av chefen för *Smersj* vid ukrainska fronten generallöjtnant SP Korolev, upprättar major Petrovskij vid 2 avdelningen av *Smersj* vid samma front en rapport till befälhavaren vid den operativa gruppen vid samma avdelning överstelöjtnant Ryndyn (?) rörande dennes förfrågan om adresser till diplomatiska beskickningar i Budapest som alltså är i verksamhet. /Dokumentsamling nr A 2/

Den svenska legationen och dess koloni ägnas en uttömmande beskrivning och slutligen anges i dokumentet att befullmäktigad minister vid den slovakiska beskickningen "*Spasjek*" [Spišak] och sekreteraren vid den svenska Wallenberg har arresterats.

En nyckel till grunden för arresteringen får vi i en sammanställning av samme Petrovskij rörande de "*agenter som arresterats av Smersj' avdelning vid 2 ukrainska fronten under perioden 1-20 januari 1945.*" Totalt antal arresterade är 48. /Dokumentsamling nr A 3/ Vi finner att de arresterade kategoriserats och nedan görs ett försök till antagande avseende inom vilka kategorier de båda medarbetarna från svenska beskickningen, varav en angavs vara svensk, inordnades.

De som avses är naturligtvis Raoul Wallenberg och Henry Grossheim-Krisko, f d medarbetare vid den ryska sektionen av B-avdelningen. Den svensk-ryska undersökningsgruppen diskuterar också detta dokument, men tvekar om "den andre" åsyftar Grossheim-Krisko eller Langfelder /UD II:52 s.48/ På goda grunder finns anledning att anta att man från sovjetisk sida vid denna tidpunkt inte var fullständigt underrättad om vilka medlemmar som tjänstgjorde vid eller i anknytning till den svenska eller andra legationer i Budapest. Emellertid förefaller det närmast otroligt att Langfelder som man ju kände som Wallenbergs chaufför skulle misstänkas som agent eller att man överhuvud taget ansåg honom ha diplomatisk status av något slag. /Andrahandsutsagor om anklagelsepunkter mot Langfelder redovisas i ett kommande avsnitt/

De omfattande förhör som Grossheim-Krisko utsattes för under fängelseåren bekräftar att man tillfullo tagit fasta på dennes ställning som medarbetare vid den svenska beskickningen och hans faktiska roll som åtminstone f d agent. /Se Dokumentsamling nr A 49. Under åren 1945-1951 finns uppgifter om att han förhörts mera än 60 gånger och de flesta förhör varade minst 3 timmar. Vid ett tillfälle i december 1951 förhördes han under en och samma dag nästan 14 timmar/

Med hänsyn till Petrovskijs lista anges här med fet stil den/de kategorier "svenskarna" kan antas falla inom.

Tyska underrättelseagenter	39
Ungerska underrättelseagenter	7
Agenter för tyska kontrapionaget	2
 Telegrafister (illegalister)	 4
Underrättelseagenter	2
Värd för konsulatslägenhet	1
Sabotörer-terrorister	39
Beträffande uppehållsorten för agenturan	
 Ungern	 44
Tjeckoslovakien	1
Ukraina	1
Ryssland	1
Armenien	1

Dessutom har under perioden arresterats 5 personer från ungerska underrättelseorgan och 3 medlemmar i den diplomatiska kåren fördelade enligt följande:

Medarbetare vid den svenska beskickningen i Budapest	2
 Medarbetare vid det ungerska konsulatet i Rumänien	 1
 Alla dessa fördelade på nationaliteter:	
Ungrare	6
Svenskar	1
Slovakier	1

Hur Wallenberg (och Grossheim-Krisko) har "klassificerats" framgår tydligt. Den subtila skillnaden mellan att ha utpekats som tysk agent och sådan för samma lands kontrapionage framgår inte av Petrovskijs rapport, men den frågan är inte av någon avgörande betydelse. Under alla omständigheter finner vi här *Smersj's* uppfattning om svenskarna, de utpekats tydligt som tyska spioner vilka bedrivit illegal underrättelseverksamhet.

Vi kan säkerligen avfärda alla tankar på att de båda angivits som ungerska agenter; det torde vara svårt att finna någon anledning till att man kan ha antagit att man från svensk sida gick ungrarna till mötes.

Detta dokument är det enda vi äger där en tydlig anklagelsepunkt -om än i indirekt form- riktas mot Wallenberg. Klasificeringen är aningen trubbig och har drag av standardisering över sig. För att få ett jämförelsematerial skulle det vara utomordentligt värdefullt att få fram motsvarande dokument från *Smersj's* verksamhet i andra delar av de "befriade områdena" i Östeuropa. Detta skulle ytterligare kunna bidra till att klargöra grunden för anklagelser mot dem som arresterats. Inte minst betydelsefullt skulle vara att studera den påföljande rapporten från samma avdelnings verksamhet eller motsvarande dokumentation fram till omkring den 20 februari 1945. Häre skulle då rimligen finnas noteringar om de båda schweiziska diplomaterna, Harald Feller och Max Meier, öden och vilka anklagelsepunkter som framställdes mot dem.

En betydelsefull uppgift för framtida forskning skulle därför vara att undersöka domar över personer som först omhändertagits av *Smersj*. I synnerhet skulle detta vara fallet, när det är känt vilka anklagelser som ursprungligen riktades mot dessa personer. Det finns anledning att misstänka att det kanske i Stalins Sovjetunionen var vanligare än i västliga länder att anklagelseakter ändrades och att i sådana fall politiska avvägningar förekom. Även om många tecken tyder på att Wallenberg aldrig dömdes finns anledning att mera än tidigare ta fasta på Petrovskijs lista, eftersom den faktiskt är det enda dokument som antyder vad man initialt anklagade den svenske diplomaten för.

Vid midnatt till den 26 januari sände Zacharov till Bulgarien en rapport över att Wallenberg sänts iväg i konvoj under överinseende av kapten Nikolaj Matveevitj Zenkov. /UD II:52 bil 9/ När den svenske diplomaten och Langfelder sedermera når Moskva och införs i Lubjanka den 6 februari, börjar nästa skede i dramat. /Se Dokumentsamling nr A 5-6 som visar registreringshandlingar för Wallenberg vid inträdet i fängelset. UD P2 Eu¹ 27 jan 1956, cellkamraten i Lubjanka Gustav Richter anger i sitt vittnesmål från 1956 att "Am 31. Januar 1945 wurde Raoul Wallenberg, ..., eingeliefert" Som framgår differerar uppgifterna om när svensken placerades i fängelset. Vid det första förhöret den 14 okt 1955 ska han ha uppgivit tiden för samvaron till början feb-början mars./

Under tiden hade den militära utvecklingen i Budapest sakta men obevekligt rört sig i en för Röda armén fördelaktig riktning. Kring den 30 januari nådde dess enheter fram till Buda-sidan, men det skulle förflyta ännu en tid innan den fick fullständig kontroll över staden. Här om vittnar bl a de specialberättelser som Döme von Mezey, Margareta Bauer, Lars G Berg och Per Anger avgav till UD vid månadsskiftet april-maj 1945 /Berättelserna finns bevarade på flera ställen i UD:s dokumentation, men finns samlade i serien Blåböcker i Wallenbergärendet vol 4. Angers redogörelse från den 20 april tillkom på Staffan Söderbloms initiativ/ En sammanfattning av berättelserna brukas här för att rekonstruera händelseförloppet fram tills den svenska gruppen anlände till Rumänien.

Sedan Danielsson, Carlsson, Ekmark, Asta Nilsson och ytterligare några medlemmar kunnat erhålla visst beskydd på den schweiziska beskickningen, inleddes en period av väntan för dem som ännu fanns kvar vid den svenska representationen.

Den 31 januari befallde general A Pavlov att den svenska legationen skulle föras i säkerhet bakom fronten. Följande dag reste Anger, Ekmark, Carlsson samt det ungerska paret Basel till generalens högkvarter i Soroksár, 15 km söder om Budapest. Att så skett underrättades i maj generallöjtnanten PA Ivanov om. /Dokumentsamling nr C 16/

Anger ska den 5 februari ha framfört önskemålet om att förhandlingar skulle inledas med tyskarna för att ge de neutrala ländernas medborgare en möjlighet att erhålla fri lejd ut ur den ungerska huvudstaden. Detta avvisades dock fullständigt av sovjetmyndigheterna.

Personalen i Budapest hade det fortfarande besvärligt. Man kunde endast invänta att striderna tog slut. Kring den 11 februari inleddes en svår tid då tyskarna ockuperade en av "svenskarnas byggnader" bredvid legationen. De förskansade gemensamma styrkorna bestående av tyska och ungerska soldater bjöd Röda armén hårt motstånd i flera dagar.

För att förbättra situationen och inte bli indragen i striderna satte personalen upp ryskspråkiga skyltar vid alla ingångar till legationen med texten "*Kungliga svenska beskickningen i Budapest, betrodd med tillvaratagandet av sovjetryska intressen i Ungern*". Man vidtog också samma åtgärder som Wallenberg tidigare gjort på Pest-sidan att förse samtliga svenskkontrollerade byggnader med svenska flaggor. På eftermiddagen den 11 februari trängde ryssarna och deras allierade in i legationsbyggnaden, vilken genomsöktes varvid värdeföremål och sprit beslagtogs. Redan den 13 försökte Lars G Berg erhålla skydd av den sovjetiska kommandanturen under perioden, när strider alltjämt pågick. Först den 17 utverkades dock detta. Samma dag lyckades Margareta Bauer från sitt gömsle i en källarlokal i Borgen åter ta sig till legationen.

Berg förmådde också den 17 februari ta sig över Donau till Pest med rysk färja i avsikt att för att först uppsöka Röda korset och Valdemar Langlet, men denne ska vid tillfället ha farit till högkvarteret i Debréce för att diskutera den fortsatta verksamheten med de nya makthavarna. Detta påstående styrks av meddelandet legationschefen Patrik Reuterswärd i Bukarest den 3 mars översände till UD rörande förhållande på den svenska beskickningen i Budapest. /UD P2 Eu¹ 36/1945. Langlet fortsatte -vilket påvisats av bl a Johan Matz- att under den tid han som ensam svensk representant verkade i Budapest att korrespondera med Reuterswärd och redovisade sina tankar kring Wallenbergs öde, vilket han förutsatte bestämts av Pilkorsarna/ Häre uppges att Langlet den 14 februari i Debréce mottagit den nya ungerska regeringens tack för den svenska hjälpverksamheten och att beundran uttalats för Ivan Danielssons hjältemodiga uppträdande.

Berg erfor samtidigt att greve Michail Tolstoj-Kutuzov, föreståndaren för svenska beskickningens krigsfängesjukhus, redan för sovjetmyndigheterna angivit att han på Pest-sidan representerade de svenska intressena. Greven meddelade

att han för stadskommendanten och befälhavaren för de sovjetiska styrkorna i Budapest general VV Tjernysjev företett en utfärdad fullmakt som representant för legationen och anhållit om dess beskydd under de fortsatta striderna.

Tolstoj-Kutuzov ska sedan enligt egen uppgift ha häktats och i förhör fått svara på "*anklagelser mot beskickningen för tysk spionageverksamhet och särskilt nämndes Wallenberg och jag [Lars G Berg] såsom misstänkta*". Därefter släpptes greven som ju uppdrogs att vid stadskommendanturen sätta upp och leda en byrå som skulle tillvarata samtliga utlänningars intressen. /Se vidare i kommande avsnitt/

Berg hade inte samma framgång hos den sovjetiske kommendanten som Tolstoj-Kutuzov och lyckades inte utverka något beskydd för den svenska legationen, eftersom Röda armén enligt Tjernysjev givits "*fri härjningsrätt*" på Budasidan. Av NKVD och i samarbete med Röda korset lyckades dock Berg erhålla viss hjälp från de sovjetiska styrkorna, bl a erhöill han transportkapacitet i form av häst och vagn!

Den 20 februari gjordes en genomsökning av legationens lokaler efter dokument, men Bauer angav att hon lyckats utverka att inga svenska eller allierade koffertar undersöktes.

När Berg återvände till Buda och legationen hade Asta Nilsson återupptagit sin verksamhet för Röda korset, medan samtliga övriga medarbetare utom Margareta Bauer nu var försvunna. Berg ansåg det vara säkrast att fortsätta sin verksamhet i Röda korsets lokaler.

Margareta Bauer angav att hon utsattes för ett förhör av ryssarna den 24 februari rörande sitt arbete på legationen sedan oktober 1943. Det ska ha riktats frågor beträffande verksamheten till skydd för judarna samt om skyddsbrev m m utställt till ungrare av ickejudisk nationalitet. Hennes och övriga medlemmars samtliga legitimationshandlingar beslagtogs nu. Bauer anger att kabinettspassen redan på julaftonen fråntagits henne av Pilkorsarna. Nya förhör väntade senare.

26-27 februari inleddes en intensiv plundring och följande dag infann sig en GRU-man som i samarbete med personalen gjorde en mycket grundlig husundersökning. Varken komprometterande tyska papper eller ryska dokument ska dock ha återfunnits. De senare hade enligt Bauer brunnit upp i slutet av januari tillsammans med de flesta av B-avdelningens handlingar i lokalerna på f d finländska beskickningen. Man beslagtogs också vad som angavs vara stulna juveler och pengar, vilka kvitterades av sovjetsidan. Kvittona överlämnades sedan personalen evakuerats till den ännu kvarstannande Valdemar Langlet.

Berg uppger att arbetet vid B-avdelningen vid denna tid fungerade mycket dåligt och att något skydd inte kunde erbjudas utlänningarna. Dessutom fortsatte de ryska plundringarna.

Den svenske attachén konfirmerar tidigare i denna rapport angivna uppgifter om att Wallenbergs verksamhet återupptagits under ledning av dennes medarbetare Max Fleischmann som hade en stab i vilken ingick den förstnämndes kontakter affärsmannen Hugo Wohl samt Vilhelm Forgacs och Paul Hegedüs. Denna stab behöll de medel som legationen hade till sitt förfogande, efter det att personalen hade evakuerats till Sverige. Senare skulle pengarna komma att återföras till hemlandet av Langlet.

Tolstoj-Kutuzov meddelade senare Tjernysjjevs förbud för utländska beskickningar att företräda andra staters intressen och likaså detsamma vad avsåg rätten att utfärda någon form av officiella handlingar. Detta var nu helt och hållet Tolstoj-Kutuzovs uppgift. Förfrågningar rörande de försvunna legationsmedlemmarna och försök att samarbeta med sovjetmyndigheterna avvisades enligt Berg. Denne och beskickningen utsattes också för anklagelser rörande spioneri, utfärdande av falska id-handlingar, skyddande av icke-judiska ungrare och att man allmänt saknat kontroll över verksamheten. Särskilt Wallenberg och Berg anklagades för att skrivit ut skyddspapper till tyska spionchefer. /Inom denna motivkrets ska förklaringen till det bryska sovjetiska agerandet sökas anser man alltså på rysk sida. Ryska arbetsgruppens rapport s.1/ Sovjetmyndigheterna uttalade att Pilkorsare hade lagt beslag på dokument och allmänt framkom en brist på förståelse för motiveringen för det svenska arbetet. Hur kunde alla dessa judar dessutom påstå att de var svenska medarbetare och vifta med svenska flaggor?

Från svensk sida reagerade man dock mot att ryssarna trängt in på beskickningen och behandlat svenskarna på ett rättsvidrigt sätt, varför en verbalnot till Sovjetunionen sattes upp till den 13 mars, men den kom till följd av evakueringen aldrig att avsändas. 12 mars fördes personalen över till Pest-sidan för att den 15 resa vidare mot Bukarest.

Vi kan jämföra de anklagelsepunkter som Lars G Berg refererar i sin specialberättelse från den 2 maj 1945, med dem som återfinns från förhören med beskickningsmedlemmen Henry Grossheim-Krisko. /Se Dokumentsamling nr A 11/ Det första är från 17/20 mars 1945. Medarbetaren vid B-avdelningen medger här att svenskarna inte hade full kontroll över vilka man utfärdade skyddsdokument för och angav att ett antal sovjetfientliga personer från olika länder erhöillt svenskt beskydd. Vi känner inte till om Grossheim-Krisko utsattes för förhör vid en tidigare tidpunkt och om information från dessa kommit till den sovjetiska kommendanturens i Budapest kännedom, innan svenskarna evakuerades från den ungerska huvudstaden. I alla händelser finns anledning att förmoda att eventuella oegentligheter som kunnat förekomma på olika sätt tidigt noterades av sovjetmyndigheterna.

Den fortsatta färderna för de svenska beskickningsmedlemmarna är väl dokumenterad i källmaterial och litteratur. I en redogörelse för den andra etappen telegraferar Söderblom till UD den 14 april. /UD P2 Eu¹ 233/1945/ Legationspersona-

len anträdde hemresan Moskva-Åbo-Stockholm på kvällen den 11 april. Söderblom är mycket angelägen att påpeka att resan som naturligtvis skedde i sovjetisk regi, inte innebar att någon form av frihetsberövande -som påstått- hade förekommit för personalen. Det är i detta meddelande Söderblom framför åsikten att Wallenberg ska ha avrest med bil till Debréce och under färden troligen omkommit, möjligen till följd av något överfall eller att en olycka inträffat. Någon klarhet om hans öde skulle inte stå att finna.

Det är först efter den 20 april som man i Stockholm tillfullo får klart för sig hur situationen utvecklats i Budapest. Söderbloms försiktiga agerande sägs hela tiden ha dikterats av omsorg om att inget skulle hända personalen under hemfärden. Senare har såväl Anger som Berg i intervjuer hävdade att man ännu medan "konvojen" befann sig på moskvabeskickningen råddes att hålla en mycket låg profil. Huruvida denna rekommendation hade sanktion i Stockholm är obekant.

I samband med denna undersökning har inte kunnat noteras om omsorger om annan befintlig beskickningspersonal i Östeuropa kunnat motivera att man åtminstone innan det snart förväntade fredsslutet -vilket ju kom den 8/9 maj- från svensk sida avvaktade. Söderbloms passivitet har ju blivit omskriven och resultatet av denna undersökning förändrar inte den bilden.

Orsaken till att här har valts att göra en genomgång av situationen för personalen vid budapestbeskickningen, är att de erfarenheter som förmedlas rimligen är pusselbitar som bidrar till en förklaring av Wallenbergs gripande samt att man från svensk sida inledningsvis förblev ganska passiv i försöken att utreda ärendet. Samtidigt speglar utvecklingen också vilka som var sovjetmyndigheternas intentioner.

Efter att Söderblom -som nämnts- hade fått kraftfulla instruktioner från UD att kontakta Dekanov kommer ett möte till stånd den 25 april. /För en redogörelse av förloppet, se UD II :52 s.86f. Dokumentsamling nr D 3 samt UD P2 Eu¹ 26/181/1945/ I rapporten från den svensk-ryska undersökningsgruppen har man -med rätta- tagit fasta på det egendomliga mötet, från vilket vi förutom ett svenskt efterhandsreferat från den 26 april äger en sovjetisk direkt uppteckning, vilken överlämnades till den svenska sidan år 1995. Undersökningsgruppen anger att Söderblom frågade sin värd om vad som skett med Wallenberg, men ska ha underlåtit att nämna beskedet från den 16 januari. Här är inte platsen att polemisera mot resultatet av gruppens arbete, men det finns anledning att ifrågasätta dess slutsats att Söderblom ska ha gjort sig skyldig till ett sådant grovt missgrepp.

Vi bör först minnas att det ju var moskvaambassadören som först presenterade det sovjetiska dokumentet och han visste naturligtvis att utan att hänvisa till detta skulle möjligheten att på detta stadium driva frågan vara minimal.

Söderblom anger själv att han hemställt om att order om undersökning skulle ges till de militärmyndigheter under vars beskydd Wallenberg befann sig efter att han påträffats på Benczurgatan. Dessa skulle åläggas att rapportera sina iakttagelser till sovjetiska myndigheter. Vice utrikesministern ska ha lovat att så skulle ske. Söderblom nämner att han påmint om tidigare hänvändelser i ärendet och att han senare berättade om den svenske diplomatens verk. Sedan angavs att Wallenberg tagit sig över till sovjetmyndigheterna och enligt obestämda rykten hade någon olycka drabbat honom.

Här följer sedan nyckelmeningen i Söderbloms version, " ... några säkra uppgifter föreläge ej efter herr Dekanovs meddelande av den 16 januari om hans anträffande" Vi kan också ta fasta på första stycket i Söderbloms framställning till "Högtärade herr Dekanov" i den ryskspråkiga (svenska) versionen, vilken här återges i översättning:

"I brev från den 16 januari i år hade Ni älskvärdheten att meddela mig att svenske medborgaren, sekreteraren vid den svenska legationen i Ungern herr Raoul Wallenberg upptäcktes på Benczur-gatan av avdelning ur tjänstgörande sovjetiska förband i Budapest. Ni tillade att åtgärder till skydd för herr R Wallenberg och hans egendom hade vidtagits av de sovjetiska väpnade styrkorna." /Ursprungstelegrammet -från 16 jan- text i ordagrann översättning lyder (sedvanliga avslutande hälsningsfraser återges inte): "Högtärade hr Söderblom, Enligt meddelande från Budapest, under invasionen av avdelningar av sovjetiska militärstyrkor upptäcktes på Benczurgatan svenske medborgaren hr Raoul Wallenberg, som uppgav sig vara sekreterare vid svenska legationen i Ungern, om vilken Ni meddelade mig i Ert brev från den 31 december förra året. Enligt hr Wallenbergs uppgift befann sig fortfarande medlemmar av den svenska legationen i stadens västliga delar. Åtgärder har vidtagits av sovjetiska militärstyrkor för att skydda hr Wallenberg och hans egendom. V Dekanov."/

Som en kontrollpunkt kan utnyttjas den sovjetiske värdens text. Dekanov nämner inte uttryckligen datum för något sovjetiskt meddelande och det är naturligtvis ur dennes synpunkt inte någon betydelsefull upplysning. Ser vi till vad som anförs från mötet finner vi följande. Söderblom anger att man från svensk sida ju "Erhållit meddelande om att Wallenberg trots att åtgärder vidtagits för att skydda honom hade försvunnit spårlöst". Vidare bad den svenske ambassadören om sovjetisk hjälp i efterforskningsarbetet och meddelade att den svenska allmänheten var mycket orolig. Härefter vidtar Söderbloms påtalade spekulationer om att Wallenberg kan ha råkat ut för allehanda olyckor. Dekanov gav i sin tur inget svar, men lovade be sovjetmyndigheter och de väpnade styrkorna i Budapest att försöka utreda fallet.

Sammanfattningsvis kan beträffande händelseutvecklingen under detta kaotiska inledande skede av vad som skulle utvecklas till ett av de mest besvärande hindren för ett gott svensk-sovjetiskt efterkrigstida samarbete finnas anledning att ställa några frågor.

1. Varför greps Wallenberg (och Grossheim-Krisko)?
2. Anklagades de båda fångna svenska ambassadtjänstemännen för spioneri för tysk räkning?
3. Åtminstone Lars G Berg och kanske även Per Anger, misstänktes och anklagades öppet av sovjetsidan för oegentligheter i samband med hanteringen av ärenden vid svenska budapestlegationens B- och C-avdelningar. Särskilt Berg opererade -därtill tvingad- i likhet med Wallenberg på egen hand och besökte sovjetiska högkvarteret i Pest utan att ha några återförsäkringar och mottogs där tämligen svalt. Varför behandlades han trots detta annorlunda än Wallenberg?
4. Vilken roll spelade Langlet? Den frågan utreds i det följande avsnittet rörande bl a Vilmos Böhms betydelse. Vi kan notera att vittnesuppgifterna om hanteringen av personalen vid den svenska beskickningen och uppföljningen av detta ärende har intressanta implikationer. Såväl Margareta Bauer som andra anger ju att det ska ha förekommit plundring och våldtäktsförsök mot personalen samt att den utsatts för en mycket omild behandling. Ett intressant vittne borde ha varit legationschefen Ivan Danielsson som ju omhändertogs av Sovjetunionen och isolerades innan han i mars kunde återvända till Bukarest. /Se Dokumentsamling nr C 16/ Denne blev av allt att döma senare inte närmare hörd om omständigheterna kring samtalen med företrädare för segrarmakten. Anmälningarna om detta tillställdes sovjetsidan och enligt de dokument som Sverige kunnat ta del av anställdes en undersökning från sovjetisk sida. I början av maj skriver generalmajor Pavlov till stabscheferna för 2 och 3 ukrainska fronterna -enligt uppgift p g a ett Tass-meddelande om att oegentligheter skulle ha förekommit i samband med övertagandet av den svenska legationen- och begär att en utredning ska genomföras. Den 23 maj skriver Dekanozov till vice generalstabschef generallöjtnant NV Slavin och ber denne om en förklaring inför en förväntad svensk demarche och "antisojetisk mediakampanj med föregiven anledning att Röda armén gjort sig skyldig till plundring "razgrablenie" av svenska budapestlegationen. /AVPRF D140 31d2p133L1/ Följande dag kan dock Michail Vetrov meddela Dekanozov att Söderblom inte kommer att ta upp fallet med den föregivna hanteringen av Sveriges budapestlegation med Moskva. /AVPRF D140 30d2p129L3/ Vi kan återvända till den information som Danielsson förmedlade till Moskva -vari han bl a bad Sovjetunionen säkerställa den svenska postgången- från den 9 mars. /Dokumentsamling nr C 16/ Han ska då ha varit "sovjetisk gäst" sedan omkring den 22 februari och därvid på samma sätt som bl a Wallenberg förhindrats att meddela sig med omvärlden. /Se nedan s.49. Enligt anteckningar av den schweiziske biståndsarbetaren Carl Lutz ska denne jämte ambassadsekreteraren Harald Feller jämte Danielsson ha inkallats till förhör hos sovjetmakten kring 16 feb. Det kan naturligtvis diskuteras vad som menas med att vara "sovjetisk" gäst, men vi kan notera att såväl schweizarna som åtminstone också Danielsson ungefärligen fän mitten av månaden befann sig under sovjetisk kontroll/ Oavsett om legationschefen iakttagit eller haft kännedom om oegentligheter vid beskickningen, kan man naturligtvis anse det förstäligt om än inte helt korrekt att han inte velat ta upp dessa frågor med sina värdar, vilka han var helt beroende av. I en översättning jag inte kontrollerat ord för ord återges Danielssons brev till sovjetmyndigheterna enligt nedan,

"Till befälhavaren general Pavlov

I mera än två veckor har jag och mina vänner njutit Er gästfrihet, vilken Ni storsint visar här i Dunavesce i samförstånd med Er regering i Moskva.

Eftersom jag personligen önskar uttala tacksamhet till Er ber jag ödmjukt att meddela nig när Ni har tid att motta mig på ert kontor.

Som Ni säkert känner till tog den svenska ambassaden i Budapest 1941 på sig försvaret av de ryska intressena i Ungern och i samband med detta skulle jag för Er kännedom vilja överlämna upplysningar som jag har och som kan intressera den sovjetiska regeringen.

Dessutom finns det en rad frågor som rör själva legationens verksamhet, som jag skulle vilja rådgöra med er om.

Till Er tjänst.

I Danielsson

Legationschef vid svenska beskickningen"

I en PM som Danielsson satte upp den 2 maj efter hemkomsten angavs att mötet med Pavlov ägde rum den 12 mars. /UD P2 Eu¹ s.d./ Vad som diskuterades vid detta har jag inte kunnat finna några uppgifter om och uppenbarligen har

Danielsson aldrig redogjort för eller tillfrågats av svenska myndigheter om detta möte. Det kan antas att man i Stockholm eller vid ambassaden i Moskva förmodligen inte var medveten om Danielssons brev. Märkligt är också att denne inte tycks ha informerat om dokumentet. Frågan är vad det var för "upplysningar" som kunde intressera Moskva och vilka "frågor om legationens verksamhet" som ministern ville rådgöra med Pavlov om. Vi vet inte om Danielsson riktade någon fråga till motsidan om Wallenbergs (eller Langlets) öde och om han redogjorde för kollegans/ornas verksamhet. Det kan noteras att sedan den ordinarie verksamheten vid legationen tvingats upphöra, Pilkorsregimen förordnade dr Ernő Vajda -en enligt uppgift hårdför anhängare till den tyska judepolitiken- till företrädare för svenska intressen i Ungern. /Se Tschuy 1998 s.321/ Det kan kanske antas att Sovjetunionen hade kännedom härom och i sådant fall naturligtvis var intresserat av att utröna innebörden av dessa förhållanden, vilka ju allvarligt kunde försvåra personallens ställning.

Vi kan också notera att svenskarna nästan omedelbart efter mötet fick möjlighet att anträda färden mot Bukarest. Alltjämt kvarstår som en av de stora gåtorna i ärendet hur litet intresse som visades Danielsson efter hemkomsten från stats- och utrikesledningens sida. Anger, Berg m fl av besikkningsmedlemmarna har skrivit utförliga referat och intervjuats vid flera tillfällen rörande sina erfarenheter under de sista månaderna i Budapest. Den förhållandevis riktiga informationen från dessa personer kontrasterar på ett mycket märkligt sett mot den tystnad som omger legationschefen.

Raoul Wallenberg i fängelse. En kortfattad krönika 1945-1947

I flera av de följande avsnitten presenteras en kronologi över ärendet. Sådana har upprättats vid många tillfällen i samband med utredningarna kring den svenske diplomatens öde, senast i samband med utgivningen av den svensksryska arbetsgruppens arbete. /UD II:52 s.178/ I det följande görs också ett försök att ange när uppgifterna kom till de ansvariga svenska myndigheternas kännedom.

Det bör poängteras att denna kronologi och uppgifterna mycket väl skulle kunna förfinas ytterligare och att detta bör vara en prioriterad forskningsuppgift.

Undersökningen presenteras i bilaga 1. Det bör noteras att under rubriken Händelse presenteras utsagorna och deras trovärdighet enligt följande kriterier rörande informationen.

1. Säker och bekräftad, 2 Sannolik, 3. Trolig, 4. Osannolik, 5 Falsk.

Med hänsyn till att ärendet genomgått så många gånger av handläggare och experter, måste betonas att här inte kan göras något egentligt anspråk på att tillföra nya fakta. Avsikten är istället att utnyttja tidigare krönikor och genomgå källmaterial för att på ett systematiskt sätt presentera relevanta uppgifter och när de kommit till allmän kännedom. Med känd definieras att man vid UD eller annan officiell svensk kanal nåtts av besked om en viss företeelse. I reell mening innebar detta naturligtvis inte att kännedom om alla betydelsefulla sakförhållanden nödvändigtvis nådde rätt adressat. Eftersom här inte fästs avseende vid hur svenska myndigheter i detalj handlagt ärendet, finns dock anledning att som arbetshypotes utgå från att relevanta handläggare vid UD eller andra organ, så snart det gavs tillfälle fick kännedom om de aktuella förhållandena. Endast när så bevisligen inte skedde finns anledning att särskilt beröra frågan.

Vi möter i flera förklaringar rörande handläggningen av ärendet att en så betydelsefull uppgift som den rörande Raoul Wallenbergs överföring till Sovjetunionen -som förmedlades till utrikesminister Christian Günthers hustru Ingrid av ambassadören Aleksandra Kollontaj vid en tebjudning i februari 1945- uppenbarligen inte noterades av UD förrän under år 1946. Vi kan konstatera att man reagerade mycket häftigt från den år 1946 på initiativ av bl a föräldrarna Fredrik och Maj von Dardel samt halvbrodern Guy von Dardel, KF-chefen Anders Örne, Birgitta de Vylder Bellander, professor Lise Meitner med deltagande av författaren Rudolph Philipp bildade privata sk Raoul Wallenberg-aktionen när man först år 1948 ska ha underrättats i frågan. /UD P2 Eu¹ 225:3275 25 nov 1948. Det kan samtidigt nämnas att i brevet riktat Philipp ett våldsamt angrepp på den ungerske författaren Jenő Levai för att denne angivit att Wallenberg den 14 januari ska ha ställts under beskydd av det sovjetiska arméhögkvarteret på order av general Tjernysjev. F.ö tas också upp ungrarens påstående att det i samband med rättegångar mot ungerska nazister framkommit att det var Pilkorsledaren Nidossi som bortförde Wallenberg och att denne skulle ha hävdat att Nidossi var ett av de främsta hoten mot hans verksamhet. I denna debatt skulle -som vi ska se- även chefen för den ungerska stockholmslegationen Vilmos Böhm intervensera i till stöd för Levai. UD P2 Eu¹ 225:3275 23 okt 1948,. Här redovisas uppgifter från ungerska media att folkdomstolen fastställt att Wallenberg i Budapest förts bort och mördats på order av Pilkorsledaren Miklós Dési-Dregán/ Som tidigare angivits kommer här ingen närmare utredning att göras avseende Raoul Wallenberg-aktionen, men det kan noteras att den särskilt under perioden 1947-1952 var mycket kritisk mot den svenska regeringen och utrikesledningen, vilka uppfattades som mycket passiva.

Huruvida en snabb reaktion riktad direkt till sovjetregeringen med anledning av informationen skulle ha kunnat leda ärendet i en mera positiv riktning är givetvis okänt, men möjligheten borde ha kunnat tillvaratas för ytterligare framstötter innan Madame Kollontaj slutgiltigt lämnade Sverige den 18 mars 1945. /Den ryska delen av arbetsgruppen "Rapport om

verksamheten i den rysk-svenska arbetsgruppen för fastställande av Raoul Wallenbergs öde (1991-2000)" s.18, har följande tagit fasta på att en mycket liten krets i Sovjetunionen ska ha känt till att svensken hade arresterats. Man räknar upp Stalin, Bulganin, Abakumov, Molotov och Dekanozov och antyder att möjligen någon mera var insatt i tillfället. Vi kan dock notera att t ex Aleksandra Kollontaj och kanske även hennes sekreterare Emy Lorentzon kan ha underrättats. Den sistnämnda har i en intervju från år 1986 också angivit att Kollontaj 1947 ska ha upplysts om att svensken skulle ha avlidit detta år och att Kollontaj själv lär ha inlett eftersökningar, men förhindrats härvid. (UD P2 Eu¹ 8 dec 1986). Huruvida Lorentzons uppgifter är korrekta kan diskuteras, men de visar att det möjligen på ett tidigt stadium cirkulerat uppgifter om svensken. Informationen kan ha nått betydligt flera än den snäva krets som arbetsgruppen tagit fasta på. Är vi dessutom källkritiska kan å andra sidan hävdas att det saknas helt säkra uppgifter om att ens Stalin eller Molotov inledningsvis har varit orienterade om de faktiska förhållandena. Det kan därvid bortses från att detta i sig är nästan fullständigt osannolikt/

Vi kan följande notera att Kollontajs uppgifter -när de småningom kom till allmän kännedom- föranledde GHT att den 19 juli 1947 vända sig till den förra ambassadören, med frågan angående hennes meddelande till Maj von Dardel våren 1945 om att Raoul Wallenberg levde och befann sig väl i Sovjetunionen. /Dokumentsamling nr D 20/ Om förändringar hade skett ombads Kollontaj ange vad som inträffat.

I svaret som levererades av Kollontaj personligen den 21 juli angavs enbart att hon inget hade att tillägga. /Dokumentsamling nr D 21/ Detta kommenterades följande av Vetrov två dagar senare i ett brev till JA Malik. /Dokumentsamling nr D 23/

Vad som bedömts vara betydelsefullt i framställningen är uppgifterna rörande svenska och internationella demarcher och reaktioner hos Sovjetunionen samt de intressanta försök till aktioner från franska amerikanska sida som Sverige åtminstone inledningsvis avvisade.

I tidigare undersökningar har man också lagt stor vikt vid att utröna medfångarnas öden. Detta ämne tas upp på annan plats i framställningen. I krönikan har jag valt att koncentrera mig på utsagor om Wallenberg personligen. Idag utgår vi ifrån att Wallenberg och hans chaufför -förutom i samband med ett kort möte under ett förhör år 1946- hölls åtskilda under den period av uppehåll i sovjetisk fångenskap om vilka vi har källuppgifter, dvs från 6 februari 1945 till mars (juli) 1947 för den förstnämnde och till juli 1947 (mars 1948) för den senare.

Vi kan på goda grunder anta att Wallenberg och Langfelder samt alla fångar som haft kontakt med dem från sovjetisk sida betraktades som "tillhöriga samma fall". Om detta vittnar inte minst de förhör och den specialbehandling som inblandade fångar råkade ut för från 6 februari 1947. I praktiken förändrar detta inte det faktum att Wallenberg och Langfelder efter 6 februari 1945 med all sannolikt inte möttes mera än kanske en gång och därför fortsättningsvis inte ägde några förstahandsuppgifter om varandra. Därför bör deras fall betraktas som två separata ärenden. Uppgiften här är att söka kartlägga de fakta vi äger rörande Wallenbergs tragiska öde i Sovjetunionen, vilket innebär att information rörande t ex Langfelder, Roedel, de Rivo m fl betydelsefulla vittnen, vilka aldrig återvände, endast kommer att tas upp när den har direkt betydelse för Wallenbergs fall.

I vittnesmålen från medfångarna finns det en del uppgifter om den svenske diplomatens agerande sedan han placerats i sovjetiskt fängelse. Det är främst Gustav Richter, Bernhard Rensinghoff på 1950-talet och Jan Loyda som på 1980-talet givit viss information härvidlag.

Vad beträffar Vilmos Langfelder har Erhard Hille och Ernst Krafft (den senare genom Eino Olavi Pelkonen) lämnat upplysningar. Vad som skiljer påståendena om de båda fångarna åt är att Langfelder ensam uppenbarligen ska ha anklagats för att ha varit brittisk agent. Han ska samtidigt jämte Wallenberg -som tydligen påstås inte alls ha varit någon diplomat(!)- ha varit ute efter att komma över judiska skatter. Dessutom ska Krafft ha uppgivit att Langfelder förhördes vid ett flertal tillfällen under perioden maj-dec 1945, vilket ju är en uppgift som det inte finns stöd för i källmaterialet. /Efter att denne den 10 april 1945 genomgått sitt andra förhör, dröjer det enligt tillgängliga uppgifter till den 3 juli 1946 innan han kallas på nytt. UD II:52 s.75, Dokumentsamling nr A 13, 21/

Enligt Richter ska Wallenberg i början av februari 1945 ha kallats till ett förhör. /Dokumentsamling nr A 8, Detta skedde den 8 februari. UD II:52 s.74. SÄPO, RW-akten vol 1/ Anklagelserna mot svensken vid det 3½ timme långa förhöret som leddes av Svartjuk gällde spioneri. Familjebanden lades också honom till last. Wallenberg ska samtidigt ha protesterat och hänvisat till sin diplomatiska status och krävt att få kontakta svenska ambassaden i Moskva. Därvid lämnade han ett brev till fängelsevakten.

Detaljugpgifter från det andra förhöret den 28 april 1945 saknas. Förhørsledare var Kuzmisjin och det varade i 1 timme och 35 min.

Jan Loyda som också delade cell under en tid med Wallenberg ska ha underrättats om att denne representerade sovjetiska intressen i Budapest, men att man inte trodde honom. Tillhörigheten till en kapitalistfamilj hade också angivits som en försvårande omständighet.

En annan fånge, Gotthold Starke, som diskuterat ärendet med Hille hade av denne underrättats om att Langfelder angivit att han och Wallenberg ska ha rest för att möta de sovjetiska makthavarna och att svensken presenterat sig som representant för Sovjetunionen. Detta påstående hade inte mött någon tilltro hos motsidan. /Detta bekräftas -förutom uppgiften om "representantskapet"- av Hilles vittnesmål från den 8 februari 1956, vari anges att Wallenberg och Langfelder sökte vända sig direkt till Malinovskij, men att de tillfångatogs av en NKVD-major och transporterades via Rumänien och slutligen åtskildes den 6 februari 1945 vid framkomsten till Lubjanka/

Huvudkällan till uppgiften om att Wallenberg under sommaren 1946 försökte hänvända sig till Stalin -i ett brev på franska- och samtidigt försökte komma i kontakt med svenska ambassaden är Loyda och cellgrannen Bernhard Rensinghoff som erhållit dessa uppgifter "knackningsvägen". Brevet/breven ska ha överlämnats, men dess/deras vidare öde/n/ är okänt/da/.

Enligt cellgrannen Willi Bergemann hade Wallenberg också underrättats om att en konferens i mars 1946 skulle avgöra fångarnas öde. Vad detta innebar är inte känt.

Uppgifter om att Wallenberg och Langfelder kan ha mötts under slutdelen av ett 2½ timme långt förhör under ledning av Danil G Kopeljanskij med förstnämnde den 17 juli 1946 ska också ha bekräftats. /Dokumentsamling nr A 22-23/ Av dessa dokument framgår dock enbart att de båda fångarna kallades till förhör samma dag. Däremot föreligger ingen information från förhöret med den svenske diplomaten den 30 augusti samma år. /Dokumentsamling nr A 25/

Rensinghoff uppger att Wallenberg kallades till ett förhör i Lefortovo den 11 mars 1947 kort efter att han och Roedel förts till Lubjanka 1947. Det ska ha varat i 1 timme och 45 min och ha letts av Kuzmisjin. /Se Dokumentsamling nr A 31/ Detta bekräftas av källmaterialet från fängelset.

Wallenberg ska efteråt ha uppgivit att fallet nu var politiskt. Samtidigt hade han informerats om att det var bevisat att han var skyldig, eftersom svenska myndigheter inte intervenerat till hans fördel. Begäran om att få kontakta ambassaden eller Röda korset eller att erbjudas möjlighet att skriva till dem avslogs. Motiveringen ska ha angivits vara att om regeringen varit intresserad av Wallenbergs öde, hade den för länge sedan tagit kontakt.

Efter mars 1947 försvinner informationen alltmera och detta uppfattar man fr a på sovjetisk/rysk sida som om man vid denna tid och när handelsförhandlingarna med Sverige var klara inte hade något behov av Wallenberg längre. /Ryska delen av arbetsgruppen "Rapport om verksamheten i den rysk-svenska arbetsgruppen för fastställande av Raoul Wallenbergs öde (1991-2000)" s.24f, UD II:52 bil 22-25/

Beviskedjan som man från rysk sida omfattar framgår av uppgifterna om att förvaltningschefen vid MGB, Pjotr V Fedotov, muntligt meddelat KV Novikov vid MID:s kollegium att Wallenberg skulle stå till MGB:s förfogande i början av februari 1947. /Dokumentation om detta synes saknas i det tillgängliga källmaterialet, men uppgiften återges i nedan nämnda brev från Vetrov till Vysjinskij/ Rapport skulle avläggas till Molotov med förklaring av ärendet.

Om Fedotov vänt sig till Molotov vet vi inte, men det gör M Vetrov den 8 februari. I brevet -fullt av redigeringsredogörs för Fedotovs åsikter och ärendets gång, vartill det utmynnar i en begäran om förslag till vidare åtgärder.

Den 2 april tillskrivs Vysjinskij av samme Vetrov. Återigen redogörs för ärendet och Vetrov anger att Wallenberg står till MGB:s förfogande. Brevskrivaren klagar på att Fedotov inte ska ha rapporterat om svensken och att frågan ännu inte färdigberetts.

Vysjinskij kontaktar den 13 maj (brevet finns också i en version från den 8 maj) Molotov och orienterar om Wallenbergs status utifrån de uppgifter han fått av Vetrov. Samtidigt anges att svenskarnas tilltagande intresse för ärendet är besvärande. Vysjinskij vill ha ärendet utagerat ("*ego likvidatsii*", vilket i detta sammanhang inte bör tolkas som annat än utagerat "*sakens utagerande*" eller utklarat och definitivt inte som just "*likviderat*".) /Detta har utretts bl a i UD II:52 s.94 och W Korey "*The Wallenberg Mystery*" (2000) s.41/ Brevskrivaren ber därefter Molotov lägga ansvariga att rapportera och verkställa.

Vysjinskij kontaktar Abakumov den 7 juli -med anledning av att USA:s vicepresident Henry Wallace tagit upp ärendet med sovjetledningen. Den senare har också uppmanat moskvaambassaden att -om möjligt- lämna information om Wallenberg till Washington.

Uppenbarligen svarar inte Abakumov och efter nya svenska påstötningar -bl a efter GHT:s förfrågan till Kollontaj och Sohlmans några dagar innan upptagna kontakt med både Malik och Vetrov- ombeds Abakumov besvara brevet den 22 juli. I detta finns en mycket intressant hänvisning till att Abakumov ska ha svarat Molotov i ett personligt brev den 17 jul i ärendet. Diarienummer och övrig information finns angivet, men dokument anges vara förkommet. /I den ryska arbetsgruppens rapport s.25 görs troligt att det var denna skrivelse som meddelade hur fallet slutgiltigt löstes/ Särskilt från rysk sida har påtalats sammanfallande datum för denna skrivelse och Smoltsov-rapporten och att detta ska ha indikerat att något särskilt avgörande i ärendet ägt rum denna dag. Det är naturligtvis plausibelt, men en alternativ förklaring skulle kunna vara att Abakumovs brev fanns tillgängligt (och kanske kan spåras än idag om det inte förstörts till följd av aktiva åtgärder) och att man från sovjetisk sida med vetskap om förhållandet fabricerade ett dokument och daterade det just till den 17 juli. I brist på bevis är naturligtvis flera scenarier tänkbara, om än kanske mer eller mindre sannolika.

Det kan konstateras att den sovjetiska aktiviteten -och otåligheten- vid handläggningen av Wallenberg-ärendet var omfattande särskilt under perioden april-juli 1947 och det kan fastställas att Vysjinskij i sitt uttalande på Sovjetunionens vägnar till den svenska regeringen den 18 augusti i varje fall inte meddelade allt vad han och sovjetregeringen visste i frågan. Det är samtidigt informationen om den omfattande skriftväxlingen i ärendet mellan höga företrädare för stormaktens regering under våren-sommaren 1947 som tagits till intäkt för att frågan kanske permanent löstes kring den tidpunkt som angivits. Eljest finns -som framgår i avsnittet om Smoltsov-rapporten- flera alternativ. Efter-som vi saknar säker information, kan noteras att det inte kan uteslutas att Wallenberg avled redan kort efter det sista

kända förhöret den 11 mars 1947. Det är fullt möjligt att dödsfallet inträffade i juli -enligt den officiella versionen samtidigt som det inte kan uteslutas att svensken levde vidare i sovjetiskt fängelse under längre eller kortare tid.

Vilmos Böhm. Medhjälpare till Raoul Wallenberg eller sovjetisk agent?

Den brittiske pressattachén i Stockholm under de senare krigsåren, exilungraren dr Vilmos Böhm (1880-1949) spelar en avgörande, men inte fullt klarlagd roll i samband med Wallenbergs verksamhet i den ungerska räddningsaktionen. Böhm som ursprungligen var ordförande i den ungerska metallarbetarunionen var också en ledande företrädare för det socialdemokratiska partiet i Ungern. Han hade även varit minister i Béla Kuns kortlivade sovjetregering kring 1920 och spelade där en inte obetydlig roll. /För en sammanfattning av historien, se R L Tökes, Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic. London 1967/ Han lämnade därefter landet och vistades större delen av återstoden av sitt liv fr a i Stockholm, där han fungerade som Ungerns sändebud 1946-1948.

Genom sina omfattande internationella kontakter lyckades han etablera sig som en fristående tjänsteman och verkade tidvis bl a som pressattaché vid den brittiska ambassaden i Sverige, varifrån han lämnade information om interna svenska förhållanden till London. Han utvecklade också genom åren ett brett kontaktnät och under kriget med såväl motståndsmän som exilungrare bland vilka affärsmannen Kalmán Lauer var en av de senare. Den ungerske doktorn hade även nära förbindelser med olika intressen -bl a judiska- i USA.

Ett exempel på den roll Böhm spelade för fr a den amerikanska WRB-aktionen i Ungern, finner vi i ett brev från Herschel Johnson till Secretary of State den 12 juni 1944, dvs vid den tidpunkt då Wallenbergs rekrytering för uppdraget i Budapest pågick som mest intensivt.

USA förlitar sig enligt Johnson på de uppgifter från Böhms forna hemland som går ut på att regimen där verkligen är villig och skyldig att skydda dess judiska befolkning. En kort karakteristik av den ungerske kontaktmannen följer, "*Bohm is a Leftist and former Minister of War. Very cooperative but in extremely delicate health.*" /UUB RW-projektet F3B:1/ Dessutom rapporteras om övriga ungerska kontakter i Stockholm som Heinrich de Wahl och om svensken som snart ska åka på affärsresa och visat sig villig att hjälpa till med det ungerska problemet.

Detta brev ger i korthet alla förutsättningar och ställer oss inför en rad frågor. Uppenbarligen vill Johnson skingra eventuella dubier om Böhms pålitlighet genom att poängtera att han visserligen är vänsterman, men ändå bör ges fullt förtroende. Det nära sambandet mellan de ungerska affärsintressena -representerade av de Wahl som f d direktör för Manfred Weiss-verken och den planerade räddningsaktionen tas upp. Raoul Wallenberg ska ju också åka till Ungern i affärer. Motivkrets och inblandade parter i det kommande räddningsarbetet framställs här och inte minst framgår den intrikata och mångfacetterade strukturen för Wallenbergs aktion.

Under år 1996 genomförde Europa-chefen för US New & World Report Robin Knight en undersökning i brittiska arkiv efter rapportering kring Raoul Wallenberg åren 1944-1945 /Se UD P2 Eu¹ 310/003 11 nov 1996. Rapport från L Leifland till Martin Hallqvist/ I detta material möter vi uppenbarligen den ungerske pressattachéns rapporten till Record Office i Kew åtskilliga gånger. Någon exakt bedömning av dennes roll för den svenske diplomaten kan inte vinnas, men det framgår hur intimt Böhm samarbetade med den brittiska politiska ledningen och färgade dess syn på situationen i Ungern. Pressattachén ska vid något tillfälle under 1943 efter kontakter med Foreign Office ha drabbats av kritik från Sovjetunionen för vad som uppfattades som ett försök att frita den ungerska ledningen från ansvaret för samarbetet med Hitler.

Mera intressant är dock ett meddelande från den 26 juli 1944 om att Böhm i maj samma år skulle ha kommit i kontakt med Iver Olsen i Stockholm och lovat rapportera till denne om förhållandena i Ungern, varvid denne även upphöjdes till rapportör för USA.

I slutet av juni rapporterade Böhm om ett möte som tillkommit på initiativ av Wallenberg, varvid den senare berättade om sitt kommande uppdrag. Wallenberg ska ha omtalat att han själv och Lauer läst en konfidentiell rapport till briter-na om situationen i Ungern, vilken erhållits genom rabbi Ehrenpreis' förmedling. Knight gör i sin PM en betydande affär av att Wallenberg för Böhm ska ha angivit att USA och särskilt Olsen hade en stor del i uppgörelsen och att Böhms rapport hade legat till grund för den bedömning av läget som den svenska regeringen gjort. Som bekant protesterade Gustaf V till amiral Horthy till följd av vad man från svensk sida uppfattade som inhuman behandling av judarna i Ungern i slutet av juni 1944. /Se UD P2 Eu¹ 30 juni 1944/

Att tolka kontakterna Wallenberg-Olsen som annat än naturliga mellan uppdragstagare och arbetsgivare, i detta fall WRB ger materialet -enligt min mening- inte något stöd för. Dock bör reservation göras för att jag inte sett handlingarna i original och inte kan göra några definitiva uttalanden dessförinnan.

Av Böhms omfattande rapportering till briter-na och även till Johnson vid USA:s ambassad under hösten 1944, kan noteras att han på något sätt erhöll nästan all information som Wallenberg sände till sina uppdragsgivare och även satt inne med omfattande kunskaper om de finansiella omständigheterna kring diplomatens arbete. Av Knights ovan-nämnda rapport framgår att det brittiska intresset för räddningsaktionen var påtagligt. Böhm utnyttjades samtidigt som

en värdefull resursperson av brittiska, amerikanska och svenska myndigheter och andra med anknytning till räddningsprojektet så länge detta varade.

Det var också han som den 29 december 1944 kunde meddela Foreign Office nyheten att Wallenberg efter kriget avsåg att sätta upp en organisation i Budapest för att tillvarata judiska ungerska humanitära och ekonomiska intressen.

/Se bilagor till P2 Eu¹ 3/001 3 jan 1997. Se även UUB RW-projektet F3B:1/

Vi ställs här inför den intressanta frågeställningen, hur Böhm kunnat erhålla denna uppgift. Var informationen egentligen inte ny eller hade Wallenberg och hans nära medarbetare någon direktkanal till Böhm eller annan mottagare i Sverige eller annorstädes, efter det att alla kontakter brutits mellan legationen och yttvärlden den 24 december? I alla händelser finns anledning att om möjligt försöka spåra hur denna information kunnat nå Böhm och hans krets och varför den rapporteras just vid denna tidpunkt. Eventuellt går uppgifterna tillbaka på ett information av Raoul Wallenberg från den 8 dec 1944 som Lauer meddelade Jacob Wallenberg den 19 att släktingen i samarbetat med sovjetmyndigheterna avsåg sätta upp en organisation i Budapest för att tillvarata judiska intressen –främst av affärsmässig natur.

/Lauers brev återges i Nylander/Perlinge 2000 s.104/

Den korta tid som stått till buds för arbetet med denna rapport har inte möjliggjort någon systematisk genomgång av hela Böhms insats med anknytning till det svenska humanitära projektet i Budapest. En sådan skulle emellertid säkerligen kunna tillföra Wallenberg-forskningen värdefull kunskap.

Böhms roll blir som mest betydelsefull i samband med de famösa meddelanden han sänder till Louis de Geer vid UD den 8 och 15 mars 1945. /UD P2 Eu¹ för respektive dag/ I det första anges kortfattat att den av Sovjetunionen kontrollerade radiostationen Radio Kossuth meddelat att Wallenberg försvunnit, medan Böhm i det andra i detalj refererar uppgifter från utsändningen från den 8 mars kl 21.30. Detta meddelande har blivit föremål för många tolkningar och så med rätta, eftersom det är det första som direkt indikerar att något verkligt allvarligt är på gång. Informationen kan direkt eller indirekt omedelbart åberopas från sovjetisk sida, när man anger att den svenske diplomatens öden är okända. Därför kan hävdas att en händelsekedja inleds med Böhms rapportering i fallet och avslutas med Vysjinskijs not från den 18 augusti 1947.

Guy von Dardel har i ett brev till Jan Lundvik den 8 april 1999 presenterat sina tankar kring meddelandet. /UD P2 Eu¹ 98/004, 21 april 1999 med avseende på Böhms referat den 15 mars 1945 av den nämnda radiosändningen/

Kossuth-radion ska ha angivit att Valdemar Langlet är informationskällan och nämner att det är denne som uttalar sig i frågan. von Dardel anser att Langlet felaktigt utger sig för att vara svensk diplomat och ledare för svenska Röda korset, medan han endast uttalar att Wallenberg ska ha arbetat som en av cheferna för nyssnämnda hjälporganisation. Därmed rycks Wallenbergs diplomatiska immunitet undan. von Dardel noterar att ingen vid UD tycks ha noterat än mindre protesterat mot Langlets agerande och att samtidigt inte minst Söderblom tagit dessa uppgifter om Wallenbergs försvinnande till intäkt för passivitet och att därför inte särskilt energiskt försökte driva frågan. UD har heller inte reagerat mot att radioutsändningen faktiskt angivits ha byggt på den svenske biståndsarbetsarens uppgifter som enligt brevskrivaren var "... de för RW mest olycksaliga händelserna under 1945".

Inget motsäger von Dardels tolkning, men det finns alternativa förklaringar. Ser vi till formen för "intervjun" som endast finns återgiven i en engelsk version -som översänds till Böhms brittiska uppdragsgivare- kan vi notera följande. Sedan Langlets status klargjorts anges att det som refereras är vad han "*said to journalists*". Det framgår därför inte om radion är någon första- eller andrahandskälla. Därmed har de ansvariga för utsändningen också garderat sig beträffande sanningshalten. På sedvanligt sätt citeras källor som i sin tur bygger på andra, vilket naturligtvis innebär att möjligheten att vara oprecis och att distansera sig från egna utsagor underlättas. Langlet ska märkligt nog inte ha redogjort för Röda kors-insatsen för judarna utan istället helt koncentrerat sig på de allvarliga brott som nazister och Pilkorsare har begått. Det borde rimligen istället legat i hans intresse -om han hade något inflytande på utsändningen- att inrikta sig på den egna aktiviteten. Mot bakgrund av detta gör svensken en mycket slät figur och lyckas egentligen inte på något sätt motivera varför han fortsätter sitt arbete. Varför skulle Langlet vidare felaktigt ange att Wallenberg var Röda kors-medarbetare?

"One of the chiefs of the Red Cross work in Budapest during the German occupation was Raoul Wallenberg who disappeared without any trace on 17th January. All signs indicate that Gestapo agents murdered him."

Om avsikten hade varit att distansera sig från Wallenberg fanns det väl ingen anledning att ange att denne skulle ha arbetat för den organisation som Langlet själv representerade. Dessutom kvarstår frågan om vem som uttalar nyckelmeningen. Skulle det verkligen vara Langlet är denne förvånansvärt välinformerad mot bakgrund av att han senare anger att han hade mycket litet kontakt med Wallenberg efter nyåret 1944/1945. /Se bl a "*Verk och dagar i Budapest*"/

Meddelandet avslutas med att Langlet uppges ha tackat den sovjetiske stadskommendanten Tjerbysjev och Röda armén för att denne har gjort allt som stått i hans makt för att hjälpa Röda korset och svenska legationen att fortsätta arbetet. Det behöver inte betvivlas att Langlet var positiv till den sovjetiska insatsen, men om yttrandet överhuvud

taget fällt, bör det väl snarast ses som en positiv gest mot dem som hade den verkliga makten och inte tas till intäkt för någon principinställning.

En fråga som alltså kvarstår är varför Langlet tilläts fortsätta sin verksamhet en tid efter det att Sovjetunionen beslutat utvisa all diplomatisk personal från Ungern -med undantag från den som representerade segrarmakterna. Som ju framgått hade svensken i meddelandet till Moskva den 30 januari 1944 definierats just som tillhörande beskickningen och skulle därmed rimligtvis inte särbehandlas i förhållande till den övriga personalen. Kanske skulle material kunna finnas i Moskva som bringar någon klarhet i detta. Vid tidpunkten för legationsmedlemmarnas avfärd mot Rumänien i mars 1945 var Langlet sjuk -enligt uppgift i bonkit- och han hade heller inte mottagit någon order från sovjetmyndigheterna om evakuering. Därför kunde han fortsätta sitt arbete i Budapest ytterligare en månad.

I flera sammanhang har just angivits att bl a Söderblom skulle ha påverkats i defaitistisk riktning inte minst av just Langlet som en följd av att dennes påstådda uttalanden gått i den riktningen att inget funnits att göra åt Wallenbergs ärende. Vi kan notera sådana utsagor bl a i ett brev från Söderblom till UD 18 december 1945 och till Ivan Danielsson från den 3 januari 1946. /UD P2 Eu¹ 18 dec 1945, 9 jan 1946/ Söderblom nämner bl a sina kontakter med Kollontaj och Abramov i Wallenberg-ärendet och konstaterar att Langlet redan våren 1945 nämnt att ryssarna vid flera tillfällen frågade svenskarna vart den försvunne diplomaten tagit vägen. Det fanns därför enligt brevskrivaren ingen anledning att anta att motsidan skulle ha haft någon information om Wallenberg. Söderblom har citerat det uttalande i Stockholms-Tidningen från den 28 november 1945, där Langlet angivit att han uteslöt möjligheten att Wallenberg kunde hållas fångslad i Ungern eller Sovjetunionen utan att ha tillfälle till kontakt med yttrevärlden. Det skulle enligt sagesmannen vara ställt utom tvivel att den svenske diplomaten omkommit under färden till Debréce. Det är vid detta tillfälle som Söderblom dessutom anger att han kommit till samma slutsats efter sina samtal med de hemvändande budapestsvenskarna den 14 april 1945, dvs innan han ens hade hört något från Langlet (förutom då i Böhms version om Kossuth-radions utsändning). Den 20 april hade ju f ö Kalmán Lauer givit uttryck för spekulationer i ärendet i ett brev till Marcus Wallenberg, där han angivit att f affärskollegan var väl anskriven i Sovjetunionen och säkerligen tagits väl om hand, men medtagit komprometterande dokumentation för nazisterna och därför av dessa troligen åsamkats någon olycka. /Brevet återgivet i Nylander/Perlinge 2000 s.106ff/

Det var f ö inte enbart Langlet, Lauer och Böhm som kom med nedslående nyheter. Den av svenskarna i eftersökningsarbetet utnyttjade 1937 års nobelpristagare i medicin, professor Albert Szent-Györgyi von Nagrapolt, meddelade Söderblom den 23 maj 1945 att Sovjetunionen tagit hand om Wallenberg. Med all säkerhet hade senare nazisterna överfallit och dödat honom. Något ansvar kunde därför inte anses åvila Sovjetunionen, eftersom Wallenberg inte varit mera hotad än någon annan i det förödda Ungern. Szent-Györgyi valde 1946 exilen i USA och medverkade därför endast en kort tid i undersökningsarbetet.

Det kan också noteras att det beträffande Kossuth-radions utsändning faktiskt finns en utsaga som bekräftar Böhms rapport och den delgavs Hugo Årnfast vid UD i Stockholm, men först den 11 november 1947. En Peter Telcs meddelade samma dag på telefon att han under sin tid som tjänstgörande vid UD:s radiobyrå hörde en sovjetisk utsändning på ungerska -antagligen i april(!) 1945 på kvällen- och som rapporterade från en intervju med Langlet. /UD P2 Eu¹ 11 nov 1947/ Saken framställdes som om Wallenberg skulle ha mördats av ungrare. Telcs ringde då enligt egen uppgift omedelbart upp pressbyråns vakthavande, möjligen Birger Stolpe, och meddelade detta. Den senare ska ha svarat att informationen inte kunde vara korrekt, eftersom alla uppgifter man hade indikerade att Wallenberg var vid liv. Telcs ska också ha skrivit ut en rapport över det inträffade. Jag har inte kunnat återfinna detta meddelande eller någon notis härom.

Langlets och Wallenbergs entusiasm och okonventionella arbetsmetoder har -som nämnts- i efterhand kritiserats bl a av såväl Per Anger som Lars G Berg. Ingen har dock beskyllt någon av de båda biståndsarbetarna för att ha handlat egenlystigt. Mot bakgrund härav är det märkligt att den förstes rykte i så hög grad svärtats genom tolkningar av utsändningen den 8 mars 1945. Vi kan tänka oss åtminstone tre scenarier:

1. Vilmos Böhm hör utsändningen och återger den rätt. Han är en van nyhetsförmedlare och bör inte ha gjort sig skyldig till några missuppfattningar. Vi vet att Wallenberg vid det laget redan suttit i Lubjanka drygt en månad och att det nu när man bestämt sig för att kvarhålla svensken, fanns anledning från sovjetisk sida att skyla över dess enda egentliga misstag i handläggningen, dvs Dekanozovs meddelande från den 16 januari 1945 att Wallenberg påträffats. (Kollontajs meddelanden i Stockholm kunde avfärdas som missförstånd). Vad skulle vara bättre än att omtolka Langlet och använda honom som "cover up" när versionen att Wallenberg mördats/försvunnit var under utarbetande. Visserligen kan man inte veta om utsändningen når någon betydelsefull adressat, men information kunde ha spritts i förväg och planterats in hos värdefulla -och i detta fall omedvetna rapportörer.

2. Huruvida någon sändning överhuvud taget ägt rum har vi endast Böhms -och eventuellt också Telcs- uttalanden om. Strängt taget spelar detta kanske en underordnad roll, den brittiske pressattachén skulle också vara den idealiske

förmedlaren av ett budskap som detta från sovjetisk sida. Han hade bättre kännedom om den svenska räddningsinsatsen än kanske någon annan utomstående och var väl anskrivnen såväl i Sverige som bland västmakterna. Böhm kan mycket väl ha fabricerat hela historien eller medverkat till att den utformades på det sätt som skedde och hade naturligtvis klart för sig på sikt hur detta meddelande skulle påverka den svenska utrikesledningen och försvåra dess möjlighet att effektivt driva ärendet.

3. Meddelandet och Böhms/(Telcs) tolkningar är korrekta och den förstnämnde behöver inte ha varit medveten om sin roll i ett betydelsefullt spel. Langlet tror att Wallenberg är försvunnen och kanske mördad. Detta är ju inte korrekt, men sovjetungerska radion är rimligen inte insatt i de faktiska förhållandena. Uttalandet bör till följd av den uppmärksamhet det väckte ha fångat Moskvas intresse och kunnat fungera som ett betydelsefullt stöd för planerna att låta den svenske diplomaten försvinna definitivt.

För att kontrollera Böhms status har jag kontaktat SÄPO, där man också la upp en akt för den f d revolutionären som levde i exil i Sverige i så många år och där vissa egendomligheter kring hans agerande finns noterat. Uppenbarligen misstänkte dock ingen att Böhm kunde gå främmande makt tillhanda. Detta är så mycket mera märkligt, när man hade kännedom om att han åtminstone agerade för britterna.

Böhms politiska insatser under sina sista levnadsår, kan egentligen inte tas till intäkt för att han verkligen skulle ha gått Sovjetunionen tillhanda då eller tidigare. Det är dock känt att han spelade en aktiv roll för bildandet av en Folkfrontsregering i det forna hemlandet. Till skillnad från de flesta andra ledarna inom socialdemokratiska partiet ska Böhm ha ivrat för en sammanslagning av den egna organisationen med Mátyás Rákosis kommunistparti.

Böhm anlitas också från svensk sida fortsatt efter kriget som kontaktperson med ungerska myndigheter. Han är en av de första som uppmärksammar den svenska ledningen (29 november 1946) på att det i samband med planerade rättegångar mot nazister och Pilkorsare i Ungern framkommit uppgifter som tydligt visar att dessa dödat Wallenberg. Flera rapporter med referat från rättegångar inflyter från Böhm till UD sedan domarna börjat falla. /Någon sammanfattning av uppgifterna har inte gjorts. UD P2 Eu¹ 29 nov 1946 PM av K I Westman, med anledning av att Böhm angivit sig ha kontaktat de ungerska myndigheterna i ärendet/ Den meddelade informationen pekar även här entydigt i riktning mot att den svenske diplomaten fallit offer för fascistiska element. /UD P2 Eu¹ 20 mars 1946 meddelar Böhm som stöd för sin uppfattning att även Wallenbergs sovjetiska eskort från den 17 jan 1945 ska ha försvunnit efter att säkerligen ha överfallits av Pilkorsare/

Med tanke på den roll som Vilmos Böhm hela tiden spelar för den svenska hjälpinsatsen och även personligen för Wallenberg, är det kanske märkligt att det inte gjorts några ansträngningar att syna hans agerande. Om detta skulle bringa klarhet i den försvunne svenske diplomatens öde är naturligtvis osäkert, men det finns anledning att söka utreda om ungraren kanske uppsåtligt spelat en ödesdiger roll för Wallenberg.

Den motivkrets som Böhm gjort sig till en av tolkarna för skulle senare utvecklas på mångahanda sätt. Ett exempel möter vi i Sven Allards PM till UD från Wien daterat den 22 februari 1957, dvs två veckor efter det att Sovjetunionen erkänt att Wallenberg avlidit i Lubjanka. Rapporten innehåller allehanda fantastiska uppgifter från den ungerska verkligheten och återigen är det Valdemar Langlet som anklagas för att ha agerat på falska premisser.

Uppgifterna är lämnade av den ungerske representanten för Joint, dr László Benedek, som anger att han i förhör med AVO- (AVH)-polisen (dvs det "kommunistiska" Ungerns SÄPO) under slutet av 1940- och början av 1950-talet anklagats för att ha varit agent för den amerikanska underrättelsetjänsten. /Se även UD II:52 s.125f, där Benedeks vittnesmål utförligt rapporteras/ På 1950-talet hade den amerikanska organisationen sammankopplats med den föregivet brottsliga verksamhet som den avsatte tjeckiske kommunistledaren Rudolf Slansky och även de häktade läkarna i Kreml gjort sig skyldiga till. Det är inte lätt att följa alla turer i den vidlyftiga berättelsen som vittnar om vilka enorma proportioner anklagelserna mot allehanda grupper såväl i öst som i väst nu tagit i Moskva.

Intressanta är emellertid de påståenden som framförs om att Sverige i Budapest aktivt skulle ha samverkat med Joint och andra USA-organ för att bidra till att installera en sovjetfientlig regering i Ungern. En av dem som skulle ha värvats som agent för denna sak var Valdemar Langlet, vars verksamhet i Röda korset angavs vara en utmärkt täckmantel. Joint och Langlet skulle ha utbytt spionrapporter med varandra. Han skulle också i väntan på amerikanerna och som representant för en "neutral" makt kunnat invänta sina uppdragsgivare och sedan lämna över ansvaret till dem. Som en försvårande omständighet angavs att man hos Benedek funnit ett svenskt skyddspass. Dessutom påpekades att Benedek skulle ha uppehållit kontakter med Wallenberg och att när Langlet förstått att spelet var förlorat lämnat över instruktioner till Benedek för det fortsatta arbetet.

Huruvida Benedek minns och relaterar rätt kan naturligtvis inte klargöras, men intressant är emellertid att förhören med honom enligt uppgift förändrades helt efter den 10 mars 1953 -dvs med hänvisning till Stalins död några dagar tidigare. Nu ska förhören istället ha inriktats mot att få bekräftelse på att svåra motsättningar kommit i dagen mellan Wallenberg och Joints representanter i Budapest, företrädesvis Lajos Stöckler och just Benedek. Dessa skulle ha beslutat mörda Wallenberg och Langfelder för att dessa inte skulle avslöja den spioneriverksamhet som förekom. /Se

Ember 1992 som utreder ÁVH-polisens beskyllningar mot Stöckler och Miksa Domonkos från Budapests juderåd för att i samarbete med Pilkorsarna ha dödat Wallenberg/

Den som skulle fått och utfört uppdraget var Pál Szálai. Denne var visserligen polisofficer hos Pilkorsarna och tidigare dömd för högerextremistisk aktivitet i Ungern, men har som framgår av annat material varit en av dem som mest oegennyttigt inofficiellt hjälpte Wallenberg. /Se t ex Eric Sjöquist, Raoul Wallenberg, diplomaten som försvann. Borås 1981 s.27t/ Stöckler ska ha "erkänt" att han, Szálai, Benedek och en annan av Wallenbergs nära medarbetare László Pető varit inblandade i komplotten. Szálai skulle på öppen gata ha skjutit ihjäl Wallenberg och Langfelder någon gång under perioden 15-17 januari 1945. Benedek medgav att tvingats skriva under denna bekännelse.

Förhørsledaren ska ha angivit att mordet på Wallenberg inte inneburit någon förlust, eftersom denne trots allt var en ondskefull man och imperialistagent. State Department hade enligt uppgift överfört pengar via Joint till Sverige som i sin tur förmedlat dem direkt till den svenske diplomaten.

Jan Lundvik har så sent som 1999 översatt och kommenterat Vilmos Böhm's memoarer "*I landsflykt för andra gången*" (1948) /UD P2 Eu¹ 238/003 26 aug 1999/ Böhm ska här omnämna sitt eftersökningsarbete av "vännen Raoul Wallenberg" hos de ungerska myndigheterna, vilket tyvärr inte ledde någonstans. Efter att ha angivit att han ägnade sina sista timmar av verksamheten som sändebud (1948) åt Wallenberg-frågan, avger Böhm följande intressanta passus "*I rättengången mot den till döden dömd pilkorskommendanten Nidossi bekände ett vittne att Nidossi låtit bortföra Wallenberg. Jag meddelade det svenska utrikesdepartementet detta.*" Nidossi's förmenta roll i ärendet har behandlats ovan.

Böhm rekommenderade i arbetet att en internationell opolitisk kommission skulle ta hand om ärendet, för att frågan skulle kunna drivas på bästa sätt. Lundvik tolkar det sista som ett uttryck för att Böhm anade men inte vågade uttala sanningen i ärendet. Vi kan -med stöd av vad som anförts om den ungerske politikern- också göra andra tolkningar.

Naturligtvis kan dock ingen anklaga Böhm för att haft någon delaktighet i de fortsatta sovjetiska anklagelserna mot Joint, Slansky m fl av dem som drogs in i processerna.

Efter kriget blev ju Böhm uppskattad ungersk minister i Sverige och användes av svenska myndigheter som kontaktperson i ärendet. Karl Ivan Westman skriver den 29 november 1946 ett handbrev till legationerna i Budapest och Moskva vari tas upp Jenő Levais nya Wallenberg-bok. Därefter meddelar Westman att han talat med Böhm om Rudolph Philipps likaledes färskaste arbete i samma ämne. Böhm hade för Westman uppgivit att han var övertygad om att Wallenberg inte var i livet. Därpå upprepade det ungerska sändebudet att såväl den svenske diplomaten som den sovjetiska eskorten försvunnit spårlöst och att de sannolikt i en förstad till Budapest överfallits, rånats och mördats av Pilkorsare. Beträffande Philipp konstaterade Böhm att denne var rubbad och fylld av ett brinnande hat mot Sovjetunionen och ville tjäna pengar genom att utnyttja Kalmán Lauer. Som kan noteras spekulerar här den ungerske doktorn kring en hel rad osammanhängande rykten som länge cirkulerat.

Det bör beaktas att Vilmos Böhm under sina sista tjänsteår var den nya ungerska republikens (senare socialistiska republikens) officiella sändebud i Sverige och att det naturligtvis var självklart att han som alla i motsvarande ställning anpassade sig till den verklighet som den egna staten ville förmedla. Som angavs i ett tidigare kapitel, meddelade Sovjetunionen i början av år 1946 -på direkt fråga från den ungerska regeringen- att endast tyska (och antagligen också medborgare från stater allierade med Berlin) civila krigsfångar hade internerats i det egna landet. Eventuella fångar i samma belägenhet från övriga stater som hade gripits i t ex Ungern var därför per definition att betrakta som kvarstannande i ursprungslandet.

På vilka grunder Böhm dessförinnan och senare grundat sina teorier om Wallenberg vet vi inte i detalj, men det är tveklöst fallet att han i sin roll måste ha varit medveten om den sovjetiska synen på krigsfångar och även om han så eventuellt kunde ha önskat inte haft möjlighet att meddela en avvikande uppfattning. Eftersom Ungern svårigen kunde förväntas vara intresserat av att påta sig något ansvar för en krigsfånge man antagligen inte hade några säkra uppgifter om var han befann sig, fanns bara en utväg. Den officiella versionen måste vara att Wallenberg hade försvunnit som en följd av brottslig verksamhet från nazisterna och/eller de västallierade. Sovjetunionens skuld var per definition obefintlig.

Böhm som ju avled 1949 hade i övrigt knappast någon förmåga att påverka utformningen av den sovjetiska verklighetsbilden. Däremot undertryckte han medvetet eller omedvetet och möjligen systematiskt alltid sådana uppgifter eller indikationer som på något sätt skulle ha kunnat bli besvärande för Sovjetunionen i Wallenberg-affären. /Vid Arbetarrörelsens arkiv finns bevarad en dossier över Böhm's kontakter med den svenska socialdemokratiska. En översiktlig genomgång av materialet ger inte vid handen någon information som kunde belysa om den ungerske exilpolitikern under sin långa tid i Sverige samtidigt också uppehöll särskilda kontakter med Sovjetunionen/

Åren 1945-1954. Svenska och internationella åtgärder för att skapa klarhet i fallet

I den följande framställningen kommer ett försök göras att studera de åtgärder som vidtogs för att bringa klarhet i Wallenbergs öde, sedan det blivit uppenbart att frågan började utvecklas negativt.

Utsagor om Wallenberg

Inom ramen för denna rapport ryms inte det tidskrävande arbetet att värdera det enorma vittnesmaterialet. Däremot finns det anledning att så snart som möjligt gå igenom detta grundligt och kanske anlägga andra aspekter på källorna än vad som tidigare skett.

Vi kommer heller inte att i något avsnitt i denna framställning diskutera Nanna Svartz vittnesmål från år 1961, eftersom det byggde på information där ord stod mot ord. Däremot finns anledning att betänka att såväl Svartz som andra som rapporterat om iakttagelser av Wallenberg efter år 1947 har meddelat uppgifter från Moskva respektive Vladimir. Det mest omfattande vittnesmaterialet tillhör tioårsperioden ca 1946-1956 men pekar mera sällan specifikt mot något särskilt fängelse. Senare vittnesmål har dock mera kommit att fokuseras på en anläggning i Vladimir.

De resonemang som förs i detta avsnitt om fångarnas och andra vittnens utsagor har bärighet på uppgifter som erhålls även efter denna period.

Förslag ges därför redan här till hur det framtida arbetet med vittnesmålen lämpligen kan läggas upp. Trots att mycken information finns tillgänglig är den oftast svårgenomtränglig och ibland osystematisk. Ett angeläget arbete skulle vara att lägga upp helt nya databaser, där en rad olika parametrar kunde belysas.

Vi kan konstatera att vid UD redan har färdigställt ett omfattande kortregister huvudsakligen baserat på materialet som insamlats åren 1945-1958. Det är inte fullständigt och om än väl utarbetat inte lätt att använda för att göra komparativa studier.

Vi bör inte göra oss några illusioner om att vittnessystematik ska kunna åstadkomma några sensationella resultat. Däremot har vittnesmålen haft en tendens att lämnas som fristående berättelser alldeles som de presentationer över Wallenbergs "Via Dolorosa" som flera gånger presenterats i pressen. /Ett exempel är den brett anlagda artikel som förekom i Expressen den 15 mars 1981/ Kan en förbättring härvidlag åstadkommas är den mycket välkommen.

Vi är dock tack vara de nämnda kortregistren för den angivna perioden relativt lyckligt lottade och kan därur relativt lätt sortera ut den stora mängd andra- eller tredjehandsuppgifter som är mindre relevanta. Rent metodmässigt skulle det utan tvekan vara värt att mönstra ut vittnesmål av typen "X träffade i något läger i Sovjetunionen Y som meddelade att han förra året nog sett en svensk där". Dessvärre finns det många hopsamlade uppgifter av denna typ och dessa kunde med fördel behandlas översiktligt. Som vi ska se i genomgången av de utredningar som påbörjats eller ännu fortgår rörande vittnesmål, finns flera vari dessvärre inga källvärderingar har utförts. Aldrig så många resultat baserade på välbearbetade datauppgifter kan inte ersätta det mödosamma metodarbetet inför uppläggningsen av en undersökning.

Sämre lottade är vi beträffande systematiken vad gäller det nyare materialet, även om det i sig är mindre omfattande och dessutom tveklöst av sämre kvalitet. Kunde istället all information för perioden samlas in, databearbetas och presenteras i någon form av ett "Wallenberg-register" skulle det fortsatta arbetet kunna underlättas. Det finns flera konkreta alternativ till hur ett sådant register skulle kunna läggas upp och Referensgruppen bör formulera ett förslag i ämnet.

Demarcher fram t o m Vysjinskijs "slutgiltiga svar"

Det finns kanske inte så stor anledning att detaljerat gå in på de inlägg i Wallenberg-ärendet som gjordes under perioden sommaren 1945-18 augusti 1947. Detaljredovisning finns i kalendariet nedan. En kort sammanfattning av de mest betydelsefulla inläggen, kan bli enligt följande /Uppgifterna är sammanställda ur ett antal summeringar som återfinns i UD P2 Eu¹/:

1945

6 juli, Söderblom angav sig ha erfärut att Wallenberg skulle ha uppträtt förklädd i Budapest och att Sverige därför inte borde göra någon framställan till Sovjetunionen innan man visste vad som faktiskt hade skett.

12 juli, Kbs Stig Sahlin vid UD anmärker att detta inte bör föranleda Sverige att underlåta att agera.

31 oktober anmanades Söderblom och den 3 november verkställde han en not från UD i ärendet till Utrikesministeriet och begärde att Sovjetunionen på grundval av de uppgifter som Dekanozov lämnat den 16 januari ska genomföra en grundlig undersökning i ärendet.

30 november påmindes Sovjetunionen i ärendet. Abramov vid MID angav då att militärmyndigheterna beordrats företa nya undersökningar, men inget hade ännu framkommit.

26 december, samtal Abramov-Söderblom, där svensken uppger sig tro att Wallenberg omkommit. /Se kommentar av Lundvik den 29 maj 2000 rörande detta dokument, UD P2 Eu¹ 150/001, jämte översättning av anteckningarna genom densamme den 7 juni 2000, UD P2 Eu¹ 154/001/

1946

- 3 januari angav Söderblom att han samtalat med Kollontaj och Abramov och att han ansåg att Sverige borde förlika sig med att klarhet inte stod att erhålla.
- 8 mars och 30 april upprepades detta. Från båda finns en svensk översättning /UD P2 Eu¹ 54/001 2000. Dokumenten finns i en preliminäröversättning från den 10 juli respektive 23 aug 2000/
- 15 juni Söderblom utnyttjar 5 min för att hos Stalin (och Solomon Lozovskij) påminna om ärendet. Enligt kalendern fanns en hel timme avsatt för besöket. Stalin lovar att ta hand om frågan.
- 24 juli. Barck-Holst påminner i ärendet hos Utrikesministeriet.
- 25 juli. Abramov anger på Barck-Holsts fråga att inget finns att tillägga.
- 24 november. K I Westman ska i samtal med I Tjernysov sökt sammankoppla Wallenberg- och Granovskij-ärendena
- 28 november åläggs Moskvaambassaden av UD att göra ny demarche.
- 12 december lämnar Barck-Holst till Sysojev en uppteckning i ärendet.
- 13 december orienterar Barck-Holst Lozovskij om den svenska positionen.

1947

- 17 januari orienterar Barck-Holst Novikov i ärendet.
- 30 januari tar Gunnar Hägglöf ånyo upp frågan med Novikov, som denna gång uttalar att det omfattande efterforskningsarbetet som bedrivits under lång tid inom skilda delar av det sovjetiska samhället inte givit något resultat.
- 9 april, Östen Undén tar upp frågan med sovjetiske stockholmsambassadören som lovar vidarebefordra ärendet till Moskva.
- 27 maj meddelar Sohlman att han är beredd att göra ny demarche.
- 12 juni begär Sohlman hos Malik ett snabbt svar.
- 16 juli påminns Vetrov i ärendet.
- 18 augusti, Vysjinskij levererar det sovjetiska svaret att Wallenberg inte befinner sig i Sovjetunionen.

Det finns anledning att stanna till härvid. Det svar som den sovjetiske politbyråmedlemmen levererar till det svenska sändebudet, skulle förbli det officiella ända fram tills Gromyko avgav en ny version i februari 1957.

Vysjinskijs dokument har -med undantag för just det sistnämnda budskapet- varit det som tolkats mest omsorgsfullt av svenska myndigheter och det torde inte finnas mycket att tillägga. /Se UD II:52 bil 28/

Kort kan noteras att noten när den presenterades innehöll några punkter att ta fasta på. Vi kan konstatera att det av svenskarna åberopade dokumentet av Dekanozov inte nämns överhuvud taget och att den sovjetiska statsledningen inte ens vill kännas vid detta meddelande om ett samband mellan Wallenberg och Röda armén. Man väljer däremot att som enda källa avseende Wallenberg ta fram en indirekt uppgift till utrikesministeriet från en förbandschef i Budapest som den 14 januari 1945 -dvs två dagar innan Dekanozov meddelade att Sovjetunionen vidtagit åtgärder till den svenske diplomatens skydd- ska ha rapporterat om att Wallenberg varit synlig på Benczurgatan i Budapest. Till följd av striderna som pågick, kunde dessa uppgifter vid denna tid omöjligen verifieras och rapportören har heller inte kunnat anträffas. Inte heller har den försvunne anträffats i något läger. Dessutom refererades till samtalet Gunnar Hägglöf-Novikov den 30 januari 1947, vari den senare angav att svensken stod till de sovjetiska truppersnas förfogande, men att han under de hårda striderna som pågick själv kunnat lämna platsen och eventuellt fallit offer för fientliga flyganfall eller stupat i samband med beskjutning. Vidare utredning har enligt det sovjetiska svaret inte förändrat denna bild.

Redan i notens första stycke finner vi följande nyckelmening som man från svensk sida senare tog fasta på och som man menade lämnade en öppning för möjliga revisioner. /Se bl a utredning av Arne S Lundberg, UD P2 Eu¹ 8 feb 1957/

Sedan det i notens konstaterats att kompetenta sovjetiska organ studerat frågan anges, följande, vilket återges i original och ordagrann översättning,

"V resul'tata tsjjetel'noj proverki ustanovleno, tjto Vallenberga v Sovetskom Sojoze net.....i

Som resultat av omsorgsfulla undersökningar är fastställt, att Wallenberg i Sovjetunionen...inte finns och

on nam neizvesten."

han för oss är okänd.

Avsändande nation tillser naturligtvis i sådana här sammanhang att gardera sig, men man kunde från sovjetisk sida också ha valt att ersätta nyckelordet "*net*" med t ex "*(nikogda) ne byl*", dvs "*har inte (aldrig) varit*". I sådana fall skulle utsikterna för den svenska sidan att gå vidare -åtminstone via normala diplomatiska kontakter- ha varit näst intill uttömda för all framtid.

Det sovjetiska svaret tvang emellertid den svenska sidan att arbeta målmedvetet och det skulle dröja ett antal år innan det åter var möjligt för Sverige att ta upp frågan.

Att man från sovjetisk sida uppenbarligen förutsåg att frågan alltså var känslig och lätt kunde väckas på nytt, framgår bl a av en korrespondens som äger rum i november 1947 mellan stockholmsambassadören I Tjernysov och den tidigare ofta omtalade chefen för utrikesministeriets europeiska avdelning MS Vetrov. /Dokumentsamling nr D 27-29/ Bakgrunden är att oberoende svenska organisationer tagit sig för att skriva direkt till Stalin angående Wallenberg. Vetrov anger att meddelandena ska lämnas obesvarade och överlämnas till svenska myndigheter. Europachefen meddelar också CK sina råd att några svar till reaktionära organisationer mot bakgrund av Vysjinskijs not är direkt olämpligt att förmedla.

Vittnesmålen och påföljande svenska aktioner

Uppgifterna om Wallenbergs vidare öden i Budapest fram till den ödesdigra bilfärden den 17 januari, kunde relativt tidigt kartläggas med förhållandevis god säkerhet och många samtida vittnen hördes i ärendet.

Det var en hel rad olika spår som följdes upp fram tills italienaren Claudio de Mohr 1952 på ett övertygande sätt kunde ange att Wallenberg och Langfelder åtminstone 1945-1947 hade befunnit sig i Lefortovo. Även därefter har naturligtvis hänsyn ändå tagits till besked som avvikit från dem man ansett vara de viktigaste.

Förutom uppgifter att svensken skulle ha setts i Sovjetunionen följdes redan fr o m 1946 spår upp som angav att Wallenberg hade setts i Tjeckoslovakien (Ceklis, Winterstoll) genom Nikolaus von Maasburg, Rumänien (Focsani-lägrät), Gödöllö (Ungern) genom bl a Alexander (Sandor) Kasser. /Kasser var Langlets närmaste man som biträdande chef för den svenska Röda kors-verksamheten i Budapest/ De som sett svensken i Winterstoll uppgav att de sovjetiska förbanden var stationerade i Focsani, varför de uttalanden som ungraren Géza Hodosi Kovacs samt svenskarna Edward Engeström och Manfred Lundberg gjorde under sommaren 1946 hade bäring på båda platserna.

Vissa vittnesmål kunde snabbt avfärdas som fantasifulla, men till de tidigaste -om än indirekta indikationerna- på att Wallenberg verkligen befann sig i Moskva härrörde från den ovan nämnde svenske journalisten Edward af Sandeberg som man ju från UD:s sida framgångsrikt hade engagerat sig för under dennes vistelse i sovjetiskt fängelse. /Se UD II:52 bil 14/ af Sandebergs källa rumänen "Carl" (Stefan Karl) hade sett Wallenberg i ett läger utanför Moskva. Senare skulle af Sandeberg visserligen endast indirekt utpeka ett av de mest betydelsefulla vittnena i ärendet Erhard (av svensken kallad Kurt) Hille. Denne skulle ha sett såväl Wallenberg som Langfelder i Lubjanka och Lefortovo, ja t o m varit cellkamrat med den svenske diplomaten. /Se PM av Stig Engfeldt 30 jan 1952/ Som sedan skulle framgå efter att han kunde höras fr o m år 1954 klarlades att Hille enbart varit cellkamrat med Langfelder, men att han av denne och andra sådana som Loyda hade informerats om Wallenberg.

Genom af Sandebergs vittnesmål kom man från svenskt håll i kontakt med bl a finländaren Paul Nordström och den svenske sjömannen Karl-Einar Erlandsson som eventuellt så tidigt som augusti 1945 påstod sig ha sett "en svensk" i Krasnyjgorsk-lägren. Flera liknande tidiga vittnesmål om "svenskar" som ska ha synts i de sovjetiska fånglägren inströmmade, men var vanligen ganska fattiga på detaljer och substanslösa till formen.

Under sommaren 1946 angav den danske prästen Christian Christiansen att han under perioden september 1945-februari 1946 sett svensken i läger utanför Moskva.

1947 inkom ett vittne vars uppgifter möttes med misstro, men vars utsagor följdes upp. Det var f d polska legationsrådet AK Coen som i juli 1947 angett sig ha sett Wallenberg så sent som den 18 mars samma år i ett kloster i Brygitski nära Lvov.

Moskvaambassadörens Sohlman dotter blev en av dem som återopades efter att ha hört uppgiften att Wallenberg skulle ha suttit i Gödöllö och där avlidit. Informationen förmedlades till polchefen vid UD, Sven Grafström, den 3 juni 1947, men Inger Sohlman kunde inte precisera när den döde Wallenberg skulle ha setts. Ytterligare stöd vann dock denna teori när ungerske finansministerns sekreterare Litpe år 1947 träffat en person som ska ha bevitnat den svenske diplomatens död i Gödöllö, varom omtalas i en UD-skrivelse från den 11 juni. /UD P2 Eu¹ 31/1947/

Nya uppgifter dök upp i november 1947 när en svensk-polack Tage Pettersson-Hörving (eller Persson-Hörving) lämnade uppgifter om att Wallenberg svårt skadad skulle uppehålla sig hos polska friskaror. Liknande uppgifter förmedlades senare även av paret Ehrenstråle, där hustrun Britt (Lillan) t o m påstått sig i östra Polen ha träffat en svårt medtagen Wallenberg, med vilken hon inte kunnat samtala. /PM 16 okt 1950 av S Engfeldt. B och H Ehrenstråle, *Sju dagar i oktober 1947*. (Uppsala 1980). Att man från svensk sida fäste visst avseende vid dessa meddelanden, kan noteras från anteckningar av bl a S Grafström som

den 7 nov informerades av legationssekreterare Erik Kronvall i Warszawa om att Wallenberg skulle ha rymt från en fängtransport och gått under jorden i Polen. Grafström konstaterar (s.838) ”*Indikationerna aro mycket positiva*”/

1950 förekommer t o m spår som indikerar att Wallenberg fanns i Kiev. /PM från Per Anger 16 okt 1950/ Ett liknande spår ledde till ett fängelse i Poznan, om vilket bl a en godsägare v Hartmann 1947 informerat den svenske riksdagsmannen för högerpartiet, Elis Håstad, som senare interpellerade i Wallenberg-ärendet. /UD PM 11 augusti och PM Håstad 22 augusti 1947/

Vi kan f ö notera att kritiken mot regeringen för dess hantering av ärendet genom åren varit mycket måttlig i riksdagen och att i detta forum frågan om den svenske diplomatens öde överhuvud taget behandlats vid få tillfällen.

Förutom Håstad (h) 1946 och 1947 (1946:122) förekommer interpellationer av Ingrid Gärde Widemar (fp) år 1951 (1951:47), Harald Hallén (s), som f ö begär att en Vitbok ska publiceras i ärendet 1957 (1957:28). Bertil Ohlin (fp) efterlyser år 1964 (2:45) att ytterligare efterforskning om Wallenberg görs, inte minst mot bakgrund av hur Nanna Svartz uppgifter har hanterats. Ytterligare något mera perifert inlägg förekommer under andra hälften av 1960-talet. Fr o m 1974 behandlas ärendet kortfattat vid följande riksdagar (riksmöten) 1975, 1975/76, 1976/77-1977/78, 1980/81-1983/84, 1985/86-1987/88, 1989/90 och 1994/95. Under åren fr o m 1970-talet rör frågorna mest upprättandet av ny Vitbok och frågan om hyllningar och minnesmärken över den försvunne svensken.

Kring år 1951, när kriminalkommissarie Otto Danielsson fick hand om vittnesutredningarna, blev det mera systematik i efterforskningarna. Därefter leds arbetet närmast som en normal kriminalutredning och vittnesuppgifterna konfronterats mot varandra. Ett av de mera vidlyftiga vittnesmålen med anknytning till Rumänien-spåren avgavs av Z Vas, vars utsagor om Wallenberg samtidigt var både detaljerade och vaga. Till slut mer eller mindre smulades vittnesmålet sönder av Danielsson. /Danielssons handbrev till Dahlman-Allard, Budapest 30 mars 1951/

Helt avgörande för det fortsatta svenska agerandet blev de vittnesmål som avgavs av Claudio de Mohr och ytterligare några italienare. Dessa redogjorde för sina erfarenheter från Lefortovo den 3 december 1951 och kunde ge de italienska myndigheterna tydliga informationer bl a om knackningskontakter med Wallenberg. /UD P2 Eu¹ 11 dec 1951 PM från Arne S Lundberg. Denne hade erhållit informationen av Rudolph Philipp som överlämnade en översättning från ambassadör Jens Malling av de Mohrs utsaga/

I en PM från envoyén Ragnar Kumlin i Rom till Otto Danielsson den 19 december redogjordes för omständigheterna kring vittnesmålen. Uppenbarligen hade de Mohr tillhört den grupp italienare som fått återvända i oktober 1950 och han ska enligt uppgift omedelbart ha kontaktat svenska legationen. Av någon anledning har informationen inte överlämnats till familjen -utan uppenbarligen först omhändertagits av Wallenberg-aktionen och Philipp som ju var budbärare till familjen och UD. Det var enligt Kumlin också en fångkamrat till de Mohr, Franco Trandafilo som tipsade norska myndigheter om Grossheim-Krisko.

Från beskickningen i Lima skrev Lars G Berg 12 mars 1951 till UD med anledning av uppgifter om att norska ambassaden den 27 februari samma år börjat göra efterforskningar rörande den förment norske medborgaren Henry Grossheim-Krisko.

Något innan hade -som nämnts- Erik Sjöborg åtagit sig att utreda handläggningen av ärendet och denne arbetade också ett antal år med att kartlägga bl a vittneshantering. de Mohrs, Ronschis och Moschettis utsagor ledde utredningen på spåret till andra medfångar till Wallenberg som kunde ha något att förmedla. En av dessa var Willi Bergemann som ju senare (1954) kunde bekräfta att han i Lefortovo haft svensken som cellgranne. /Handbrev till UD den 21 juli 1954 från konsulatet i Hamburg/

Det väsentligaste resultatet av Sjöborgs utredning, vars viktigaste (del)resultat presenterades i en sammanfattning av utredaren den 28 februari 1951, innebar att man permanent från regeringens och utrikesledningens sida tog avstånd från alla teorier -som man tidigare delvis arbetat utifrån- att Wallenberg omkommit under krigets slutskede. Därmed avvisades att det skulle vara plausibelt att Sovjetunionen kunde fritas från ansvar. Försättningsvis arbetade man från svensk sida nästan uteslutande med att följa upp de spår som ledde till sovjetiska fångelser och läger.

Vissa andra spår prövades dock såsom att Wallenberg på vägen till sovjetisk fångenskap ska ha passerat Strasshof i Österrike.

Det som efter åren 1947-1957 bröt den sovjetiska tystnaden i ärendet var tveklöst de entydiga och oberoende vittnesmålen från hemvändande österrikiska och tyska krigsfångar om att Wallenberg hade setts i Lubjanka, Lefortovo, Butyrka och kanske även Vladimir.

Det är nu som den svenska regeringen den 11 februari 1952 genom Undén till ambassadör Konstantin Rodionov överlämnar en verbalnot som innehåller en första svensk konkret begäran om "*Raoul Wallenbergs snara återförande till Sverige*" /UD II:52 s.98. Se även UD P2 Eu¹ 63/1952 9 maj 1952. I skrivelse från Gösta Engfeldt informeras Rolf Sohlman om regeringens planer/

Den 16 april svarar dock Rodionov med att enbart hänvisa till Vysjinskijs not från den 18 augusti 1947. Samma sak inträffade vid en förnyad framstöt den 28 juni.

Den 6 maj 1952 togs saken upp med v utrikesminister Valerian Zorin (Vysjinskijs efterträdare) efter att UD-ledningen uppenbarligen uppfattat sig ha fått ett halvt löfte om att Wallenberg-ärendet möjligen kunde tas upp på nytt. Läser vi sammanfattningen av detta meddelande till motsidan, kan noteras att Zorin var påtagligt irriterad och angav att svenskarna försökte försämr relationerna med Sovjetunionen och att något egentligt löfte inte givits Undén, men detta var ändå den svenske utrikesministerns uppfattning.

Detta retar emellertid tydligt upp UD och ambassaden i Moskva inkommer den 9 maj till UD och Sjöborgsutredningen med ett sammanfattande dokument som klargör den tuffare svenska inställningen /UD P2 Eu¹ 65/1952/ Här konstateras att budapestpersonalen under tiden före evakueringen underkastades förhör i tydlig avsikt att misskreditera särskilt Wallenbergs verksamhet som man alldeles klart erfarit att Sovjetunionen var negativ till. Någon förklaring till de exceptionella åtgärderna som då vidtogs mot personalen, har man ännu inte erhållit från motsidan. Samtidigt var det oförsvarligt att som Sovjetunionen framlägga teorin att enstaka skyddshandlingar som kanske kunnat hamna i orätta händer kunde tas till intäkt för att legationen avsiktligt bedrivit någon olämplig verksamhet. Ansvar för att förklara detta åvilade motsidan som borde avkrävas ett svar och det var dess ledning som hade att tillse att Wallenberg-frågan skulle lösas på ett tillfredsställande sätt.

Ärendet fortskrider och den 23 maj avges not till Rodionov, där man förutsätter sovjetisk forskning i ärendet. Sovjetambassadören kontrar då och klagar på behandlingen i Stockholm av försvarsattachén Konobeev, vilken utsatts för smädelser från allmänhetens sida. Vid detta möte tas de allt kyligare relationerna länderna emellan upp. Dessa har - enligt Moskva- påverkats av de senaste turerna kring avslöjandena av "spionen" Frithiof Enbom.

Bakom kulisserna kan vi konstatera att MID utarbetar utkast och PM till Stalins underrättelse i ärendet den 18 mars, 19 maj och 10 juni 1952. /UD II:52 bil 30-31, Se även P2 Eu¹ 25 jan 2001/

Under sommaren påminns Rodionov vid två tillfällen om ärendet från svensk sida, varefter denne den 1 oktober 1952 slutligen meddelar att inget finns att tillägga.

När Undén den 17 november vid FN i New York erhöi möjlighet att samtala med Vysjinskij som utnämns till Sovjetunionens ambassadör vid detta organ, upprepades kravet på upplysningar om Wallenberg. /UD P2 Eu¹ 18 nov 1952/

Från svensk sida ger man sig inte denna gång, utan vid ett möte den 12 februari 1953 Sohlman-Vysjinskij hänvisar till Undéns samtal föregående sommar med Zorin och dennes förmenta löften om nya undersökningar. Vysjinskij upprepar då sin tvekan och lovar därför inte att vidta nya åtgärder. /UD P2 Eu¹ 12 feb 1953/

Den sista mars möts ånyo Sohlman och Rodionov, varvid den svenske ambassadören nämner det nyligen upprättade sovjetiska amnestidekretet för krigsfångar och att det kanske finns tillfälle att erhålla information i ärendet genom nya vittnesmål. Rodionov hänvisar till Vysjinskijs tidigare svar och varnar för risken för rubbad grannsämja om Sverige fortsätter att driva frågan.

13 april äger möte rum mellan Arne S Lundberg och Tarabrin vid stockholmsambassaden. Lundberg hävdar att Vysjinskijs påståenden att MID inte kan påverka polisen är egendomligt. Också FN-ambassadörens påstående att det omöjliga kan vara så att Sverige vet mera än Sovjetunionen avvisas som grundlöst. /UD P2 Eu¹ 105/1946/

Faktiskt framförs ett mer eller mindre förtäckt hot från svensk sida. Om Sovjetunionen inte samarbetar kan Sverige offentliggöra allt material och visa att motsidans version att Wallenberg och övriga budapestsvenskar inte agerat oegennyttigt är felaktig. Sovjetunionen riskerar därigenom att drabbas av omvärldens dom och kommer med rätta att betraktas som den felande parten. Den ryske tjänstemannen lät undslippa sig att han var släkt med den försvunne major Demtjinko som ju var den som tog hand om Wallenberg. Däremot när han tar avstånd från de Mohrs vittnesmål anges att Sohlman ska ha avgivit följande märkliga yttrande "... *vi inte tillmäter detta vittne stor betydelse, ehuru det kan finnas en kärna av sanning i vad han sagt.*" Uttalande från svensk sida är i sammanhanget märkligt eftersom det de facto vederlägger intrycket att man ämnar följa upp de uttalanden som motsidan gjort beträffande beröringspunkter mellan Wallenberg och sovjetiska företrädare. Detta måste tveklöst ha givit Sovjetunionen ett förvirrat intryck. Här bekräftar åter en företrädare för landet att Röda armén och Wallenberg faktiskt varit i kontakt med varandra.

Tarabrin lovade vid tillfället att förmedla synpunkterna till Molotov.

Trots detta framför Sohlman i två möten i maj åsikten att Tarabrin inte informerat sin efterträdare VS Semenov. Denne hänvisar emellertid enbart till Vysjinskijs tidigare uttalanden i ärendet. Sohlman anför dock att Sverige alltjämt är övertygat om att Wallenberg för några år sedan befann sig i Sovjet och han begärs åter utlämnad. Detta är ett principiellt intressant uttalande, eftersom man från svensk sida för första gången vid detta tillfälle uttalar sig om att ha klara bevis för att Wallenberg levat in på 1950-talet.

Den 3 juni 1953 möts Undén-Rodionov. Den svenske excellensen refererar till samtal med Vysjinskij och anger sig uppfatta motsidans hållning så att inga egentliga utredningar om den svenske diplomaten gjorts sedan 1947. Sverige erbjuder sig därför att tillställa motsidan allt svenskt material för att få till stånd nya undersökningar. Undén framkastar teorin att Wallenberg kanske dömts till långt fängelsestraff och sedan strukits ur register eller placerats under annat namn. Rodionov anger att saken redan undersökts på hög nivå och att inget finns att tillägga. Vi kan således notera att Undén denna gång erbjuder motsidan en reträttmöjlighet.

Denna accepteras inte och istället meddelar den sovjetiske stockholmsambassadören den 16 juli Undén Sovjetunionens svar att man gjort undersökningar och funnit att Wallenberg förmodligen drabbats av olycksfall eller omhändertagits av Pilkorsare. Ärendet sägs ha utnyttjats av reaktionära kretsar för att störa ländernas förbindelser. Den myndighet i Sovjetunionen som eventuellt undanhåller/it regeringen information skulle straffas hårt och det är ett fullgott bevis på sanningshalten i meddelandena till Sverige.

Begärs Wallenberg verkligen åter?

I sitt inlägg i Riksdagen 1952 ställer folkpartisten Ingrid Gärde Widemar frågan till regeringen varför Raoul Wallenberg tidigare aldrig begärts utlämnad. Sammanfattningsvis kan konstateras att utrikesminister Undén svarar något undanliggande och först nämner alla de åtgärder som vidtagits för att den svenske diplomaten ska kunna återvända till hemlandet. Samtidigt förklarar Undén att de många hänvändelserna till de sovjetiska myndigheterna -även utan att begreppet utlämning nämns- ändå är att betrakta som liktydigt med nämnda krav. Detta uttalande är märkligt, men av allt döma avvaktar Stockholm av någon anledning tillfället att kunna presentera bevis för att Wallenberg verkligen är i Sovjetunionen, innan man anser det riktigt att ta detta steg.

Här ska föras ett kortare resonemang kring hanteringen av ärendet och det jämförelsematerial som finns kommer att utnyttjas. Finns det parallellfall? Ja, förutom det mest kända som berör de i februari 1945 fängslade schweiziska diplomaternas Feller och Meier, finns även på svensk sida det ovan nämnda fallet med journalisten Edward af Sandeberg.

Den 17 december 1945 äger samtal i Moskva rum mellan ambassadör Ingemar Häggelöf och minister Ilja Tjernysov varvid den förre begär repatriering av de fångna svenskarna Edward af Sandeberg och Manfred Lundberg. Vi kan visserligen notera att det är den sovjetiske representanten själv som lämnar upplysningen om fångarna, men Häggelöf kontrar snabbt. Även om man från sovjetisk sida beträffande Wallenberg aldrig medger att han sitter i fångläger, kvarstår faktum att man i de noter och memorial som översänds till motsidan från svenskt håll heller aldrig direkt framställer krav på ett utlämnande.

För att få en bakgrund till det svenska agerandet skulle det behöva företas en grundlig inventering av möjliga svenska och internationella fall. Här presenteras endast en antydan till analys, vilken till följd av de få fallen naturligtvis inte kan användas för att dra generella slutsatser.

Hanteringen av Wallenberg-ärendet och hur det påverkade kontakterna mellan Sovjetunionen och Sverige, har ofta jämförts med andra där olika staters företrädare fängslats och i några fall försvunnit i det stora landet.

Finns det något motsvarande ärende? Dessvärre inte måste svaret bli, men närmast ligger fallet med de båda schweiziska beskickningsmedlemmarna Harald Feller och Max Meier. Inte bara utgången av ärendena skiljer sig, utan också de inblandades status. Visserligen var schweizarna diplomater och åtnjöt samma skydd som svensken, men Bern uppehöll inte diplomatiska kontakter med Sovjetunionen. Fångarna kunde därför inte hanteras som andra sändebud av stormakten. En kort rekapitulation av ärendena belyser de stora skillnaderna i övrigt.

Dessförinnan ska kort beröras att Norge alltsedan 1945 sökte utverka upplysningar rörande den försvunne norske sjömannens Henry Dane Meyer öde. Fr o m 1946 prövades också frågan om utväxling med Sovjetunionen avseende tio norska medborgare -av vilka fem påstods av Moskva vara SS-män- mot fem sovjetiska "medborgare och krigsförbrytare" vilka befann sig i Norge. Ärendet drog ut på tiden och rann småningom ut i sanden. Vi har emellertid ett dokument från Vysjinskij till Stalin den 27 januari 1951, vari ärendet utreds och förklaras. /Dokumentet finns i översättning från den 14 aug 2000 i anslutning till UD P2 Eu¹ 242/001 den 21 och 29 aug 2000/

Ärendet kommer -som framgår nedan- att åter dyka upp vid ett möte Sohlman-Bulganin den 15 november 1955. Den sistnämnde framförde att man i samtal med norska företrädare gått dessa tillmötes och t o m efterforskat den efterfrågade Osvald Harjo öde, men att denne precis som Meyer var försvunnen.

Försvann och/eller avled i sovjetisk fångenskap gjorde också den förre ungerske regeringschefen greve István Bethlen och det österrikiska sändebudet i Prag, Ferdinand Marek. Det bör noteras att båda dessa såsom företrädare för stater i krig med Sovjetunionen betraktades som krigsfångar och i realiteten inte kunde åberopa någon immunitet. /Referatet bygger på uppgifter i det officiella österrikiska dokumentet, Der erste österreichische Gesandte in Prag Ferdinand Marek. Sein Schicksal in den Jahren 1938-1947 och en svensk PM i ärendet från den 6 april 1965 av Sven Allard/

Marek greps i Prag av *Smersj* den 23 maj 1945, men han kunde kort efteråt ge lugnande besked om sitt öde till familjen innan alla kontakter åter bröts. Marek anklagades för spioneri mot Sovjetunionen. När han begärdes utlämnad av det österrikiska sändebudet i Moskva i oktober, angavs att utredningen ännu inte var klar. Senare upphörde alla besked och inget skedde heller efter det att nya demarcher hade avgivits.

Sovjetunionen förnekade inledningsvis energiskt kännedom om fallet, när Österrike begärde besked och utlämning av diplomaten. Plötsligt den 25 maj 1954 medgav utrikesministeriet att Marek fängslats samt att han avlidit den 4 maj 1947 i hjärtsjukdom, njursvikt och att han samtidigt lidit av åderförkalkning. Ytterligare framställningar från hemlan-

det bl a år 1957 ledde ingenstans. /Se UD P2 Eu¹ 8/001 8 jan 1990, i brev från Martin Hallqvist till ambassadör Curt Lidgard i Wien anges i en utredning att MID just år 1957 ska ha förklarat för Österrike att Marek greps, eftersom denne en längre tid hade verkat som Gestapo-agent i Prag/

Vice chefen för MGB, Budarev, gjorde en sammanfattning av ärendet några veckor efter dödsfallet, men detta vittnesmål blev först under 1990-talet allmänt känt. Sammanfattningsvis angavs att den österrikiske diplomaten under 1946 vistats i Lefortovo och överförts till Butyrka samma år och till dess sjukavdelning 1947. Bl a den 17 april detta år insände Marek en ansökan om frigivning under återopande av svag hälsa.

Huruvida dödsfallet inte hade naturliga orsaker känner vi inte till, men det rörde sig här om en 66-årig man. Parallellerna med Wallenberg-fallet är påtagliga. Från österrikisk sida hade man fått oklara besked om att Marek verkligen tillfångatagits av Sovjetunionen varefter det skulle förflyta många år innan man erhöll ett besked. Detta i sin tur upplevde man inte fullt förtroende för i hemlandet, eftersom Marek ska ha iakttagits så sent som 1950.

Bethlen bortfördes av sovjetiska trupper i mars 1945 och försvann i den sovjetiska fängelsevärlden. Bidragande till utgången av fallet var Dekanozov som spelade en ödesdiger roll även nu. I en skrivelse den 17 februari 1945 till Molotov vänder sig Dekanozov mot kollegan Pusjkins "felaktiga" uppfattning att greven som nu gått över på "den röda sidan" kunde vara en värdefull kontakt för Sovjetunionen. Istället beskrivs han som tyskvän, sovjetmotståndare och representant för den ungerska reaktionen. /Se ovan s.22, där det redogörs för hur Bethlens son Gábor uppehållit nära kontakter med västorienterade antinazistiska motståndsrörelser. För den händelse man hade detta för ögonen i Moskva vid tillfället, kan vi naturligtvis spekulera över om faderns "omvändelse" snarast inte tolkades som en sådan "under galgen"/ Eftersom USA och britererna snart väntas till Ungern är det oundgängligt att de senare kommer att utnyttja Bethlen för egna intressen. *"Vi har beslutat att Bethlen bör isoleras ... arresteras och föras till Sovjetunionen för att där hållas i förvar några månader, varefter denna fråga slutgiltigt bör regleras"*.

Bethlen avled 1946 och begravdes på Dmitrij Donskoj-kyrkogården i Moskva, dit det senare angivits att Wallenberg inte ska ha förts. /Se kort sammanfattning av ärendet i UD P2 Eu¹ 160/002 10 juni 1994 från Jan Lundvik till Hans Magnusson. En undersökning rörande om Wallenberg fått sin sista vila här från rysk sida företogs på 1990-talet, med negativt resultat. Dokumentsamling nr A 48. UD II:52 s.130,143/ Likheterna med hanteringen av Wallenberg är inledningsvis påtagliga. Båda hade till en början viss rörelsefrihet, vilken snabbt beskars innan de slutligen sändes till Sovjetunionen för att småningom försvinna.

Bakgrunden till Fellers och Meiers ärenden är att dessa efter den sovjetiska invasionen var kvarvarande personal vid den schweiziska legationen. /Se sammanfattning i UD II:52 s.178 och bil 8 och Förhör med diplomaterna den 16 aug 1951 av UD:s G Engfeldt. En särskild redogörelse för fallet genomfördes av Jan Lundvik och finns redovisad i en PM från den 26 okt 1999, UD P2 Eu¹ 299/012/ Efter det att under hösten 1944 både ministern Maximilian Jaeger och chargin Anton Josef Kilchmann återvänt till hemlandet återstod förutom "B-avdelningens" chef Carl Lutz enbart Feller och Meier vid legationen i Budapest.

Arresteringsorder för dem utfärdas dagen efter den för Wallenberg -den 17 januari 1945- och också av Bulganin. Meier och Feller arresteras av *Smersj* den 10 respektive 16 februari och överförs till Moskva i mars 1945. /Se UD II:52 s.49 samt bil 8 och 11/ Den före hade dessförinnan varit ansvarig för verksamheten i Pest medan Feller blivit kvar på Buda-sidan. Carl Lutz och de båda fängslade schweizarna har samtliga i efterhand redogjort för händelserna. /Se sammanfattning hos Tschuy 1998 s.356f/ Meiers öde förblev initialt okänt, men däremot fördes den 17 februari Lutz, Feller och Danielsson till Tjernysjev för förhör och där noterades att sovjetmakten hade mycket negativ syn på Danielsson samt att Feller inför ögonen på Lutz fördes bort av underrättelseofficerare.

Något meddelande till schweiziska myndigheter om fortsättningen avgår inte heller i detta fall från sovjetisk sida. Däremot ska enligt uppgift en schweizisk företrädare den 19 februari 1945 av Tolstoj-Kutuzov ha meddelats att Feller skulle ha arresterats i Buda tre dagar innan, vilket ju var en korrekt uppgift. /Se Tschuy 1998 s.353/ Den f d "svenske" medarbetaren anger sig tydligen inte känna till något om Meier, men anger däremot sig veta att just tre svenskar - Ivan Danielsson och Raoul Wallenberg- sitter i förhör hos sovjetmyndigheterna. De båda schweiziska diplomaterna anklagas -enligt uppgift- inte för något under fängelsetiden och Feller underkastas fyra och Meier enbart två förhör under perioden fram till deras frigivning, den 25 januari 1946. Behandlingen av dem båda är korrekt, men de hålls samtidigt i total isolering, vilken inte hävs förrän den 14 januari 1946.

Förfrågningar i ärendet från schweizisk sida -och även via förmedling av de västallierade- besvarades inledningsvis med att Sovjetunionen saknade information i ärendet. Inte heller kom något formellt krav på att de båda diplomaterna skulle utlämnas. Den 31 augusti överlämnades från Schweiz en skrivelse till den sovjetiska militärkommissionen under ledning av generalmajor A Vichorev i anledning av att man önskade besked om de försvunna. Lundvik påpekar i sin utredning att en av de stora skillnaderna i hanteringen av detta ärende i förhållande till Wallenberg-fallet är att all information tycks ha bevarats internt och inget "läckt" till press eller allmänhet. Schweizarna erbjöd Sovjetunionen att detta tillstånd skulle kunna bibehållas tills affären förts till ett lyckligt slut. /Det kan också noteras att man från schweizisk sida tydligt åtminstone internt ansåg att sovjetisk mediakampanj mot Schweiz och tillfångatagandet av de båda diplomaterna kraftigt förändrats i negativ riktning sedan stormakten varit föremål för en mycket positiv värdering av Bern den 28 mars 1945. Detta uttrycks i en skrivelse från den 20 april samma år från chefen för Département politique, Max Petitpierre, till federationens president Edmund von Steiger. Documents Diplomatiques Suisses 1848-1945. Vol 15 s.1064. Att man från svensk sida kanske snarare överagerade än stod handlingsförlamad formuleras bl a av i ett brev

från Gunnar Häggelöf till Wilhelm Carlgen den 22 mars 1978. Den förste konstateras beträffande Söderblom och hans egna insatser ”Frågan är om vi inte gjorde för mycket” UD P2 Eu¹ 22 mars 1978/

I september 1945 meddelades att ärendet kunde avgöras på ett positivt sätt, om Schweiz var berett att till Sovjetunionen utlämna ett antal dömda och i schweiziska fängelser internerade sovjetiska soldater. Den 7 november respektive 6 december samma år föreslog UD i Bern Vichorev att i utbyte mot de sovjetiska soldaterna skulle Feller, Meier samt generalkonsul Paul Felber vid konsulatet i Elbing och kollegan Brüner i Harbin repatrieras.

Redan i oktober startar en utväxling i större skala av "namnlösa" medborgare, vilka kommit att hamna på motsidan. Frågan om överföringen av de internerade godkändes av den schweiziska regeringen den 28 december 1945. Det hade förekommit vissa motsättningar inom regeringen och även jurister och statsrättsexperter var oeniga om fallet hade handlagts i enlighet med schweizisk lag. Emellertid kan konstateras att Bern fick ett tydligt förslag om utväxling från sovjetisk sida som man efter en tids vända beslöt att anta.

Lundvik visar att man från Berns sida mycket tidigt startade ett intensivt arbete för att få frågan löst, engagerade experter i ärendet och gjorde en mycket förutsättningslös utredning. Det konstaterades på en rad punkter att även från schweizisk sida vissa oegentligheter förekommit, men dessa förklarades av den extraordinära situationen som personalen i Budapest haft att hantera.

Den sentide svenske utredaren riktar därför -om än indirekt- allvarlig kritik mot den svenska utrikesledningen för att ha agerat oprofessionellt i Wallenberg-ärendet. Vad som dessutom är värt att notera -anser Lundvik som ovan konstaterats- är att sovjetmyndigheterna omedelbart klargör att de inte betraktar schweizarna -vilka placeras tillsammans som krigsfångar, medan svensken -som skiljs från färdkamraten Langfelder- omedelbart placeras bland tyska sådana och att hans samröre med tyska intressen i Ungern uppenbart betraktas som komprometterande.

Som angivits arbetar en utredning under Ingemar Eliassons ledning alltjämt med frågan om utrikesledningens hantering av ärendet. Klander har genom åren från många håll riktats mot regeringen och särskilt utrikesledningen för svag och slapp hantering av frågan och i viss mån ansluter sig Lundvik till denna tradition. Undén, Sohlman m fl har erhållit mycken kritik för undfallenhet. Ett av de senaste bidragen riktar sig mot Staffan Söderblom vars agerande både av samtiden och av senare mötts av den allra hårdaste kritiken. /UD P2 Eu¹ 9/004 9 jan 2001/

Det är Krister Wahlbäck som i en PM "*Söderblom, Undén och Wallenberg-ärendet*" noterar att det även internt vid UD och från excellensen själv riktats kritik mot Söderblom. /Kent Zetterberg har i avsnittet om Söderblom i "*Svenska diplomatprofiler*" (Västerås 2001), tagit fasta på på diplomaten Göran von Otters kritik mot Söderblom för undfallenhet mot tyskarna år 1942 och Bo Pettersson gjort en likartad undersökning av Wallenberg-ärendet i "*Med Moskvas ögon*" (Sthlm 1994). Rolf Sohlmans roll har i avsnittet "*Svenska diplomatprofiler under 1900-talet*" behandlats av Olof Kronvall. Sohlman anges ha följt Söderbloms eftergiftslinje mot Moskva och ska ha betraktat sin roll som en brobyggare mellan öst och väst (s.278). Sohlman och hans ryskfödda hustru Zina(ida) behöll ett påtagligt inflytande över den svenska politiken gentemot Sovjetunionen under den exceptionellt långa stationeringen -18 år- som ambassadörspår i Moskva/ Inte desto mindre ska mera aktivistiska handläggare som Barck-Holst m fl upplevt sig ha svagt stöd från regeringen, när man velat pressa Sovjetunionen. Wahlbäck noterar dessutom att Söderblom aldrig klandras och allraminst för sitt agerande vid mötet med Stalin den 15 juni 1946.

Kritiker har tagit fasta på den tveksamma attityd som den svenska regeringen intar särskilt fram till 1946. Med facit i hand kan man naturligtvis ställa sig mycket tveksam till Söderbloms och andra officiella representanters aktioner. Vi kan notera att Söderblom under 1945 och även senare ger uttryck för sådana uppfattningar som:

1. Wallenberg är försvunnen, det går inte att skapa klarhet.
2. Om svensken försvunnit, går det inte att begära att Sovjetunionen ska ta sig tid att genomföra en allsidig undersökning.
3. Wallenberg kan vara tillfångatagen/dödad av fascistiska (eller andra) element. Därför kan Sovjetunionen inte lastas för det som hänt.
4. Den svenske diplomaten håller sig av okänd anledning dold utan att underrätta svenska myndigheter. Affären kan riskera att bli pinsam ur svensk synvinkel om informationen är korrekt och Sverige dessförinnan agerar mot Sovjetunionen.

Vi ska emellertid vara klara över att det inte var bara Söderblom som så sent som den 6 juli 1945 framförde budskapet under punkt 4. /UD P2 Eu¹ Skrivelse till kbs Stig Sahlin/ Det återkom den 29 oktober samma år, när Chris Ravndal vid USA:s ambassad i handbrev till Eric von Post angivit att generaldirektör Leopold Aschner från Tungsram i skrivelse till den judiske affärsmannen Hugo Wohl meddelat information om Wallenberg från K Lauer som den 16 september ska meddelat i Gênevê att den svenske diplomaten är i säkerhet "*but that his whereabouts must remain secret*".

Mot bakgrund av sådana motsägelsefulla meddelanden som alltjämt strömmade in rörande Wallenberg, finns det anledning att se med viss förståelse på att den svenska utrikesledningen hade svårt att skilja dikt från verklighet och därmed inte kunde agera kraftfullt och samlat.

Eftersom alla torde vara överens om att det var i mötet med Stalin som frågan möjligen kunde ha avgjorts, skulle det vara naturligt att Söderbloms onekligen färglösa uppträdande hade klandrats, om regeringen funnit att han inte agerat i enlighet med givna signaler. Sådana uttryck saknas emellertid och Moskvaambassadören torde ha haft stöd för sina uttalanden hos Undén. Inte vid något tillfälle före 1952 hade Söderblom eller andra diplomater befullmäktigats att ta upp frågan om en begäran av ett utlämnande av Wallenberg.

I PM:en finns också -på grundval av Susan E Mesinai's rapport om den amerikanska reaktionen- en antydning om att Sovjetunionen och USA bytte information i ärendet och redan den 6 februari -dvs flera dagar innan schweizarna greps- hade USA eventuellt kunskaper om att såväl Wallenberg som Feller och Meier arresterats. /Det bör noteras att denna information uteslutande bygger på uppgifter från Mesinai som inte verifierats och möjligen inte är korrekta/ I sammanhanget nämns också Geza Soós mission. Om detta underrättades -som bekant- inte den svenska eller schweiziska sidan. Lundviks rekommendation att dessa frågor noggrant bör utredas kvarstår alltså.

Det kan således konstateras att den schweiziska regeringen till skillnad mot den svenska fick ett tydligt förslag från Sovjetunionen beträffande de fångna diplomaterna. Kritik har riktats mot den svenska regeringen för att ha agerat senfärdigt och att man inte svarat på de "tydliga" signaler som ska ha avgetts. Vad som åsyftas -och som behandlats ganska utförligt av den svensk-ryska undersökningsgruppen- är de propåer som under åren 1944-1947 framfördes om utlämning av bl a Lida Makarova och ett antal avhoppade sovjetiska sjömän. /I den ryska delen av arbetsgruppen "*Rapport om verksamheten i den rysk-svenska arbetsgruppen för fastställande av Raoul Wallenbergs öde (1991-2000)*" s.21 hävdas -som tidigare nämnts - dessutom att Sverige försvårade förhandlingarna genom att den "*envist vägrade att utlämna krigsförbrytare*" I sammanhanget nämns att bland dessa fanns personer inom det finländska kontraspionaget/

Oavsett hur man uppfattar Moskvas budskap kan omöjligen hävdas att motsidan på samma sätt som Vichorev i Bern framför något konkret förslag till Sverige. Detta har också tolkats så att det borde ha varit svenskarna som framfört förslaget. Vi kan kanske konstatera att tillfällena förspillades, och det mest påtagliga var naturligtvis det resultatlösa mötet Stalin-Söderblom den 15 juni 1946. Exakt hur frågan diskuterades mellan Schweiz och Sovjetunionen kan jag inte uttala mig om, men den rapportering som återfunnits i UD:s material ger vid handen att det närmast rörde sig om ett ömsesidigt givande och tagande och att det inte kan hävdas att det var Bern som låg bakom det slutliga förslaget.

Om svenskarna inte grep tillfället i flykten, vad skedde vid de tillfällen man från svensk sida verkligen testade de sovjetiska intentionerna i Wallenberg-ärendet? Båda inträffade efter Söderbloms möte med Stalin och första tillfället ska ha ägt rum den 24 november 1946. /Se Ryska arbetsgruppens rapport 2000 s.23f samt referat i K Wahlbäcks PM från den 9 jan 2001 UD P2 Eu¹ 9/004/ Märkligt nog finns -som Wahlbäck konstaterar- ingen notering i UD:s annaler om detta möte K I Westman-I V Tjernysov. Den sistnämnde hade ånyo -som så många gånger tidigare under perioden 1945-1947- tagit upp fallet med den f d NKVD-agenten Anatolij Granovskij och Westman anges i arbetsgruppens sammanställning ha kontrat med att "*något svar om var Wallenberg vistas inne heller erhållits från Moskva ännu*". Den ryska arbetsgruppen noterar vidare att Undén vid ett FN-möte tre dagar dessförinnan underlåtit att nämna frågan och tydligen "*inte existerade i de sovjetisk-svenska relationerna*". Det var -enligt gruppen- ett stort misstag av Sverige att ärendet inte togs upp på regeringsnivå vid denna tid och att motsidan endast kunde uppfatta detta så att det inte var betydelsefullt och då beslöt att slutgiltigt lösa frågan.

Det andra tillfället där ett ev utbyte aktualiserades var den 12 december samma år, när den svenske diplomaten Ulf Barck-Holst mötte tf chefen för den nordiska avdelningen vid Utrikesministeriet Ivan G Sysojev. /UD II:52 s.186 och bil 15/ Eventuellt kan ärendet ha "varit slutgiltigt avfört" efter Stalins besked, men detta kan vi inte bestämt uttala oss om. Barck-Holst hade redan vid sitt möte med Abramov den 25 juli tydligen uppfattat sin värds hastiga avfärdande av frågan om eventuella nyheter om Wallenberg och en plötslig kontring rörande utvecklingen i fallet Makarova som en tydlig utväxlingssignal. /I brev till UD den 30 dec 1946 anger Barck-Holst "*Wallenberg-fallet har alltså här sökt begagnas såsom ett slags förhandlingsbasis*." Se härom också UD II:52 s.185 och UD P2 Eu¹ 25 juli 1946. I den svenska arbetsgruppens rapport förs ett resonemang om att Stockholm åtminstone övervägde möjligheten av en utväxling Granovskij-Wallenberg. UD II:52 s.68,91f. Mera utförlig är Krister Wahlbäck i en PM från den 6 februari 2001, där han redogör för fallet och bl a just konstaterar att Undén i detta fall anmälde beredvillighet till en ensidigt svensk åtgärd med en expatriering, medan bl a just Karl Ivan Westman och Sven Grafström hade en annan uppfattning. Den 10 mars samma år hade Söderblom i ett handbrev till Engzell dessutom angivit att lösningen av Makarova-fallet skulle vara en förutsättning för återkomsten av af Sandeberg och Lundberg. Ytterligare ett utspel från Moskva hade enligt Söderblom varit ett utbyte av den i Sovjetunionen internerade "brottslingen" Henning Frösth mot Makarova. SÄPO P 4856. Utväxlingsmotivet hade såldes noterats och diskuterats från svensk sida i flera sammanhang 1945-1946/

Samtalet som är ett av de mest öppenlydiga meningsutbyten mellan staterna under dessa år inleddes med att den svenske diplomaten angav att Wallenberg-frågan alltså var en skamfläck som störde förbindelserna med Sovjetunionen, varefter motparten tog upp frågorna om utlämning av Makarova m fl. När Barck-Holst så kontrade med att fråga om Sovjetunionen såg ett samband mellan ärendena väjde sig ju Sysojev och angav att detta inte var fallet. Vi kan således notera att man från stormaktens sida egentligen aldrig helt tydligt gav Sverige en förhandlingsmöjlighet. Många har diskuterat de förbiseenden och tillfällen som förrann, men egentligen finns kanske ingen omedelbar anledning att göra denna tolkning av händelseförloppet.

I samband med utlämning av de tyska och baltiska flyktingarna till sovjetiska myndigheter under hösten 1946 diskuterades inom utrikesledningen frågan om detta ärende kunde användas som en bricka i spelet för att få den svenske diplomaten utlämnad. Här ska inte detta ämne närmare diskuteras, men det kan konstateras att Sovjetunionen vid samma tid hårt drev en världsomfattande kampanj för repatriering av tidigare sovjetmedborgare som stridit mot det gamla fosterlandet eller hade engagerat sig i antinazistiska motståndsrörelser av borgerligt snitt.

Exempel på detta kan också noteras i bl a VENONA-materialet, där det framgår att man från Moskvas sida särskilt åren 1946-1947 hårt drev kampanjen att det egna landets medborgare i Storbritannien och t ex soldater ur general Władysław Anders ursprungligen på sovjetiskt initiativ uppsatta polska armé skulle repatrieras. /Se t ex VENONA 3/NBF/T2100, 8 dec 1946/ Därför betraktades denna av Moskva finansierade kår som tillhörande landet och skulle - menade man- återgå dit efter kriget. Anders och flera av hans anhängare valde istället exilen i Storbritannien.

Den svenska arbetsgruppen har i sin undersökning tagit upp parallella fall, där personer från neutrala eller allierade länder under kriget arresterats och försvunnit/avlidit i sovjetiska fängelser /UD II:52 s.144f/ Det kan noteras att två av dessa var de polskjudiska socialistledarna Henryk Ehrlich och Wiktor Alter. Dessa fall är ytterligare exempel på en långvarig kampanj mot polska medborgare.

Det hade således under denna så avgörande period med säkerhet funnits vissa utsikter för den svenska statsledningen att göra någon form av bytesaffär med motsidan på samma sätt som Schweiz gjort ett år tidigare med Feller och Meier. Huruvida Wallenberg verkligen varit ett möjligt "bytesobjekt" är dock oklart.

Vad som dock är otvetydigt är att det skulle dröja in till första hälften av 1950-talet innan den svenska regering officiellt begärde den försvunne diplomaten utlämnad. Mycket tyder på att det då redan var för sent. Det är -som konstaterats ovan- först i en verbalnot från Undén till den sovjetiske stockholmsambassadören Rodionov den 11 februari 1952 som den svenska regeringen formellt framställer en begäran om att Wallenberg ska sändas hem.

Nya besked. Förstudier till och presentationen av Smoltsov-rapporten

Att de sovjetiska beskeden rörande Raoul Wallenbergs öde skulle kunna förändras efter Stalins död var en förhoppning som nog närdes på många håll. De sista förföljelsekampanjerna som riktades med de förmenta "Läkar- och Judekomplotterna" med förgreningar i hela Östeuropa fasades ut och den stora osäkerheten rörande de interna sovjetiska förhållandena skingrades något. Förutsättningarna för ett förändrat internationellt klimat var gynnsamma och lösningarna kunde också förmodas minska sedan flera av de övriga huvudaktörerna på den sovjetiska scenen försvunnit som Andrej Vysjinskij, VS Abakumov och Lavrentij Berija. Snart skulle även Georgij Malenkov och Vjateslav Molotov förpassas ut i kylan.

Även för de svenska Wallenberg-utredarna öppnade sig något därefter nya tillfällen att kunna framställa nya demarcher i ärendet till motsidan. Påtryckningsmöjligheterna ökade väsentligt fr o m hösten 1955, då man erbjöds tillfällen att intervjua från Sovjetunionen återvändande tyska och österrikiska krigsfångar. Dessa hade i flera fall kommit i åtnjutande av den allmänna amnesti för fångar som ingick i fredsöverenskommelsen mellan de allierade inkl Sovjetunionen och Österrike samma år.

Den 9 september kunde Sjöborgs-utredningen vid UD tillställa envoyén Ragnar Kumlin i Bonn en lista som tyska Röda korset överlämnat över tyskar som fortfarande skulle befinna sig i Sovjetunionen. Här märks bl a namnen Supprian, Wallenstein, Pörzgen och Rensinghoff vilka ju senare skulle spela en utomordentlig roll för efterforskningsarbetet efter den försvunne diplomaten. /Pörzgen som under kriget varit Frankfurter Allgemeines krigskorrespondent i Moskva fram till 1941 och då haft kontakt med bl Sven Grafström, hade uttalat sig varmt för ett tyskt anfall mot Sovjet. Grafström s.277/ Dessutom visade man från svensk sida ett intresse även för Albert Dietl och Willy Roedel, vilka som bekant aldrig återvände från fångenskapen.

Försöken att komma i kontakt med de förstnämnda ledde snart till framgång och redan i oktober-november 1955 inleddes samtal med dem alla. Ett genombrott kom redan den 14 oktober då telegrafisten och korpralen vid Abwehr tysk-österrikaren Ernst Huber och polisattachén vid tyska ambassaden i Rumänien Gustav Richter för första gången hördes av departementssekreteraren Gustav Lorentzon i uppsamlingslägret i Friedland. Huber hade varit cellkamrat med Langfelder och Richter med Wallenberg under 1945. Dagen därpå samtalade Lorentzon med attachén vid tyska beskickningen i Bukarest Bernhard Rensinghoff som i Lefortovo haft knackningskontakter med Wallenberg/Roedel. Samma erfarenheter hade vetenskapsspecialisten vid tyska beskickningen i Bukarest Ernst Ludwig Wallenstein, vilken förhördes 16 oktober och generalstabsmajoren Heinz-Helmut von Hinckeldey intervjuad vid tre tillfällen 20-28 oktober 1955. F krigskorrespondenten fil dr Hermann Pörzgen kunde i samtal den 3 november förutom att han haft knackningskontakter i Lefortovo t o m uppge sig ha sett Wallenberg i detta fängelse efter 1945. Även uppgiftslämnare av mindre betydelse som Bornschein hade ytterligare övertygande och trovärdiga uppgifter om Wallenberg att delge.

Styrkt av dessa nya besked meddelade Undén den 8 november Sovjetunionens ambassadör Konstantin Rodionov att svenska regeringen förfogade ”över överväldigande bevis om att den svenska medborgaren, legationssekreteraren ... Raoul Wallenberg förts till Sovjetunionen och där insatts i fängelse anklagad för spioneri.”

Detta togs sedan upp i ett samtal Sohlman-Bulganin den 15 november 1955. /UD P2 Eu¹ 17 nov 1955/ Den sistnämnde framförde återigen argumentet att man tidigare ju t o m gått norska företrädare tillmötes och eftersökt information om den föregivne nazistens Harjo öde för att kanske kunna utlämna denne oavsett att han haft många norska patrioters liv på sitt samvete. Bulganin menade i analogi härmed att Sovjetunionen inte hade något skäl att kvarhålla Wallenberg och att detta visade att svensken inte kunde finnas i Sovjetunionen. Det kan noteras att Osvald Furumo Harjo släpptes den 22 november och återvände till Oslo den 3 december, vilket var ett resultat av förhandlingar mellan sovjetledarna och statsminister Einar Gerhardsen några dagar tidigare. /Se Dalen Ringheim 2002 särskilt kap 4, Harjo 1957. Om Harjos kontakter med Ragnar Rudfalk se särskilt s.66-75. Den norske NKVD-agenten i Nordnorge arresterades av tyskarna i aug 1942 lyckades i okt fly till Sovjet, där han i feb 1943 arresterades och i maj 1944 dömdes till 15 års fängelse som ”tysk spion” och detta till följd av att han under tortyr för tyskarna ska ha gjort vissa avslöjanden rörande partisanverksamheten i Nordnorge. Information rörande Harjos öde meddelades omvärlden första gången sommaren 1947 när cellkamraten i Kodino åren 1944-1945, svensken Ragnar Rudfalk, efter tre års internering och ett års arbete återvände till Sverige. Se Rudfalk 1951 särskilt s.50f/ Mot bakgrund av de positiva utfallet av de norsk-sovjetiska förhandlingarna i detta ärende kan naturligtvis antas att den svenska regeringen kunnat ha anledning att se an möjligheterna att lösa Wallenberg-ärendet på ett positivt sätt inför det kommande mötet under våren 1956 med den sovjetiska statsledningen. Det kan konstateras att också den danske statsministerns HC Hansen och kulturministerns Julius Bomholts moskvabesök i februari/mars 1956 -några veckor före det svenska- också resulterade i frigivning av ett antal danskar som i några fall suttit mycket länge i sovjetiska läger. /Se t ex Rachlin Rachel och Israel 1982/ Detta visade en förändrad syn i Moskva och bör ha påverkat även den svenska statsledningen.

Andra kanaler. Åke Freys och Finlands insatser

Under tiden pågick en egendomlig affär som delvis kom att inverka på förhandlingarna rörande Wallenberg. Den finländske diplomaten, legationssekreteraren -senare byråchefen- Åke Frey, hade i Ankara kommit att beröra frågan om den förvunne svenske diplomaten med den sovjetiske ambassadsekreteraren i Turkiet, Pavel Erzin, vid möten den 20 augusti och 1 november 1955. /Sammanfattning av ärendet ges bl a i UD P2 Eu¹ 13 feb 1957. Dokumentsamling nr D 38. Se även UD II:52 s.121f. Den 12 mars 1999 överlämnar Finlands UM uppgifter om och all dokumentation i affären "Erzin-Frey" till Sverige. UD P2 Eu¹ 71/001. Nedanstående uppgifter bygger huvudsakligen på detta material/

Arbetsgruppen tar upp frågan och noterar att man från sovjetisk sida måste ha varit medveten om att någon form av koordinering kunde finnas mellan Helsingfors och Stockholm i ärendet. Kontaktförsöket antyder därmed en avsikt att sondera den svenska sidans position. Frey angav vid flera tillfällen att man i Finland också var intresserad av dess lösning. Vid det första mötet orienterade finländaren sin motpart som underströk att han inte hade något att tillägga, men angav sig vara villig att undersöka ärendet med MID.

Vid det andra tillfället visade Frey upp tidningsuppgifter om att Wallenberg skulle ha setts på en restaurang i Bukarest under 1945 och att informationer tydde på att den svenske diplomaten skulle vara mycket sjuk i tuberkulos. /I den ryska delen av arbetsgruppen "Rapport om verksamheten i den rysk-svenska arbetsgruppen för fastställande av Raoul Wallenbergs öde (1991-2000)" s.19 tas fasta på att det av medfångarna enbart var Ernst Huber som kunde referera till Langfelder, beträffande uppgifterna om vad som hände på vägen till Moskva. Enligt Huber besöktes under färden en restaurang Luther i Iasi i Rumänien och man studerade också Moskvans tunnelbana innan promenaden till Lubjanka. Som vi kan notera överensstämmer detta inte helt med Freys utsagor/

Vidare hänvisade den finländske diplomaten till att frågan skulle tas upp i samband med Erlanders besök i Moskva den kommande våren och han hoppades att Sovjetunionen då skulle kunna ge Sverige ny information i ärendet. Någon reaktion från Erzin uttrycks inte i samband med detta yttrande.

Den 8 mars 1956 söker Erzin ånyo upp Frey och meddelade att han i sina kontakter med sovjetiska myndigheter först mött kallsinne, men att de senare blivit mera förstående. Man hade lovat göra nya efterforskningar, försöka finna den försvunne och återsända honom till Sverige. Frey angav att hans motpart angivit att Wallenberg nu fanns i Moskva. Det skulle därför vara utmärkt om Erlander vid sitt möte ånyo tog upp frågan. Ett frigivande av Wallenberg skulle enligt Frey främja samförståndet Sovjetunionen-Sverige.

Den 12 mars skriver ambassadören Bruno Kivikoski till statssekreteraren i UM (Utrikesministeriet), RR Seppälä, och rekommenderar att Erlander ska informeras om att man från finländsk sida varnar för överdriven svensk optimism.

Seppälä informerar följande dag landets stockholmsambassadör GA Gripenberg och meddelar sin skepsis till hela saken, men förespråkar ändå att Erlander kontaktas för att man på så sätt ska klargöra att Finland "försöker hjälpa svenskarna i detta tragiska fall". Detta meddelas Finlands utrikesminister följande dag och Sverige den 15 mars.

I ett möte den 16 mars 1956 förbereder Frey ärendet ytterligare och påpekar att Wallenberg i hela Skandinavien betraktas som en hjälte. Visserligen är förhoppningarna inte så stora, men finländaren hoppas att frågan kan lösas.

Som en kuriosadetalj kan konstateras att Seppälä till Gripenberg den 19 mars beklagar att finländske ministern Ralf Törngren tycks ha invigt Gösta Engzell i ärendet som ju var ytterst hemligt och endast fick nämnas för Erlander personligen. Engzell hade dock försäkrat Finland om full diskretion. När så Engzell tydligen ändå försökt utverka mera information informerar Seppälä ånyo Gripenberg den 23 mars och den sistnämnde försäkrar att han inte nämnt något ytterligare.

Efter att de svenska regeringsföreträdarna återvänt hem, frågar Erzin sin motpart om hur ärendet utvecklats i Moskva, varvid denne genmälde att svenskarna inte var nöjda. Erzin skulle därefter ha kontaktat sin chef i Ankara, Boris Fedorovitj Podserob, och föreslagit denne att till Moskva framföra att något måste göras. Ett sådant meddelande skulle också ha avgått.

Den 14 juni 1956 ombads Frey genom UD och UM att åter kontakta Erzin. Uppenbarligen förekom ankaradiplomat, då Erzin själv sökte upp honom och enligt uppgift förevisade en artikel från Newsweek, vari påstods att Wallenberg skulle ha avlidit 1953. Erzin visade sig ha för avsikt att kring mitten av juli kontakta Moskva för att höra hur arbetet med att efterforska den försvunne diplomaten fortskred. Detta meddelades UM den 31 juli 1956 av Frey. Senare ska Sovjetunionen ha återkommit till finländarna och informerat om att några spår inte påträffats, men att man ännu inte var beredd att lämna ett avvisande besked.

Som framgår nedan skulle det sovjetiska svaret på den svenska propån i samband med det svenska regeringsbesöket dröja. Den sovjetiska dokumentation som Sverige fick tillgång till under 1990-talet visar att det pågick febril aktivitet inom de ledande organen hos motparten innan svaret utformades och sedan meddelades i februari 1957.

När Frey den 27 september 1956 lämnade Ankara, angav Erzin att Moskva samma dag meddelat att undersökningar alltså pågick. Väl i Helsingfors kontaktades den finländske diplomaten den 7 november av den ansedde ambassadtjänstemannen Viktor Vladimirov som angav att Sverige kunde emotse ett svar, även om de pågående undersökningarna skulle visa att Wallenberg verkligen avlidit eller försvunnit. /I UD II:52 s.121f betonas att vi saknar tillgång till dokumentarisk information från sovjetisk sida rörande kontakterna Vladimirov-Frey/

I kontakt med Arne S Lundberg ombads Åke Frey den 16 november meddela Vladimirov att Stockholm verkligen önskade ett svar och att man hyste den bestämda uppfattningen att Wallenberg ännu befann sig i sovjetisk fångenskap. Frey meddelade Engzell den 21 december att han själv kontaktats ett par gånger av Vladimirov som vid det sista tillfället -dagen dessförinnan- varit mycket positiv men ville inte ta ställning till frågan om svensken alltså var i livet. Han ska sedan ha undslupit sig den egendomliga kommentaren att Wallenberg kom från en inflytelserik familj och att Sverige säkert skulle kunna hjälpa motsidan att formulera några argument, varför det sovjetiska svaret i förväg skulle kunna diskuteras med Stockholm. Detta skulle dock menade ambassadören inte kunna ske på officiell bas. Frey ska ha genmält att ett sådant arrangemang nog var möjligt att åstadkomma.

18 januari 1957 mötte Frey Sverker Åström som dock angav att man från svensk sida knappast hade utsikter att gå in i underhandsdiskussioner med Sovjetunionen om dess svar. Härefter upphör de finländska kontakterna i ärendet.

Frågan som kan ställas är om det sovjetiska närmandet hade någon substans och om kontakterna med Frey var en allvarligt menad sovjetisk trevare. Om så var fallet, skulle allt tyda på att det alltså kunde existera en positiv lösning på ärendet, alternativt att man från sovjetisk sida hade något annat att erbjuda Sverige. En annan fråga är om Erzins handlande hade sanktion i Moskva -vilket ju Vladimirovs engagemang senare borde indikera. Varför valdes i ett sådant fall den sovjetiske diplomaten och hans kollega Åke Frey ut. Båda var visserligen erfarna diplomater, men ingen av dem hade ens rangen av att vara sina länders officiella sändebud. Sovjetunionen valde ju -som bekant- vanligen att ännu mera än västmakterna och de neutrala staterna att selektera information. Därmed blir det ännu mera anmärkningsvärt om man väljer sändebud på så här låg nivå att handlägga ett känsligt ärende. Oavsett vilka motiv som än fanns hos de sovjetiska myndigheterna, behöver denna affär ytterligare klargöras, eftersom den så kraftigt avviker från det normala mönstret vad gäller hanteringen av Wallenberg-ärendet.

Den 14 april 1993 intervjuades Viktor Vladimirov av Hans Magnusson i frågan. /UD P2 Eu¹ 109/017 19 apr 1993/ Vladimirov kunde endast förmedla den kända informationen att man 1956/57 hade svårigheter att bestämma det exakta svaret till den svenska regeringen i Wallenberg-ärendet. MID och KGB:s 1 huvudstyrelse som då arbetade med fallet hade inte tillgång till fullständig dokumentation om svenskens öde. Eftersom man från sovjetisk sida var obekant med hur mycket kunskap i ärendet Sverige hade, behövdes tid för att noga formulera ett svar. Vladimirov ansåg att 2 huvudstyrelsen (kontraspirationen) nog undanhållit och förstört information i ärendet just i samband med att efterforskning och beredning av ärendet företogs fr o m april 1956. Sagesmannen ansluter sig därför till de utsagor som meddelar att det snarast var den samtida avdelningschefen Gribov och inte de tidigare högsta företrädarna Berija(!) och Abakumov som låtit genomföra ”gallringarna”. /Se nedan i avsnittet ”Dokumentförstöring”/

Regeringsbesöket i Moskva och utvecklingen fram t o m det sovjetiska svaret i februari 1957

Den nya sovjetledningen visade som framgått ingen beredvillighet att ta upp ärendet, när de båda partiledarna statsminister Tage Erlander och inrikesminister Gunnar Hedlund avlägger besöket i Moskva vid månadsskiftet mars/april 1956. Det finns anledning att se hur ärendet utvecklades i samband med och efter besöket.

Erlander hade i förväg diskuterat Wallenberg-frågan med Sovjetunionens ambassadör i januari och därvid tydligt anlagt inrikespolitiska aspekter på ärendet. /UD II:52 s.101/ I likhet med vad t ex Urho Kekkonen senare skulle anföra hos Sovjetunionen som stöd för sin kandidatur inför presidentvalet 1962, begagnade Erlander sig av taktiken att framställa sig som garanten för ett gott förhållande länderna emellan.

De närmare turerna i ärendet fram tills Undén träffar sovjetambassadören 10 mars 1956 finns angivna i UD-rapporten. Det bör emellertid klargöras att det inte är helt enkelt att tolka de budskap som förmedlas vid mötet, vilket hade föregåtts av en not från Undén till Rodionov den 9 mars och ett exakt likalydande dokument hade samma dag avgått från den svenska till den sovjetiska regeringen. /Dokument nr B 9, CK:s arkiv resp E 12, Presidentarkivet/ Skrivelserna kan anses vara tillkomna som en följd av nyssnämnda meddelandet från den 8 november. Nu hänvisar Undén och den svenska regeringen till de nya uppgifterna som framkommit genom de återvändande vittnena.

Den svensk-ryska undersökningsgruppen har redovisat båda parter versioner av vad som ägde rum i vid det angivna mötet Undén-Rodionov den 10 mars. /UD II:52 s.101 samt bilagorna 34-35/ Undersökningsgruppen har angivit att det finns en påtaglig skillnad i tolkningarna av vad som meddelats från respektive sida. /Rodionovs redogörelse daterades tre dagar efter mötet och delgavs den svenska sidan den 13 november 2000/

En tid arbetar den sovjetiska ledningen -som redovisas i bilagorna- med hypotesen att svenskarna skulle låta sig nöja med ett svar där all skuld läggs på Berija och dennes medarbetare, såsom t ex just Abakumov. Den svenske utrikesministerns ståndpunkt vid tiden är inte entydig och detsamma gäller de signaler han förmedlade till motsidan. Av en fotnot i redovisningen framgår dock att Undéns förtrogna Ulla Lindström i sina memoarer och samtalsuppteckningar med utrikesministern angivit att denne yppat åsikten att Wallenberg sannolikt dödats i samband med de kaotiska förhållanden som rådde efter kriget och att sovjetsidan nu inte hade några skäl att behålla honom om han faktiskt fanns i livet. Med reservation för om och hur Undén verkligen formulerat sina åsikter, är det möjligen märkligt att han -för det fall Lindströms tolkning är korrekt- verkligen skulle valt att bortse från den dokumentation som faktiskt fanns. Det finns anledning att jämföra detta påstående med vad bl a Yngve Möller redovisar beträffande uttalanden av Undén.

Ärendet befann sig ju i någon form av vakuum under perioden 1953-1957, dvs åren från Stalins död tills utrikesminister Andrej Gromyko den 6 februari sistnämnda år överlämnade det svar som Sovjetunionen/Ryssland alltså betraktar som det slutgiltiga. Här anges -som bekant- att Wallenberg avlidit den 17 juli 1947, vilket dödsfall -stött på de slutsatser som dras i den sk Smoltsov-rapporten- sannolikt var en följd av en myokardinfarkt. Ärendet hade helt utan sovjetledningen kännedom handlagts på ett kriminellt sätt av den numera avrättade Abakumov.

Sommaren 1954 företog Undén en privat semesterresa i Sovjetunionen och bereddes under tiden tillfällen till sammanträffanden med v premiärminister Valerian Zorin och v utrikesminister Anastas Mikojan den 17 juni. /Möller 1986 s.284ff. Se även UD P2 Eu¹ s.d./

Vid denna tid sammanfattade UD läget och man konstaterade att det fanns övertygande bevisning för att fångar som återvände från Lefortovo, Lubjanka och Vladimir borde vara de som skulle ha de mest intressanta uppgifterna att lämna. Det är uttalandena av de Mohr och Romeo Moschetti från 1951-1952 och de nya uppgifterna av Erhard Hille, Anton Mohrmann och Ernst Zechlin som tillmättes största bevisvärdet. Även ett antal medfångar till dessa hade gjort uttalanden som styrkt utsagorna och sammantaget fanns en stabil grund att stå på. Även andra tidigare vittnesuppgifter som rumänen "Carls" förmedlat av af Sandeberg var ännu under bearbetning.

Undén hade i diskussionerna med Zorin uttalat förhoppningen att fallet inte behandlades som ett rent polisärende, utan att utrikesledningen också var engagerad. Den svenske excellensen angav att värdlandet mot bakgrund av den politiska utvecklingen inte borde ha något intresse av att hålla Wallenberg inspärrad och *"anhöll om en verklig sovjetisk ansträngning för att Wallenberg 'måtte befrias och återsändas till Sverige'. Det var en klar indikation på att Undén ansåg Wallenberg vara i livet och KGB:s fånge."* Enligt denna utsaga meddelade utrikesministern inte heller vid denna tid åsikten att Wallenberg skulle ha omkommit i ett tidigt skede.

I samma anda fördes samtal mellan Bulganin och Sohlman i Moskva den 5 mars 1955. /UD, P2 Eu¹ 38:B 117/1955, Dokumentsamling nr B 7/ De båda sidornas versioner av samtalen skiljer sig något i övrigt, men beträffande återgivningen rörande Wallenberg råder samstämmighet. Den sovjetiske värden betonar att många försvann i krigets slutskede -säkerligen också svenskar- och att man från landets sida inte skulle tveka att återsända den svenske diplomaten om han påträffades. Sohlman å sin sida klargjorde att han inte ville ta upp diskussionen utan endast önskade påminna om frågan. Det kan dock noteras att Undéns nyss nämnda förmodan att Wallenberg ännu kunde vara i livet inte berörs.

För den svenska sidan innebar de fd krigsfångarnas återvändande särskilt under 1954 och 1955 ett genombrott. Intervjuer med de mest intressanta genomfördes hösten 1955 och den 8 november ansåg ju den svenska regeringen att man hade tillräcklig dokumentation för att ånyo och på basis av informationen kunna vända sig till motsidan.

Vi kan nu på basis av det bevarade källmaterialet konstatera att aktiviteten från sovjetisk sida blir hög. /Se UD II:52 s.100. Bilaga 33/ I sovjetiska utrikesministeriets arkiv påträffades av undersökningsgruppen ett brev från stf chefen för I huvudavdelningen vid MID, A Sacharovskij till chefen för I Huvudstyrelsen (skandinaviska avdelningen) vid Utrikesministeriet MG Gribanov. Intressant är att man på detta stadium uppenbarligen inte avser att förändra versionen, men att man nu möjligen inför svenskarna kan tänka sig att uttrycka uppfattningen att Wallenberg kanske uppehåller sig i Sovjetunionen under annat namn. Mot denna bakgrund är det förståeligt att det inte finns några uppgifter om honom. Eftersom dessa år kommit att bli utomordenligt avgörande för ärendets utveckling är det betydelsefullt att klargöra de båda sidornas ståndpunkter. Chefen för statssäkerheten Lavrentij Berijas roll i ärendet kom slutligen inte att bli den avgörande och omnämns ju inte ens i slutdokumentet, men vederbörandes eventuella skuld vägdes in som en möjlig bricka i spelet. Första gången ämnet kom upp till diskussion var i samband med mötet Undén-Rodionov den 10 mars 1956. /UD P2 Eu¹ s.d./

Vi kan notera följande från Undéns minnesanteckningar. Rodionov hade sagt att det inte fanns några motiv från hans lands sida att utan anledning låta Wallenberg-ärendet infektera de goda förbindelserna mellan länderna. Värden genmälde att det verkligen inte borde finnas någon grund för att den svenske diplomaten skulle kvarhållas, varefter vi finner följande passus:

"... under Berias regim inom säkerhetspolisen /hade/ tydligen grova missbruk förekommit. Ehuru jag inte kände till hur den ryska byråkratin arbetade, frågade jag mig om inte läget kunde vara det att säkerhetspolisen från början avgivit en osann rapport, vari förklarades att W inte fanns i Sovjetunionen. Därför kanske senare efterforskningar stannat vid denna tidigare rapport såsom definitivt besked grundat på fakta. Rodionov svarade att Beria visserligen varit en missdådare, men man finge inte därför anse att hela polisväsendet vore av samma art."

Rodionovs rapport har en något annan inriktning än Undéns och som exempel kan anges att han noggrant refererar sitt missnöje med att Sverige fäster större avseende vid uttalanden av återsända krigsförbrytare än den sovjetiska statsmakten. Nyckelmeningen hos Undén återges enligt följande av Rodionov:

"Ni har själv fördömt Berijas regim. Som det hetat hos oss offentligt, förföljde Berija oskyldiga sovjetmedborgare. Man skulle ha kunnat göra detsamma med utlännningar."

Undersökningsgruppen anger mot bakgrund av dessa båda uttalanden att det råder viss skillnad i synsätten på Berijas roll och att den sovjetiska sidan tolkar Undéns uttalande som om denne (och Sverige) skulle vara beredda att acceptera ett uttalande, där all skuld lades på den avrättade säkerhetschefen. Ehuru uttalandena är olikartade och i båda fallen försiktiga, torde det inte finnas anledning att betona skillnaderna dem emellan. Tveklöst öppnar Undéns uttalande - enligt den egna versionen- för en tolkning att Sverige skulle vara intresserat av att Berijas roll kunde lyftas fram. Det framgår i alla händelse av ett dokument -som närmare presenteras nedan- från I Tugarinov i utrikesministeriet till dess nye chef Andrej Gromyko den 20 december att Sovjetunionen uppfattade att man från svensk sida *"... om Wallenberg ännu inte i är livet. Sveriges utrikesminister Undén har vid möte med det sovjetiska sändebudet den 10 mars 1956 tillkännagivit att den svenska regeringen skulle tillfredsställas av ett sådant svar som innehåller hänvisning till att Wallenbergs försvinnande är ett verk av Berijas hand."* /UD II:52 bil 40/ Sådant blev ju inte slutresultatet, men under färden på den slingriga väg som ledde fram till den sovjetiska deklARATIONEN, prövades flera alternativ.

Ett genombrott kommer under år 1956. Inför det kommande mötet mellan Erlander och Hedlund och de sovjetiska ledarna förekommer en omfattande aktivitet från svensk sida. Förhören under hösten och vintern med de tyska f d krigsfångarna har givit en mängd ny information. I slutet av februari mottogs -som nämnts- ambassadör Rodionov av Undén som delgav sina tankar inför stats- och inrikesministerns resa till Moskva och det är intressant hur man på sovjetisk sida ser på detta. / Dokumentsamling nr B 11, D 41 och E 14/

I en sammanfattning från den 14 mars, till vilken den 22 fogas den sovjetiska svarsnoten- upprättad av chefen för den skandinaviska avdelningen vid MID, Gribanov, anges att den svenske statsministern vid mötet meddelat att han ämnade ta upp frågan. Orsaken härtill var att han

"därigenom inte ville ge den borgerliga oppositionen förevändning att anklaga regeringen för att inte ha vidtagit tillräckligt energiska steg gentemot den sovjetiska i frågan angående Wallenbergs öde."

De borgerliga partierna ska inför det kommande riksdagsvalet hösten 1956 i avsikt att kunna ta makten ha inspirerats till att göra partipolitik av Wallenberg-ärendet och driver på för att pressa regeringen att utge en Vitbok. Som bekant utkom ju efter det att Sovjetunionen avgivit sitt slutliga svar i februari 1957 ändå ett sådant dokument i ärendet.

Den 8 februari 1956 skriver Gunnar Lorentzon till Per Anger -vid tiden chargé d'affaire i Wien- och ber denne söka spåra Wallenbergs cellkamrat i Lubjanka Scheuer och samma uppdrag beträffande Jan Loyda erhåller generalkonsul NHW Tamm i Berlin den 27 februari. /UD, P2 Eu¹ 1956/ Som bekant leder detta dock inte till några resultat.

Samtidigt förbereds en not till sovjetsidan. Vi har tillgång såväl till dokumentet som avgavs den 9 mars som en förlaga. Här togs fasta på Undéns meddelande till Rodionov den 8 november föregående år, vari ju angivits att Sverige nu förfogade över vittnesuppgifter om Wallenberg. Man betonar att notarius publicus kontrollerat utsagorna. Vad som återtog i den slutliga versionen var angivandet om beredvillighet att till de sovjetiska myndigheterna tillställa svensk expertis. Däremot begärs ånyo Wallenberg utlämnad och man betonar att fallet påverkar de svensk-sovjetiska relationerna.

Den 19 mars uppkallades den svenske representanten vid ambassaden i Moskva till Gribanov och mottog det sovjetiska svaret. /UD, P2 Eu¹ 36:B 172/1956/ Detta innehöll inget nytt förutom att man hävdade att vittnesmål från "krigsförbrytare" omöjligen kunde anses som trovärdiga.

En promemoria inför de svensk-sovjetiska förhandlingarna upprättas den 29 mars 1956 och tillställs CK:s medlemmar. Här refereras till Rodionovs ovannämnda PM från den 14 mars, där adressaterna orienteras om att man från svensk sida anser sig nödsakad att ta upp frågan vid besöket i Moskva, eftersom man inte vill ge de borgerliga partierna tillfälle att beskylla regeringen för att ignorera frågan. Här används Rodionovs formuleringar ånyo att Erlander *"därigenom inte ville ge den borgerliga oppositionen förevändning att anklaga regeringen för att inte ha vidtagit tillräckligt energiska steg gentemot den sovjetiska i frågan angående Wallenbergs öde."* /Dokumentsamling nr B 12/

Den 31 mars 1956 rapporterar så Gunnar Jarring via Sohlman till kabinetssekreteraren om Tage Erlanders möte samma dag med Bulganin, Chrustjev och Molotov, där frågan om Wallenbergs öde tagits upp. Dess betydelse för de svensk-sovjetiska relationerna betonades också. Intressant är den rapportering som förmedlas avseende ett möte dagen dessförinnan mellan Molotov, Semenov och Rodionov samt tolken Aleksandrov och från Sverige Gunnar Hedlund, Jarring och sekreteraren Gunnar Lorentzon. Vi har idag tillgång till båda sidors uppteckningar från mötet. /UD, P2 Eu¹ 36:B 231/1956, Dokumentsamling nr B 13 och E 17/

Enligt dessa redogjorde Hedlund för hur den svenska sidan i efterhand erfarit att Wallenberg insatts i Lubjanka och sedan överförts till Lefortovo. Efter vittnenas medgivande överlämnades enligt en bifogad förteckning till motsidan utsagorna från Gustav Richter, Karl Supprian, Claudio de Mohr, Heinz-Helmut von Hinckeldey, Ernst Wallenstein, Willi Bergemann, Anton Mohrmann, Bernhard Rensinghoff, Erhard Hille, Ernst Huber, Franz-Eckard von Bentivegni, Rudolf ten Hompel, Joachim Vorwerk, Gotthold Starke och Hans Erich Voss. Från dessa hade erhållits vittnesmål under perioden november 1955-mars 1956, men materialet som överlämnades till Sovjetunionen härrör enbart från det sista året.

Ett förbiseende av Jarring är dock att han utelämnar det faktum att f d l konsuln greve Rüdiger Adelman von und zu Adelmansfelden från Wittenberg den 6 februari avgivit ett vittnesmål som också överbringades till motsidan samtidigt med de övriga nämnda dokumenten.

Den sovjetiska uppteckningen är utförligare än den svenska, men båda styrker varandras uppgifter att Molotovs enda fråga av betydelse till Hedlund är huruvida något av dokumenten/vittnesmålen som nu överlämnats tidigare presenterats för Sovjetunionen och härpå erhålls ett nekande svar.

Den 3 april på eftermiddagen kallades så med kort varsel Hedlund åter till Molotov och detta möte bevisades av samma personer som tre dagar dessförinnan. /UD, P2 Eu¹ 36:B 235/1956, Dokumentsamling nr B 15/ Den sovjetiske utrikesministern anmärkte att man från sovjetisk sida inte hade något att tillägga utöver deklarationen från den 19 mars, då ju Gribanov för Sohlman upprepade att inget nytt framkommit. Däremot skulle man på begäran av den svenska regeringen -som framlagt nytt material- företa en ny noggrann undersökning, vilket hälsades med tillfredsställelse av Hedlund.

Samma dag utfärdar CK:s presidium en förordning om svar till den svenska regeringen angående Wallenberg. /Dokumentsamling nr B 16/ Häri uppdras Molotov att efter Erlanders avfärd från Moskva (4 april) meddela Hedlund att inget finns att tillägga, men att man inte minst tar hänsyn till det svenska önskemålet framfört av Erlander att på basis av den nya informationen genomföra en noggrann undersökning. Samtidigt uppdrogs åt säkerhetsminister Ivan A Serov och politbyråmedlemmen Nikolaj P Dudorov att under två veckor undersöka dokumenten och gemensamt med Utrikesministeriet överlämna förslag till CK om lämplig karaktär på svaret till svenskarna.

Från obestämt datum i april 1956 föreligger också en rapport från Molotov och Serov i vilken man redogör för lämpliga åtgärder i ärendet. /UD II:52 bil 38. Materialet återfinns också i en något annorlunda version och denna överlämnades också av USA via FN:s generalsekretare Kofi Annan till Sveriges representant vid FN Pierres Schori och är daterat 12 januari 2001. Detta översändes till UD från FN-delegationen den 19 januari och diariefördes vid UD den 25 januari. Detta gäller för allt det material som vidare i denna studie anges ha kommit till svensk kännedom den 25 januari 2001/ Häri fäster man stort avseende vid Gustav Richters vittnesmål. Denne har ju för svenskarna uppgivit att Wallenberg och han utbytt adresser och detta har enligt rapportens författare även noterats på sovjetisk sida. Richter hade blivit kroppsvisiterad och lappen då beslagtogs. Det andra betydelsefulla vittnet är Karl

Supprian. Vari dennes vittnesmål på ett avgörande sätt skilde sig från övriga av dem motsidan presenterat förklaras inte.

Sovjetledningen noterar att svenskarna besitter betydelsefull information och inte minst har Richter tydligen klart för sig sambandet Wallenberg-Langfelder och hur båda arresterades. Supprians, Wallensteins, Kitschmanns och Hilles vittnesmål ger också tydliga bevis för vad som hänt. Härefter följer rapportens kanske mest intressanta del. Författarna konstaterar att svenskarna uppenbarligen inte kommer att ge sig och Molotov har först skrivit följande.

"anser vi det ändamålsenligt att informera den svenska regeringen om Wallenbergs öde"

Detta ströks sedan över och ytterligare text gjordes oläslig varefter framgår:

"men att inte göra det genast"

Ytterligare hänvändelser bör göras till den svenska regeringen och foton av Wallenberg kan begäras, för att det ska framgå att man från sovjetiskt håll anstränger sig för att lösa frågan. Ungefär kring juli (1956) bör ambassaden i Stockholm informeras om att undersökningar och intervjuer -vilka håller på att noggrant utvärderas- har färdigställts. 2-3 månader efter det svenska riksdagsvalet bör resultaten presenteras.

Den 28 april avgavs ett förslag av de båda utredarna till CK och innehållet överensstämde i huvudsak med vad som föreslagits tidigare. /UD II:52 bil 38/

Huvudkällan för de båda CK-medlemmarna var den rapport som överste A Sirotin vid 1 specialavdelningen vid inrikesministeriet satte upp den 12 april, som bl a just meddelar att adresslappen från Wallenberg hos Richter *"blev återfunnen hos honom vid visitering"*. /Dokument överlämnade till den svensk-ryska arbetsgruppen den 14 februari 2000/ I rapporten anges vidare att hos Sirotins egen avdelning vid inrikesministeriet har inga dokument om Wallenberg påträffats och vidare konstateras att ärendet föredragits för inrikesministern samt att dokumenten lämnats för förvaring vid ministeriet.

Ärendet utvecklades vidare och den 3 maj 1956 utfärdas en förordning av CK:s presidium om svaret till den svenska regeringen. /Dokumentinsamling nr B 17/ Molotov och Serov ska utarbeta ett förslag och anholder härför om svar från utrikesministeriet och KGB senast under första hälften av oktober.

Bilagat detta CK-protokoll (nr 13/1956) är ett *"Utkast 1. Muntligt meddelande från ... SSSR:s utrikesministerium för svensken Undén"* från början av maj. Inledningsvis konstateras i utkastet att inget ytterligare material finns att tillgå. Däremot innehåller dokumentet en intressant hänvisning som inte förekommer i något annat. Den sovjetiska sidan vill på detta stadium erhålla ytterligare upplysningar angående fången *"Sjoer"*, vilken -enligt den svenska dokumentation som överlämnats av medfången i Lubjanka f d attachén i Bukarest Gustav Richter- ska ha uppgivit sig ha delat cell med Wallenberg. Transkriptionen härrör i detta fall från den svenska sidan och den omtalade personen är den österrikiske överlöjtnanten Otto Scheuer (eller som han i andra fall benämns Schlitter). /Ärendets gång utreds bl a i UD II:52 s.104f/ I det till sovjetsidan överlämnade från tyskan översatta vittnesmålet från Richter som avgavs till svenskarna i Ludwigs-hafen am Rhein den 27 januari 1956 uppges att Wallenberg, Richter och Scheuer delade cell 123 i Lubjanka fr o m den 31 januari till den 1 mars 1945. Richter fördes sedan till annan cell i fängelset, varefter Scheuer och Wallenberg blev ensamma kvar.

Det är förståeligt att man från sovjetiskt håll tar fasta på detta vittnesmål, eftersom det är -och länge skulle förbli- det enda direkta som dittills innehållit information från någon som delat cell med Wallenberg. /Det skulle dröja till 1990-talet innan den ende ytterligare överlevande cellkamraten till den svenske diplomaten, Jan Loyda kunde höras/ Däremot kan noteras att man från sovjetisk sida inte fäster något avseende vid den uppgift som dokumentet rörande intervjun med Ernst Hille från den 8 februari innehåller. Som framgår av avsnittet om vittnesmålen, har Hille varit cellkamrat med Langfelder, men han rapporterar dessutom om att han i november 1946 samtalat med tjecken Jan (Hans) Loyda om att denne 6 februari-18 mars 1945 i Lubjanka delat cell med just Langfelder. Sedan denne förts bort från cellen hade Wallenberg och Willy Roedel förts dit och man hade varit tillsammans till mitten av maj samma år, då Roedel och Wallenberg förts bort.

Det är nu som Sovjetunionen erfar att motsidan har uppgifter om att åtminstone Richter varit cellkamrat med Wallenberg och att tysken jämte Hille angivit att Roedel och Scheuer också varit detsamma. Det är inte förrän 1991 som dokumentet avseende det sovjetiska intresset för Scheuer avslöjas för den svenska sidan, då det överlämnas från CK:s arkiv. Emellertid finns det ytterligare intressanta aspekter på ärendet rörande Scheuer.

I en sammanställning från den Martin Hallqvist till ministern Ingemar Karlsson i Bonn den 29 januari 1991 omtalas de resultat undersökningskommittén kommit fram till. /UD, P2 Eu¹ 29/001 1991/

Det var vid detta tillfälle som dess ryska medlemmar fann ett av de sista dokument som omtalar att Wallenberg ännu ska vara i livet. /UD II:52 Bil 16/ Det är en anhållan från den 24 februari 1947 av chefen för 4 avdelningen vid 3 överstyrelsen av ministeriet för satsssäkerhet (MGB) överste Kartasjov till avdelningschefen för organisationen Aleksander N

Mironov -med kopia till fängelsechefen i Lefortovo överstelöjtnant Ionov- att Roedel och Wallenberg från cell 203 i Lefortovo ska placeras gemensamt i cell 7 i den inre fängelsedelen i Lubjanka. /Enligt en "USA-version" av dokumentet tillkom det den 26 februari/

Detta meddelande medförde från den svenska sidan ett återuppvaknat intresse rörande Roedel om vilken man från tyska Suchdienst erhållit knapphändig information. Det skulle ju dröja till april 1993 innan undersökningsgruppen i f d KGB:s arkiv fann läkarutlåtanden från september rörande hälsotillståndet och från oktober 1947 med en dags mellanrum 14, 15 resp 16 uppgifter om förflyttning, fångens tillhörigheter samt hans död och om obduktionen. / Dokument-samling nr A 39-42/

Samtidigt anför Hallqvist att man 1991 äger kännedom om en intervju i november 1955 med Roedels medfånge Joseph Bannert. Denne har angivit att cellkamraten i januari 1948 fördes till Vorkuta, där han skulle ha avlidit påföljande månad. Uppgiften om Roedel hade bekräftats av en hr Tekker och endast av denne. /Nikolai Tekker benämns ibland även Tekkel i materialet/ Huruvida den omtalade verkligheten är identisk med Wallenbergs cellkamrat Willy Roedel är emellertid inte bekräftat.

Hallqvists brev från den 29 januari innehåller dessutom uppgifter från Gennadij Kabalkin som intervjuat gruppens medlemmar Arsenij Roginskij och Vadim Birsstejn om undersökningar i Vladimirlängelset år 1990. Man relaterar ovan nämnda uppgifter om Richter och Scheuer och konstaterar beträffande den sistnämnde att inget material återfunnits i sovjetiska arkiv, vilket ju är intressant att notera, eftersom man ju från sovjetisk sida kring 1956 anstränger sig för att få fram sådant och t o m någon tid är beredd att omnämna detta för Sverige. /Se Lage Olssons sammanfattande PM om Vladimirlångar, UD P2 Eu¹ den 8 sep 1993 och densammes utvärdering av vittnesmålen i UD P2 Eu¹ 73/019 den 13 mars 1996/

Efter de båda svenska ministrarnas besök i Moskva har uppenbarligen aktiviteten varit hög bland ansvariga för Wallenberg-frågans hantering. Ett parallellfall kan skönjas till utvecklingen främst efter händelserna i början av årtiondet i samband med att italienarna och särskilt de Mohr framträdde. Den svensk-sovjetiska undersökningsgruppen har tagit fasta på ett dokument från Molotov och Serov till CK den 28 april, där man framlägger en handlingsplan för hur ärendet ska hanteras. /UD II:52 s.167 jämte Bil 38/ Tveklöst kan slutsatsen dras att de båda sovjetpolitikerna var väl medvetna om Wallenbergs öde. Följande passus utgör en nyckel härvidlag:

"Utsagorna från dessa vittnen och också den svenska sidans uppvisande av andra uppgifter sammanfaller i många fall med de faktiska omständigheterna kring arrestering och kvarhållande av Wallenberg i sovjetiskt fängelse."

Arbetsgruppen har också detaljerat analyserat detta dokument, varför det kan vara tillfyllest att här påpeka att det i utkastet till en svarsskrivelse om Wallenbergs verkliga öde till svenskarna -som nämnts- förekommer handskrivna kommentarer -okänt av vems hand- med innehåll som "men att inte göra det genast" och antydningar om att andra undanmanövrer först bör övervägas. Ytterligare förslag är nedskrivna som att stockholmsambassaden t ex i juli kunde uppdras att avge rapport rörande de dokument man överlämnat till den sovjetiska sidan och ytterligare ca 4-5 månader senare dvs efter Andrakammarvalen i Sverige hösten 1956 skulle de slutliga resultaten kunna överlämnas.

Möjligen hade regeringen hoppats på draghjälp inför valet i form av ett sovjetiskt klargörande, men något sådant kom inte. Trots att regeringen vid valet tappade 11 mandat, vilket till största delen gick ut över Bondeförbundet, satt regeringen Erlander kvar och vidtog som en av sina första regeringsåtgärder att låta ambassaden i Moskva till Utrikesministeriet framföra en aide-mémoire, vari uttrycktes irritation och angavs att svenska allmänheten upplevde besvikelse över att motsidan trots påminnelser "inte ens sett sig i tillfälle lämna några informationer om vad som hittills framkommit i undersökningarna [om Wallenberg]". /UD, P2 Eu¹ 344/1956/

Aktiviteterna i samband med efterforskningarna medför ibland att resultat och uppgifter av det mindre väntade slaget dyker upp. Ett exempel är skandinavienavdelningens chefs MG Gribanov kommentar den 12 april till en skrivelse som inkommit till Utrikesministeriet från en IS Sjrjagin i Charkov, vilken uppenbarligen haft den positiva avsikten att hjälpa till i efterforskningsarbetet efter Wallenberg och därvid tydligt engagerat släkt och vänner. /UD II:52 Bil 36/ För att stävja detta olämpliga tilltag -som ju enligt författaren riskerar att sprida information till svenska ambassaden- uppmanar han Utrikesministeriet att försiktigt närma sig den tilltagsne för komma till rätta med ofoget.

Samma dag upprättar chefen för 1 specialavdelningen i inrikesministeriet A Sirotin en PM stämplat "ytterst hemligt" avseende de vittnesmål som överlämnades till Sovjetunionen den 9 mars. /UD II:52 bil 37/ Man fäster därvid speciellt avseende vid ett antal vittnesmål av de återvändande krigsfångarna. Vi kan därvid jämföra de olika vittnenas utsagor, med den dokumentation man uppenbarligen snabbt lyckats skaffa fram från sovjetisk sida. Observeras att några uppgifter som utlämnas, fanns dock redan på den svenska sidan, men här återges enbart sådana som delgivits motsidan. Nedan följer en sammanställning härav, varav uppgifter återgivna med normal stil återgår på vittnesmål till svenskarna och *kursiverade* avser sovjetiska. Det bör noteras att beträffande de f d fångarnas vittnesmål finns i allmänhet alltid ett par uppgifter avseende strafftidens längd, dvs från tillfällena man grips -någonstans i Östeuropa- och när man hamnar i sovjetiskt fängelse. Den sovjetiska avser den formella tidpunkten för arrestering, om vilken fången vanligen aldrig underrättas. Skenbara olikheter i de uppgivna tidpunkterna torde i samband med mindre tidsavvikelser vara

försumbara. Från sovjetisk sida återges också svenskarnas uppgifter om att alla fångarna i Lefortovo hade knackningskontakter med Wallenberg. Sirotin betonar att Richters vittnesmål är det mest betydelsefulla.

<u>Namn</u>	<u>Arresterad</u>	<u>Vittnesmål om RW</u>	<u>Dom</u>	<u>Strafftid</u>
Gustav Richter	44-03-28	Lubjanka jan-feb 1945	jan 1952	--
	--	<i>Lubjanka</i>	<i>52-01-19</i>	<i>25 år</i>
Karl Supprian	44-08-23	Lefortovo	--	--
	<i>44-09-19</i>	<i>Lefortovo</i>	<i>48-09-18</i>	<i>25 år</i>
Willi Bergemann	44-09-21	Lefortovo	--	--
	<i>49-06-25</i>	<i>Lefortovo</i>	<i>51-04-14</i>	<i>25 år</i>
Ernst Wallenstein	44-09-02	Lefortovo	--	--
	--	<i>Lefortovo</i>	<i>48-09-16</i>	<i>25 år</i>
Bernhard Rensinghoff	44-09-02	Lefortovo	--	--
	<i>44-09-19</i>	<i>Lefortovo</i>	<i>48-09-18</i>	<i>25 år</i>

Redan den 28 april återkommer Molotov och Serov till CK med skrivelse innehållande förslag till svar till den svenska sidan. /UD II:52 bil 38, Dokumentsamling nr E 23/ Dokumentet som redovisas i "Aktstycken" är det exemplar som återfanns i utrikesministeriets arkiv och delgavs den svenska sidan i november 1991. Det som överlämnades den 20 juni 2000 och härrör ur Presidentarkivet är innehållsmässigt inte särskiljande till textinnehåll, medan däremot finns det vissa avvikelser vad gäller blyertsanteckningar. Sistnämnda dokument är huvudexemplar och försett med originalunderskrifter av författarna.

Den 20 december 1956 föreligger ytterligare ett dokument i ärendet i form av en rapport från I Tugarinov vid utrikesministeriet till dess högste chef Andrej Gromyko. /UD II:52 bil 40/ Här redogör författaren på ett ganska personligt sätt för sina synpunkter på hur en kommuniké ska kunna presenteras för den svenska sidan. I ingressen finns en handskrift som indikerar att utrikesministern ansett att svaret borde överlämnas innan den nye stockholmsambassadören FT Gusev tillträder. Inledningsvis presenteras ärendets gång under åren på ett likartat sätt som gjorts av tidigare handläggare för deras chefer. Uppenbarligen är man alltså mycket irriterad över de svenska planerna på att utge en Vitbok i ärendet, i synnerhet som den bl a ju antas komma att bygga på vittnesmål av krigsförbrytare.

Det är i denna idétradition vi får se de fortsatta ansträngningarna som samtidigt gjordes av den tidigare nämnde finländske diplomaten Åke Frey. /Se UD II:52 s.121f och bil 45/

Egentligen är detta det enda spåret, där man från svensk sida varit beredd att följa upp en oberoende kontakt. En viss motsvarighet finner vi vid mitten av 1960-talet då svensken Carl-Gustaf Svingel kommer med information från Berlin, där han antyder att det möjligen fanns utsikter att ordna en utväxling av Wallenberg. /Se UD II:52 s.114f/ Här skulle hans kontaktpersoner från DDR eller Sovjetunionen ha kunnat utnyttjas. Något resultat får inte detta märkliga mellanspel. Det föranleder dock under åren 1966-1971 en hel rad möten mellan Svingel och företrädare för UD samt polischefen Carl Persson och Otto Danielsson. I diskussionen kring innebörden av Svingels utsagor deltar under våren 1966 följande regeringsmedlemmar: Erlander, Torsten Nilsson, Herman Kling och Rune Johansson. Det kan konstateras att Svingel såväl under 1960-talet som när frågan åter togs upp till behandling under 1990-talet varit mycket förtrogen och hans uppgifter har i mycket liten utsträckning varit möjliga att kontrollera. /En sammanfattning av ärendet finns också utgiven i UD:s dokumentsamling från oktober 1997. Det kan nämnas att diskussioner genom åren förekommit rörande utsikter att utväxla t ex Stig Wennerström och Stig Bergling -som själv föreslagit detta. Inget av detta har lett till några praktiska resultat. Carl Persson har i boken *Utan omsvep* relativt omfattande redogjort för kontakterna med Svingel/

Erlanders anmärkning från början av 1956 att Wallenberg-ärendet har inrikespolitiska aspekter i Sverige och utnyttjas av krafter som är sovjetfientliga tas också upp. Dessa krafter har enligt Tugarinov också ett omfattande stöd, då en kampanj i samma omfattning som den mot Sovjetunionen 1939-1940 i samband med Vinterkriget har startats. Orsaken här till var som påpekades händelseutvecklingen i Ungern som sedan den 7 december t o m hölls ockuperat av WP-arméerna. Det påpekas att stormen nog kommer att lägga sig om ett par månader. Ledande svenska företrädare som Erlander och Undén anges ha uttalat att relationerna nog snart skulle kunna förbättras.

Däremot skulle ett dröjsmål från sovjetisk sida med ett svar tills förbindelserna var på väg att tinas upp igen, kunna bli ödesdiger, "när sovjetisk-svenska förbindelser ånyo börjar förbättras, kan svaret [om Wallenberg] kanske utnyttjas av reaktionära kretsar i Sverige för att störa en sådan förbättring." Mot slutet av dokumentet anges också att den nye ambassadörens arbete väsentligt skulle komma att underlättas av ett snabbt sovjetiskt svar.

Avsikten med att så utförligt redogöra för innehållet i detta dokument som även arbetsgruppen ansett vara värdefullt att medta i samlingen, är att det är det kanske är det allra tydligaste beviset på att sovjetsidan agerar synnerligen mål-

medvetet och taktiskt. Ett ytterligare exempel härpå var ju att den tidigare ambassadören Rodionov hade instruktioner att redan i maj till motsidan framföra önskemål om att få fram fotografier över Wallenberg, vilket också skedde.

Vid denna tid hade man i Moskva börjat komma fram till en ståndpunkt som skulle utgöra stomme i det kommande svaret i form av en PM att överlämnas till den svenska ambassaden. Ett uttryck för uppfattningen finns i den skrivelse som dåvarande utrikesminister Dmitri Sjepilov sände till CK och till KGB-ordföranden Serov från den 22 oktober 1956. /UD II:52 bil 39, Dokumentsamling nr D 50-51. Dokumentet överlämnades den 14 november genom en förordning av politbyrån till Gromyko för genomgång. Se Dokumentsamling nr E 26/ Inledningsvis konstateras att de svenska dokumenten trots att de undergått en noggrann och allsidig kontroll inte kunnat anvisa några ledtrådar till frågan om Wallenberg kunnat identifieras i något fängelse.

Däremot har man lyckats fastställa att den svenske diplomaten på order från f Smersj-chefen Abakumov efter en tid sänts från Ungern till Sovjetunionen, där han hållits i Lefortovo- och Butyrka-fängelset. Något sådant dokument har motsidan emellertid hittills aldrig framvisat.

I den rapportens svenska översättning har en mening utelämnats och eftersom den i skilda former återkommer i senare versioner finns det kanske anledning att här återge den då det allra första uttrycket kan spåras i Sjepilovs dokument.

/UD II:52 s.423/

"Det kan fastställas att Raoul Wallenberg befann sig i fängelse den 17 juli 1947, när han hastigt avled. Kroppen lämnades genast för kremering."

Man har samtidigt funnit den lämplige syndabocken till vilken utsetts den år 1954 för spioneri avrättade Viktor Abakumov. Det konstateras samtidigt att MID:s förfrågningar vid berörda myndigheter givit vid handen att felaktiga svar erhållits från dessa som en följd av Abakumovs personliga order. Dessa har utfärdats på brottslig grund och brutit mot sovjetisk lag. Därför vill den sovjetiska regeringen uttrycka sitt deltagande och framföra kondoleanser till Sveriges regering och till Wallenbergs familj och släktingar.

Det kan omedelbart konstateras att i denna version inte finns uppgifter om vem som uppmärksammat händelsen, var Wallenberg vistades eller vilka eventuella orsaker som låg bakom dödsfallet. Det enda man uppenbarligen vid detta tillfälle ville redovisa var att något obduktionsprotokoll sannolikt inte hade upprättats. Uppenbarligen utarbetas en version som ska möjliggöra ett slut på alla spekulationer. Motiv för att lämna ut dessa uppgifter bör rimligen ha varit att situationen för den sovjetiska sidan faktiskt skulle bli så mycket enklare, om det gick att skapa trovärdighet kring det faktum att fången hade avlidit. Att redovisa uppgifter rörande Raoul Wallenberg som omkommit till följd av en "icke-persons" brottsliga verksamhet var naturligtvis mera fördelaktigt än att hävda att den svenske diplomaten alltså var försvunnen. Detta skulle samtidigt ha kunnat försätta den sovjetiska statsapparaten i en pinsam situation och fått myndigheterna att utåt framstå som inkompetenta.

Dessutom fanns mycket att vinna på att avvisa det svenska källmaterialet som i alla händelser torde ha varit motbjudande för den sovjetiska sidan som ju tidigare med enfaset värt sig mot att dess uppgifter kommit att ställas emot och värderas som jämbördigt med utsagor av "krigsförbrytare".

Den 7 januari 1957 översänder utrikesminister A Zacharov till Sjepilov ett utkast till svar från KGB. Avsändaren påpekar dock försiktigtvis att Serov ännu inte sett utkastet. Samtidigt föreslås att det skulle vara lämpligt om den nye stockholmsambassadören Gusev vid sin introduktion kunde överlämna Sovjetunionens svar. /Dokumentsamling nr D 53/

Omedelbart efteråt fick uppenbarligen Serov tillfälle att gå igenom dokumentet och den 12/14 januari föreligger en skrivelse från Sjepilov och Serov till CK med bilagt utkast till svar angående Wallenberg. /Dokumentsamling nr D 54/ Inom loppet av några veckor överlämnades dokumentet till CK:s presidium och politbyrån där förordningar om svar till den svenska sidan utfärdades den 2 och 5 februari. /Dokumentsamling nr B 18 och likalydande nr E 28 samt B 19 och också likalydande E 29/ Skillnaderna i februariversionerna är att i det tidigare dokumentet hänvisas till KGB:s och MID:s undersökningar, medan i det senare endast anförs att ett svar ska överlämnas till Sverige.

Smoltsov-rapporten

Den 6 februari 1957 överlämnas så svaret i form av ett memorandum från Gromyko till ambassadör Sohlman. Stockholmsambassadören Gusev fick alltså inte tillfälle att få inleda sin tjänstgöring med att få överbringa den viktiga rapporten.

Det sovjetiska svaret vilket som bekant kom att baseras på den s k Smoltsov-rapporten har blivit föremål för ett stort antal tolkningar. /UD II:52 bil 41/ Vi kan notera att texten föreligger klar redan den 7 januari 1957 och det återges här in extenso jämte det tillägg -angivet i fetstil- som föreslogs i dokumentet från den 12/14 januari, men sedan direkt utmönstrades.

Minnesanteckning

Efter begäran från Sveriges regering har Sovjetunionens regering givit erforderliga sovjetiska myndigheter i uppdrag att behandla och kontrollera de handlingar rörande Raoul Wallenberg, vilka erhållits från den svenska sidan under de sovjetisk-svenska överläggningarna i Moskva i mars-april 1956 samt i maj 1956.

Under behandlingen och kontrollen av dessa handlingar har sovjetiska myndigheter gjort en noggrann genomgång av arkiven för registrering av intagna [**inklusive arkiven i Lefortovo och Lubjanka-fängelserna i Moskva och i fängelserna i Vladimir**] och undersökningar i syfte att finna möjliga uppgifter om Wallenberg. Vidare har ett stort antal personer tillfrågats, vilka kan ha att göra med de omständigheter som nämns i det av svenskarna erhållna materialet. Emellertid som resultat av dessa ansträngningar har inte lyckats avslöjas några som helst uppgifter om att Wallenberg skulle befunnit sig i SSSR. Härvid har framkommit att ingen av de tillfrågade känt till någon person med efternamnet Wallenberg.

I detta sammanhang har berörda sovjetiska myndigheter sida för sida gått igenom arkivhandlingarna vid samtliga enheter vid dessa fängelser. Denna kontroll har resulterat i att det bland arkivhandlingarna i Lubjanka-fängelsets sjukvårdsavdelning påträffats en handling, vilken det finns anledning anse har att göra med R Wallenberg. Denna handling är en handskriven rapport ställd till f d ministern för den statliga säkerheten, Abakumov, skriven av chefen för sjukvårdsavdelningen vid detta fängelse, A L Smoltsov. Innehållet är som följer:

"Härmed rapporterar jag att den av Er kände intagna Wallenberg i natt plötsligt avlidit i sin cell, förmodligen till följd av en myokard-infarkt.

Mot bakgrund av de instruktioner Ni utfärdat om att Wallenberg ska stå under personlig uppsikt ber jag Er om anvisningar om vem som ska ges i uppdrag att obducera liket för att fastställa dödsorsaken.

17/7 1947

Smoltsov

*Chef för fängelsets sjukvårdsavdelning,
överste inom sjukvårdstjänsten."*

I rapporten finns följande handskrivna notering gjord av Smoltsov:

"Rapport avlagd till ministern personligen.

Order given om kremering av liket utan obduktion.

17/7 1947."

Några andra uppgifter i form av handlingar eller styrkande karaktär har inte stått att finna. För övrigt dog nämnde A L Smoltsov 7 maj 1953.

Uppenbarligen greps Raoul Wallenberg som en av flera personer i ett område där sovjetiska trupper stred. Att Wallenberg kom att hållas fängslad och att vissa f d ledare för säkerhetstjänsten under en följd av år lämnade felaktig information till SSSR:s Utrikesministerium, kan tvivelsutan anses vara en följd av Abakumovs brottsliga verksamheter. Som bekant kom Abakumov, för de grova brott han begått och för att ha brutit mot sovjetisk lag samt för att ha sökt vålla Sovjetunionen allehanda skada, att dömas och arkebuseras efter en dom av SSSR:s Högsta domstol.

Sovjetunionens regering beklagar uppriktigt det inträffade och framför sina djupa kondoleanser till Sveriges regering samt till Raoul Wallenbergs släktingar.

Moskva, 6 februari 1957.

/Översättningen är återgiven enligt UD II:52 s.423, med undantag för texten i fetstil inom klammern -som endast återfinns i versionen från den 12/14 januari- och den okursiverade meningen/

Vi kan omedelbart notera att svaret är tämligen oprecist till karaktären och just det faktum att man sett till att dölja även de föreslagna uppgifterna om var studierna bedrivits, kan dels möjligen ses som ett försök att öppna för eventuella nya avslöjanden men dels fr a försvåra kommande undersökningar.

I samband med överlämnandet av meddelandet till Sohlman har vi tillgång till både en svensk och en sovjetisk version. Eftersom det finns anledning att dröja vid den svenska och internationella är det kanske tillfyllest att studera innehållet i Gromykos noteringar från mötet med Sohlman. /Dokumentsamling nr B 20 resp likalydande D 55/ Den svenske ambassadören angav omedelbart efter genomläsningen att han skulle översända memorandumet till Stockholm för granskning. Samtidigt utbad sig Sohlman om och erhöll löftet att texten inte skulle publiceras innan den svenska regeringen hunnit ta ställning till dokumentet.

Den 19 februari mottogs Sohlman på egen begäran av representanten för sovjetsidan v utrikesminister A Zacharov för att överlämna den svenska noten som svar på motsidans memorandum från den 6 februari. /Dokumentsamling nr B 21 respektive likalydande E 31/

Den svenske ambassadören klargjorde att han inte hade någon fullmakt att nu ta ställning till dokumentet, men angav att man från svensk sida alltså önskade klargöranden på vissa punkter. Man önskade få upplysningar om hur Wallenberg hamnade i Sovjetunionen. Därför frågade Sohlman om det fanns ytterligare sovjetiskt material, men erhöll ett nekande svar. Därpå replikerade han att man från svensk sida alltid varit mycket noggrann vid studier av materialet och att man nu otvivelaktigt hade överbringt tillförlitligt sådant. Zacharov angav att man från sovjetisk sida självfallet lagt ned mycket tid på att studera de svenska dokumenten, men att det inte lett till något.

Det svenska svaret till Sovjetunionen avgavs samma dag (den 19 februari) och uttrycker besvikelse. /P2 Eu¹ 19 feb 1957/ Abakumovs förment självsvåldiga agerande fritar, enligt den svenska uppfattningen, inte Sovjetunionen från ansvar. Det faktum att ansvariga myndigheter trots att Wallenberg befann sig i fängelse i Moskva vid tidpunkten och att den svenska sidan fram till juli -senast dagen före den föregivna dödsdagen- riktat ett 20-tal propåer om eftersökningar, motsäger enligt svenskarnas åsikt sovjetiska försäkringar om att grundliga undersökningar gjorts. Inte heller sätts tilltro till uppgiften att allt källmaterial skulle saknas eller ha förstörts. Därför förbehåller sig den svenska regeringen rätten att ställa ytterligare material till förfogande som kan bedömas vara av betydelse för fortsatt undersökningsarbete i Sovjetunionen.

UD börjar samla in material från olika håll och inleder en intensiv genomgång av det egna materialet efter den 6 februari 1957. Ett tecken på den omedelbara reaktionen är beslutet som fattas samma dag att utge den s k Vitboken (UD II nr 9), vilket ju tidigare har varit en åtgärd som motarbetats av Moskva. Dessutom väljer man från regeringens sida att däri även medta delar av vittnesmålen från återvändande krigsfångar.

En utredning rörande noten vidtar omedelbart och redan den 8 februari föreligger en PM av Arne S Lundberg betitlad "*Egendomligheter i det ryska svaret*", vilken inledningsvis kort behandlades. /UD P2 Eu¹ 8.2 1957/

Sammanfattningsvis konstateras i dokumentet att den sovjetiska sidans trovärdighet är låg. Man har länge misslyckats i efterforskningsarbetet beträffande fängredovisning, och vittnesundersökningar. När man sedan plötsligt går igenom serviceavdelningarnas (sjukavdelningen) i ett antal inte redovisade fängelser, råkar plötsligt finnas ett dokument som just anger att Wallenberg avlidit. Varför har i så fall inte dokumenten förstörts enligt de order som uppenbarligen bör ha givits i juli 1947. Det finns bortsett från möjligheten att Wallenberg kunnat rapportera om något för Sovjetunionen ofördelaktigt inga skäl för Moskva att idag hålla kvar fängen. Kanske var Wallenberg "borttappad" eller svårt sjuk och en dödsattest var då lämplig att producera. Egendomligast är -anser Lundberg- att Sovjetunionen inte kunnat prestera ett enda vittne, mot bakgrund av de omfattande uppgifter som den svenska sidan lämnat. Därvid kunde tyvärr möjligheten misstänkas att "vittnena" själva medverkat i processen att undanskaffa spår efter Wallenberg och att de inblandade därför inte kunnat presenteras.

Lundbergs synpunkt är att nu bör alla tidigare sovjetiska svar granskas -särskilt de mycket svävande som man erhöll från Vysjinskij. Denne ska -som ovan nämnts- vid samtliga tillfällen ha hävdat att Wallenberg "inte finns" i Sovjetunionen. Betyder detta att han också "aldrig funnits". Fanns det olika versioner hos Utrikesministeriet och Säkerhetstjänsten? Varför tar man nu inte chansen att med ett uttömmande -om än negativt- svar slutligen avföra frågan? En rad frågor var ännu obesvarade.

Det sovjetiska meddelandet har också väckt uppmärksamhet i USA och svenskarna erhåller snart dokument från ett förhör av den avhoppade före överstelöjtnanten i den sovjetiska säkerhetspolisen (MGB) Jurij Rastavorov, genomfört av Senatens internationella säkerhetskommitté den 8 februari. Meddelandet hade överbringats till UD via Statspolisen (SÄPO). Rastavorov uppgav sig ha tjänstgjort vid MGB och dess tidigare motsvarigheter alltsedan 1943.

Förhöret innehåller uppgifter som bidrar till en förklaring av relationerna i triangeln Berija-Abakumov-Vsevolod Merkulov. Den sistnämnde anges ha fallit i onåd hos Stalin under sommaren 1946 och då ersatts som MGB-chef av Abakumov. General VN Merkulov gjorde sedan enligt Rastavorov en come back med stöd av sin välgörare Lavrentij Berija som var v ordf i ministerrådet och i praktiken behöll allt ansvar för den inre säkerheten. Detta rubbades tillfälligtvis senare. I samband med den s k Leningrad-affären 1949 nådde Malenkov och dennes protegé Abakumov höjdpunkterna i karriären, när Stalin åter inledde utrensningar mot partiapparaten där, alldeles som under början av 1930-talet efter mordet på Sergej Kirov. /Se R Hingsley. Joseph Stalin: Man and Legend. (London 1974) s. 403f/ Under åren fram till Abakumovs fall 1951 arbetade Berija målmedvetet för att underminera MGB-chefens position. I samband med den sista svåra förföljelskampanjen under Stalin "läkarkonspirationen" riktades anklagelser mot judiska läkare för att de i samarbete bl a med britterna och Joint ska ha planerat och genomfört mord på ledande sovjetpolitiker, varav t ex Andrej Zjdanov i slutet av 1940-talet ska ha varit ett offer. /Se R Hingsley 1974 s.417f/ Samtidigt fortgick -som nämnts ovan- utrensningskampanjer mot partikadrer i Östeuropa. Dessa rättegångar som blev Berijas sista stora föreställning ebbade ut och istället blev det anklagarna som hamnade på syndarnas bänk.

Enligt vittnesmålet var kärnpunkterna i kritiken och anklagelserna mot Abakumov att denne levtt ett utsvävande liv och förskingrat statliga medel och för egen del tillskansat sig beslagtagna tyska egendomar. I samband med uppgörelsen med Abakumov (och Berija) år 1953 anklagades den förstnämnda för att ha konspirerat i samarbete med den f spionchefen. Ett påstående som enligt Rastavorov var helt absurt, eftersom de båda åtminstone alltsedan 1946 håftigt hade bekämpat varandra. De tre männen i triangeln kom alla att dela ödet att bli avrättade 1953-1954.

Vad innebar detta för Wallenberg-ärendet? Ja, först ansåg vittnet sig kunna fastställa att Sovjetunionens memorandum från 1957 innehöll uppenbara felaktigheter. Abakumov kunde inte -som angivits i förklaringen- tillerkännas något yttersta ansvar för Wallenbergs arrestering och placering i sovjetiskt fängelse, eftersom det vid den aktuella tidpunkten (1945) ju var Merkulov som var chef för NKGB. /Detta organ bytte sedan namn och kallades åren 1946-1953 MGB. Se UD II:52 s.192/ Abakumov var och förblev dock chef för *Smersj* och innehade denna post när Wallenberg arresterades. Dessutom anför sagesmannen att Abakumov och Merkulov var bittra fiender, varför det inte fanns någon anledning för den förre att på något sätt att skydda företrädaren.

Avslutningsvis uttrycker Rastavorov uppfattningen att alla arresteringar av utlänningar måste godkännas av den sovjetiska regeringen och inte kan beslutas på en lägre nivå. Därmed ansåg han det vara självklart att den ansvarige Molotov måste ha haft kännedom om Wallenberg. Huruvida han skulle ansett att Bulganan som v försvarsminister haft eller saknat denna möjlighet och rättighet känner vi inte till.

Sedan Sovjetunionen mottagit den svenska noten tillställs materialet den omtalade f sverigebassadören Konstantin Rodionov som nu utnämnts till chef för skandinaviska avdelningen vid Utrikesministeriet. Denne överlämnar den 27 februari 1957 en föredragnings-PM till sin chef Molotov. /Dokumentsamling nr D 56/ Innehållet i det kortfattade dokumentet är intressant och har utan tvekan fått stor betydelse för den fortsatta hållningen från de sovjetiska myndigheterna. Först redogörs för den svenska positionen att man förbehåller sig rätten till nya efterforskningar, möjligheten att presentera resultaten för motsidan och att ånyo kunna resa frågan rörande Wallenbergs öde. Den obligatoriska hänvisningen till det faktum att Sovjetunionen visat svenskarna allt finns naturligtvis med. Därefter kommer den betydelsefulla avslutningen. Rodionov anser att de sovjetiska myndigheterna ska hålla i minnet att "*oväsendet*" i den svenska pressen faktiskt redan håller på att lägga sig. Därför bör man kunna överväga "*... lämna noten från den svenska regeringen utan svar.*"

Om Molotov och sovjetregeringen redan från början haft för avsikt att underlåta att svara den svenska regeringen, känner vi inte till. Däremot skriver Molotov den 15 mars till CK och bilägger ett utkast till förordning m m från Utrikesministeriet som svar på noten. /Dokumentsamling nr D 57 och likalydande jämte utkastet till förordning, E 32/ Molotov anger att noten bör föras med fortsatta hänvisningar till memorandumet av den 6 februari och innehålla punkten att Sovjetunionen verkligen överlämnat allt material till motsidan. Den 4 april utgår förordningar från CK:s presidium respektive politbyrå med biläggande av utkast till not rörande Wallenberg. Innehållet i dessa dokument är identiskt. /Dokumentsamling nr B 22 och likalydande jämte utkastet till förordning E 33/ Däremot kom de av någon anledning aldrig att avsändas.

Det fanns naturligtvis rent politiska skäl för att lasta Abakumov och avstå från att använda Berija-Merkulov. Om orsakerna kan vi enbart spekulera, men ytterligare förklaringar till tillkomsten av dokumentet kunde eventuellt vinnas om vi hade tillgång till informationer om de överväganden som låg bakom utpekandet av den förstnämnda. Ett enkelt skäl kan vara att man inte ville blanda in flera storheter i processen och att det var tillfyllest om en komprometterad maktbärande hängdes ut och att det mot bakgrunden av den dåvarande situationen inte fanns anledning att dra in Berija-Merkulov. Detta trots att man var medveten om att båda dessa -visserligen i praktiken men inte i teorin- var Abakumovs överordnade vid tillfället för Wallenbergs bortförande. /För en sammanfattning av de sovjetiska säkerhetsorganens organisation 1943-1957, se UD II:52 s.189ff. Av denna framgår att det i januari 1945 fanns tre relativt separata säkerhetsorgan NKVD (senare MVD) som ansvarade för inrikes operationer ledd av Berija, NKGB (senare MGB) statssäkerhetsministeriet med ansvar för internationella frågor lett av Merkulov samt under arméns generalstab *Smersj* som följde Röda armén och ansvarade för säkerheten i "de av armén befriade" områdena. Chef för denna organisation som vid krigsslutet underställdes MGB -och Merkulov- var VS Abakumov/

Ansaret för arresteringen av Wallenberg åvilade som framgår sovjetregeringen och här särskilt NA Bulganan som gav ordern. Verkställigheten torde rimligen Abakumov ha ansvarat för, medan det tveklöst fr o m februari 1945- när den svenske diplomaten insattes i sovjetiskt fängelse- var Berija såsom regeringsmedlem hade det yttersta ansvaret.

Kanske finns dock en nyckel i de dokument vi har tillgång till idag, varför Abakumov blev syndabocken. Den 5 juni 1952 upprättas en intern informations-PM i Utrikesministeriet "rörande R Wallenberg" undertecknad av chefen för 5 avdelningen A Plachin. /UD II:52 bilaga 19/ Dokumentet innehåller sedvanliga hänvisningar till de händelser som ägt rum och den skrift- och notväxling som förevarit mellan Sovjetunionen och Sverige. Det är dock mera detaljrikt än alla andra motsvarande sammanställningar och här noteras även den första direkta interventionen i ärendet som Oscar Samuelsson på de närmaste anhörigas vägnar som ombud för Wallenbergs mor Maj von Dardel gjorde i Moskva redan den 19 april 1945. Intressantaste passusen återfinns i stycket som hänvisar till den sovjetiska reaktionen på noten från svenska regeringen den 3 november 1945. Dåvarande legationsrådet i Moskva Ulf Barck-Holst överlämnade

dokumentet till Plachins företrädare, legationsrådet KK Abramov. /Meddelandet om överlämnningen av noten finns återgivet i UD P2 Eu¹ nr 681/1945/

Detta var -som nämnts- första gången som man från svensk sida begärde att motsidan skulle göra efterforskningar i ärendet. Som stöd för denna hänvändelse anfördes Dekanozovs meddelande om omhändertagandet av Wallenberg den 16 januari samma år.

Vi har inga meddelanden om hur ärendet sedan hanterades, men av Plachins PM förefaller det som om Dekanozov informerades om noten och i sin tur vände sig till Abakumov, vars roll man ju vid denna tid och även åtskilliga år framgent inte hade någon aning om på svensk sida. Dekanozov ska enligt uppgift den 28 november 1945 ha vänt sig till Abakumov med en förfrågan rörande dennes reaktion på den svenska noten. *Smersj*-chefen beordrades lämna förklaring till Utrikesministeriet för rapportering till Molotov. Abakumov ska dock ha underlåtit att svara. Likaså uteblev alla reaktioner från *Smersj*, när ministeriet 3 februari 1946 sänder foton av Wallenberg och vidare lämnades obesvarat också det brev MID tillställde Abakumov den 20 mars i anledning av ambassadör Söderbloms påminnelse till Aleksandr Abramov den 8 i samma månad. Denna skrivelse innehöll ju nya uppgifter rörande Wallenberg. /UD P2 Eu¹ nr 158/1946/

Vi skulle behöva ha tillgång till mera material som utvisar den sovjetiska sidans beredning av ärendet -och förhoppningsvis ska sådant finnas- för att erhålla motiveringar för vidtagna åtgärder. Det omfattande dokumentet från Plachin speglar en allmänt neutral hållning till samtliga inlagor, men innehåller flera hänvisningar till sådana uppgifter som skulle tala för att den svenske diplomaten "försvann" under slutstriderna i Ungern. Detta var ju det mest tilltalande scenariot för Sovjetunionen. Vi kan lägga märke till att den enda kritik som explicit uttalas mot någon enskild eller organisation gäller VS Abakumov, vars försummelser att reagera ju upprepas tre gånger i dokumentet. När Plachins PM sedan nådde den högsta ledningen, innehöll den förutom en omsorgsfull utredning också (direkt eller indirekt) förslag till hur ärendet skulle kunna hanteras, om en förändring av den sovjetiska attityden av någon anledning skulle bli nödvändig.

Ett sentida vittnesmål vars värde är svårt att bedöma är det som journalisten Igor Sinitsyn avger beträffande faderns -chefen för MVD:s skandinavienavdelning 1945-1948- general Jelisej Tichonovitj Sinitsyn insatser. Denne ska uppenbarligen förgäves försökt övertala Abakumov att överlämna Wallenberg till MVD, för att man där skulle kunna försöka värva den svenske diplomaten som sovjetisk agent. /UD P2 Eu¹ 11 sep 1995. Liknande information ska den avhoppade sovjetiske underrättelseagenten Oleg Gordievskij -enligt vad Sven Julin ha meddelat UD 21 mars 1986- ha angivit. När Wallenberg vägrade samarbeta ska han enligt sagesmannen ha avrättats redan år 1946(!)/ Sinitsyn lär i december 1945 ha orienterats av Michail Vetrov om att *Smersj* och Abakumov(!) olagligen låtit arrestera diplomaten Wallenberg. MVD-generalen ska då ha reagerat mycket negativt och först krävt att fången omedelbart skulle släppas. Vetrov anges ha delat Sinitsyns uppfattning, men då samtidigt omtalat att det varit Dekanozov som ansvarat för utformandet av svaren till Sverige och att det nu inte gick att ingripa. Vi noterar här att inte bara Abakumov placeras i rollen som den skyldige, utan även Dekanozov tilldelas ett påtagligt ansvar. Detta är enda gången som denne -som ju själv alltid hävdar en allmänt bristande kännedom om ärendet- aktivt utpekats såsom medansvarig för Wallenbergs öde. Det bör betonas att Sinitsyns inlägg inte är oproblematiskt. I brist på källmaterial som kan bekräfta hans påståenden, kan noteras att fadern som arbetade inom underrättelsetjänsten ska ha blivit upprörd över Wallenbergs öden. Detta är naturligtvis plausibelt, men stora delar av berättelsen förefaller tillrättalagda. Störst värde bedöms utsagan kunna ha som ett exempel på förekomsten av inbördes konkurrens och olika intresseinriktningar hos delar av den sovjetiska underrättelsetjänsten.

Under åren har sedan en rad undersökningar av den sovjetiska dokumentationen företagits. Eftersom det inte finns någon anledning att stanna vid de olika värderingarna, kommer diskussionen att beröras kortfattat och endast ett fåtal forskares argumentering behandlas.

De första åren efter publiceringen i februari 1957 av de nya sovjetiska dokumenten, ställde sig det officiella Sverige tveksamt till den sovjetiska förklaringen till Wallenbergs öde. Kraftfullt stöd för meningen att Smoltsov-rapporten verkligen var vad den utgav sig för att vara meddelades i samband med makarna Elsa och Hans Villius utvärdering i "*Fallet Raoul Wallenberg*" vilken utgavs år 1966.

Följande kriterier används i argumenteringen för att denna del av den sovjetiska bevisningen kring fallet skulle vara korrekt.

1. I rapporten kallas den avlidne "Valenberg". Den felaktiga stavningen är ett indirekt bevis för sanningshalten, eftersom man i ett prefabricerat dokument inte skulle göra sig skyldig till en sådan lapsus.

Kommentar: En av dem som mest energiskt motsäger makarna Villius teser är Rudolph Philipp som anger att normal rysk stavning oftast innebär uteslutande av dubbla konsonanter. Ser vi till de dokument som idag finns att tillgå stavas i allmänhet namnet "Vallenberg" (ryska alfabetet saknar ju som bekant "W"), men inget hindrar ett annat stavningsskick.

2. Dödförklaringen har inte anpassats till vittnenas utsagor. Om så skett borde det ha hävdats att Wallenberg funnits i livet under längre tid än till 1947.

Kommentar: Rolf Karlbom -som också är en av makarna Villius häftigaste kritiker- tar i sina artiklar "*Mortifikation som juridiskt och historiskt problem*" samt "*Sovjetforskning eller skönmålning*" (vilka riktas mot en av Villius försvarare Helene Carlbäck-Isotalo) i Historisk tidskrift 1993:2 resp 1994:4- tar upp hur Sovjetunionen vid olika tillfällen valt att medvetet producera felaktiga dödsattester, vilka enligt uppgift både anteciperats och efterkonstruerats. På basis av sådana erfarenheter hävdar Karlbom att olika teorier rörande att Wallenberg inte nämns i dokumenten efter våren 1947 inte kan användas som bevis.

I den nedan refererade artikeln "*Likuidatsia*" från år 2000 av Susan E Mesinai påpekas det anmärkningsvärda i att Smoltsov inte följt de regler som gällt avseende hur fångars död -oavsett orsak eller allmänna omständigheter- skulle rapporteras.

3. Eftersom alla samtida spår pekade på att Wallenberg mot slutet av sin fängelsetid vistats i Lefortovo, hade det varit enklast för Sovjetunionen att hävda att det också var där han avled. Meddelandet rörande Lubjanka riskerade att skapa problem för utgivarna av dokumentet, eftersom det ju skulle förse svenskarna med ny information.

Kommentar: Just denna punkt är det egentligen ingen som diskuterat, men det finns kanske anledning att göra ett par reflexioner. Onekligen är informationen ägnad att styrka den sovjetiska versionen. Dödsfallet i Lubjanka kan dock mycket väl ha varit en "fabricerad" sanning.

- a) Det är möjligt att sovjetledningen ansett att uppgifter från detta fängelse är svårare att kontrollera. Svenskarna har ju dessutom inte kunnat förete någon bevisning för att Wallenberg befunnit sig i detta fängelse under 1947, varför avsikten med att sovjetsidan "bjuder" på värdefull ny (svårkontrollerad) information, ska tolkas som att man visar god vilja och uppriktighet utan att därmed behöva riskera någonting. Vi känner inte till varför informationen om Lubjanka tillkommer i de sovjetiska PM:en fr o m januari 1957, om den är sann, nyligen funnen eller eventuellt andra omständigheter bakom varför detta tillägg dyker upp vid tidpunkten.
- b) De sovjetiska myndigheterna företer hela tiden såväl öppet som i den bevisning man senare -främst fr o m 1991- överlämnar till svenskarna, stark motvilja mot att ta till sig eller använda sådana upplysningar som hänför sig till uppgifter från f d krigsfångar. Det är definitivt en poäng att Sovjetunionen aldrig bekräftar några uppgifter som framförs av återvändarna. Man har därvid alltid möjligheten även om den explicit aldrig uttalas- att fortsätta hävda att den svenska informationen inte är trovärdig. Inga andra upplysningar i övrigt från Sverige används dessutom eller konfirmeras av sovjetmyndigheterna.

4. Eftersom dokumentet aldrig avsänts är det tänkbart att det heller inte kom att omfattas av en eventuell "städningsskampanj". Abakumov kände helt enkelt inte till dess existens.

Kommentar: Å andra sidan skulle det vara förenat med större risk att förändra eller förfälska ett dokument som redan avsänts. Eftersom rapporten aldrig kommit under ögonen på några ansvariga myndigheter, har det ju inte samma status som ett officiellt. Dessutom behöver man inte riskera något för den händelse det kan bevisas att dokumentet är något annat det utger sig för att vara. Det lämnar svarandesidan flera handlingsalternativ och utgångsmöjligheter.

5. Förhören med Wallenbergs medfångar under juli 1947 styrker att något avgörande då inträffat.

Kommentar: Detta diskuteras på annan plats, men här finns anledning att konstatera att det inte behöver finnas någon motsättning mellan det faktum att avgörande händelser skedde under 1947 för Wallenbergs vidkommande och alternativet att den version som återges i Smoltsov-rapporten ändå är inkorrekt. Som nämnts förstärktes tveklöst Wallenbergs isolering i under våren 1947. Detta innebär inte att han behöver ha avlidit under året.

6. Allt detta tyder på att chefen Abakumov ville sopa igen alla spår och det är därför troligt att han ansvarat för hela aktionen.

Kommentar: Ansvar för hanteringen av Wallenberg har diskuterats ovan. Redan vid tidpunkten för makarna Villius undersökning var det känt från svensk sida att Abakumov inte nödvändigtvis var den ansvarige. Karlbom hävdar också i HT-artikeln från 1994 att vi idag har tillgång till Sjepilovs och Serovs memorandum från 12/14 januari 1957 vari Abakumov inte utpekats. Detta dokument skiljer sig ju enligt artikelförfattaren från det fullständiga endast beträffande en (relativt betydelselös) mening. Tyvärr måste konstateras att Karlboms uppgift på denna punkt inte stämmer med verkligheten. Detta förändrar dock inte förutsättningarna att Moskva möjligen förtigit uppgifter om den verkliga ansvarsfördelningen.

En som under det tidiga 1990-talet uttalat skepsis mot Smoltsov-rapporten är den ryske journalisten Vladimir Abarinov. Hans arbete föreligger i svensk översättning från år 1992. I "*Wallenbergaffären - gammalt och nytt*" använde

Abarinov metoden att jämföra namnteckningen i "Smoltsov-rapporten" med en motsvarighet från 1945, avseende brigadgeneralen Leopold Okulicz som hastigt avlidit en kort tid efter att ha dömts till 10 års fängelse vid en offentlig rättegång. Smoltsov hade dessutom några dagar innan uppenbarligen skrivit en förklaring om att Okulicz skulle ha varit fullt frisk. Avgörande enligt Abarinov är emellertid att det inte råder någon tvekan om att det är Smoltsov som skrivit under dessa utlåtanden och att handstilen inte förefaller överensstämma med den som finns i "Smoltsov-rapporten" från den 17 juli 1947.

Senare har den svensk-ryska arbetsgruppen lagt ned ett omfattande arbete för att undersöka rapporten och att utreda vad som egentligen kan ha hänt i juli 1947. /UD II:52 s.131-137 och bil 51/ Kriminaltekniska metoder brukades i arbetet. Gruppen kom fram till att det sannolikt är Smoltsov som undertecknat dokumentet som anger att Wallenberg avlidit den 17 juli 1947 och inget motsäger heller att pappret är tillkommet vid den tid som angivits. Att utifrån detta dra slutsatsen att dokumentet skulle vara äkta är inte tänkbart. Besvärande är att det står ensamt och inte har några jämförelseobjekt som på något sätt kan verifiera dess innehåll. /En av de stora skillnaderna i uppfattning mellan den svenska delen av arbetsgruppen och dess ryska motsvarighet är att den förra uttalar sig med stor försiktighet rörande frågan om Wallenberg fortsatta öde efter år 1947, medan de senare redan på s.1 rad 4f inleder "**Raoul Gustav Wallenberg (1912-1947)** var medlem av en inflytelserik svensk familj, ...". Därmed utgår man redan initialt från att den svenske diplomaten avled i juli 1947/

Ett omfattande avsnitt i rapporten ägnas dödsättet, dvs genom myokard-infarkt, finns också med och innehåller spekulationer om "dödslaboratorier". Förekomsten av sådana har t ex flera sovjetiska författare som t ex Solzjenitsyn och Sacharov också vittnat om. Vid MGB:s avdelning 4, ledd av Pavel Sudoplatov ingick t ex det s k Majranovskij-laboratoriet -som enligt flera källor- kan ha haft kontakt med Wallenberg. /I Sudoplatovs hägkomster "*Direktorater*" finner vi endast vissa antydningar om detta arbete/ Detta laboratorium hade medicinska experiment som specialitet och bör -om order därom ha funnits- kunnat likvidera Wallenberg på ett sådant sätt att förklaringen myokard-infarkt blivit nästan korrekt. Huruvida verksamheten vid dessa laboratorier avsatt något arkivmaterial är inte känt. Om detta osannolika förhållande skulle vara vid handen, skulle studier av innehållet vara av stort värde. /Från motsvarande laboratorier i Tyskland har vi ju där emot tillgång till viss dokumentation, vilket ger vissa utgångspunkter vid bedömningen av t ex läkare som Joseph Mengele och Kurt Plotner och deras medicinska experiment med fångar/

Vad som ännu återstår att utvärdera är den utsaga som den av president Putin uppsatta "Presidentkommissionen för rehabilitering av offer för politiskt förtryck", den s k Jakovlev-kommissionen avgav den 6 december år 2000. En av dess första åtgärder var att ta sig an Wallenberg-fallet och att studera Smoltsov-rapporten.

Enligt gruppen hade A Smoltsov avgått till följd av sjukdom redan den 21 mars 1947. Sonen O (Viktor A?) Smoltsov ska också ha vittnat om att fadern därefter inte varit i tjänst och heller inte haft någon kontakt med kollegorna vid Lubjanka. /Interfax, 6 dec 2000/ Enligt sonen ska fadern innan han avgått ha kallats till MGB och underrättats om att en svensk skulle ha dött i fängelset. Den presenterade officiella versionen av tidpunkten för den svenske diplomatens angivna dödsfall samstämmer uppenbarligen inte med uppgifterna från detta vittnesmål.

Det sista datum där vi har säkra uppgifter om att Wallenberg ska ha varit vid liv är den 11 mars. Detta sätts ju i samband med ett nästan två timmar långt förhör under ledning av Kuzmisjin. Om O(Viktor A?) Smoltsovs uppgifter är riktiga skulle dödsfallet ha ägt rum under perioden 12-20 mars. Det är plausibelt, men det finns påtagliga risker för att någon av utsagorna är inkorrekta. /UD II:52 s.132ff/

Förvirrande blir det dessutom, när det i rapporten vidare framkommer att Smoltsovs son -Viktor A (eller O?) Smoltsov ska ha angivit att fadern hastigt blev kallad till arbetet en julikväll 1947. Denne ska vid tillfället p g a hjärtbesvär endast ha arbetat deltid i väntan på pensioneringen. A Smoltsov uppgav sedan att han återvände hem morgonen därefter och kunde då meddela att en svensk (utan att nämna vederbörandes namn) hade dött.

Ser vi till den ryska arbetsgruppens angivna kronologi (s.28) ser den ut enligt följande. O (Viktor A?) Smoltsov som arbetade vid säkerhetstjänsten ska den 29 maj och 2 juni 1992 ha berättat för AJ Ziborov vid MB (Säkerhetsministeriet) att fadern -trots att denne vid tillfället var sjuk- innan han slutade sitt arbete vid Lubjanka hastigt ska ha blivit uppkallad till MGB och där " ... meddelats att en viss svensk hade avlidit i fängelset."

Den svenska arbetsgruppen har inte kunnat intervjua sonen (Viktor A Smoltsov). Som vi ser är versionerna olika och vi har inte ens klart vilken/vilka av sönerna eller om det endast finns en son som uttalat sig, men den enda som styrker det officiella sovjetiska svaret är det som anger att A Smoltsov ska ha besökt fängelset i juli. En mycket angelägen uppgift är mot bakgrund av dessa uppgifter att försöka fastställa när Smoltsovs tjänstgöring vid Lubjanka upphörde. Inget hindrar naturligtvis att Smoltsov inkallats för ett engångsuppdrag lång tid efter det att hans tjänstgöring slutade. Inte heller kan uteslutas att dokumentet är en förfälskning. I alla händelser är betydelsen av att fastställa Smoltsovs tjänstgöringstid för att vi på så sätt möjligen ska kunna få fram om han verkligen fungerade som fängelseläkare i juli 1947. Om så inte var fallet, är det mycket anmärkningsvärt att Smoltsov skulle erhålla detta så betydelsefulla uppdrag. Mot bakgrund av det befintliga källmaterialet kan inte några slutsatser om tidpunkten för Wallenbergs död dras med någon säkerhet. Även om nya uppgifter kanske kan bekräfta eller snarare kanske punktera Lubjankaläkarens rapport, har vi ännu inte nått närmare frågan rörande vad som kan ha hänt den svenske diplomaten efter det att han förhörts i det nämnda fängelset i mars 1947.

Vi vet varken om, när eller hur Wallenberg kan ha avlidit. Var det en naturlig dödsorsak eller likviderades den svenske diplomaten, t ex genom medicinska åtgärder eller blev ha arkebuserad? /Den ryska arbetsgruppen omnämner att AV Batjurin f d KGB-medarbetare som iordningställt organisationens svar till MID rörande Wallenbergs öde, angivit att ledningen inte ville veta den riktiga orsaken till den svenske diplomatens död. s.28. Medlemmen av arbetsgruppen Andrej E Ziborov ska också år 1991 ha erhållit information från två f d KGB-medlemmar om att Wallenberg skulle ha arkebuserats 1947 efter att ha anklagats som spion för Tyskland. Handlingarna i ärendet ska senare ha förstörts/

Undersökningsgruppen har tagit fasta på de uppgifter som erhöles i samband med förhören av de tyska krigsfångarna som vid mitten av 1950-talet avgav sina vittnesmål. Man noterar här att de flesta cellkamraterna till Wallenberg och Langfelder förhördes -i några fall vid flera tillfällen- under perioden 22-28 juli 1947. /UD II:52 s.145ff/ En av dessa, Willy Roedel, som varit den svenske diplomatens cellkamrat under längsta tiden ska ju hastigt ha avlidit i oktober samma år. /Se Dokumentsamling nr A 42/ Detsamma gäller ju f ö även Vilmos Langfelder några månader senare. /UD II:52 bil 42-43. Här anges att svaren som avgavs i juni och sep 1957 ska ha meddelats efter förfrågan från den ungerska regeringen rörande Langfelder/

Det kan vara av intresse att jämföra de olika versionerna av vad som hände under sommarmånaderna 1947 och vilka som inkallades till förhör. De omfattande förhören av Wallenbergs och Langfelders cellkamrater eller -grannar fr o m denna period och den åtföljande isoleringen av flera av dem kan möjligen indikera att något mycket avgörande inträffade i ärendet vi denna tid.

I arbetsgruppens rapport citeras Vitbokens uppgifter från 1957. /UD II:52 s.145ff. Dokumentsamling nr A 59/ Dessa uppgifter kan jämföras med dem som återopas av Vadim Birsjstejn i en artikel i Novoe Vremja 1993. Uppgifterna anges efter källan (V)=Vitboken, (NV)=Novoe Vremja. Vid utebliven hänvisning samstämmer källorna. Information om förhören över lång tid redovisas i Dokumentsamlingen nr A 59. Uppgifter före år 1947 noteras inte i uppställningen. Beträffande cellgrannar till Wallenberg anges endast uppgifter om de varit i förhör april-september 1947.

<u>Cellkamrat Wallenberg</u>	<u>Fängelse</u>	<u>Datum</u>	<u>Förhørsledare och övriga fakta</u>
J Loyda	Krasnogorsk	47-08/09	
		50-07-13-	Asinkritov, ca 60 timmar
		50-10-04	
		51-03-01-	Asinkritov, ca 18 timmar
		51-03-13	
		51-04-14	25 års fängelse genom Solovov (NV)
Gustav Richter	Lefortovo	47-07-16	Solovov 6 timme 10 min
		47-07-22	Kuzmisjin 20 min
			47-07-23 Solovov 3½ timme. Frågor om bl a
			Wallenberg
			Därefter 8 månaders isolering
			Namne till Gustav Richter ska av misstag
			ha hörts 4 maj
		47-08-11	Solovov, 3 timme 10 min
		47-08-12	Smirnitskij, 1 timme 10 min
		47-08-15-	Kopeljanskij, ca 3½ timme
		47-08-22	
		47-08-26	Smirnitskij, 1½ timme
		47-08-27	Pyrenkov, 2 timmar 20 min
		47-09-17-	Solovov, Adamov, Smirnitskij,
		47-12-29	ca 36 timmar
		48-02-02-	Kopeljanskij, Adamov, Maslennikov,
		48-02-20	ca 10 timmar
		49-05-16-	Pyrenkov, Smirnitskij, Asinkritov,
		49-11-11	ca 6 timmar
		50-05-23-	Solovov, ca 297 timmar
		50-12-14	
		51-01-19-	Solovov, Kopeljanskij,
		51-12-22	ca 108 timmar
		52-03-18	25 års fängelse (NV). Villkor "sträng isolering och får ej med- dela sig med andra fångar"

O Scheuer (Schlitter)	Lefortovo	47-07-09	Ivanov 10 min
		47-07-22	Kartasjov. 1 timme 10 min
			Frågor om bl a Wallenberg
		47-09-23	Vajndorf, 1 timme 40 min
		48-02-10-	Solovov, Kusmisjin, Kopel-
		48-12-25	janskij, Smirnitskij, ca 12 tim
		50-09-29-	Asinkritov, ca 4½ timme
		50-10-02	
<u>Cellgranne Wallenberg</u> R Stahel	<u>Fängelse</u> Lefortovo	<u>Datum</u>	<u>Förhørsledare och övriga fakta</u>
		47-07-22	Kuzmisjin 20 min
		48-02	Solovov
K Supprian	Lefortovo	47-08-05	Smirnitskij, 4½ timme (enda för- höret perioden aug 1945-juli 1948)
<u>Cellkamrat Langfelder</u> (V) O Hatz (Hátszeghi)	<u>Fängelse</u> Lefortovo	<u>Datum</u>	<u>Förhørsledare och övriga fakta</u>
		47-07-22	
		47-07-23	
		47-08-08	Solovov, ?
		48-01-05-	Solovov, ?
		48-02-07	
		48-12-31	Pyrenkov, ?
		49-09-10-	Bubnov, ca 45 timmar
		49-12-26	
		50-01-03-	Bubnov, ca 10 timmar
		50-02-09	
		51-11-15-	Bubnov, ca 31½ timme
		51-11-22	
E Hille	Krasnogorsk	47-08/09	
		48-02	Solovov
		50-03/04	Solovov. Mycket hårda förhör i Butyrka. Hille blev sedan sjuk. (NV)
			Solovov, ca 60 timmar
		50-06-12-	
		50-06-28	
		50-09-26-	Solovov, ca 9½ timme
		50-10-21	
		51-03-03-	Solovov, ca 12 timmar
		51-03-13	
		51-04-14	25 års fängelse genom Solovov (NV)
E Huber	Lefortovo	47-05-04	Kopeljanskij
		47-07-22	Kartasjov. 5 timmar 50 min.
			Frågor om bl a Wallenberg
		47-08	Kopeljanskij (NV)
		48-02	Solovov (NV)
		50-03/04	Solovov (NV)
(V) S Katona	Lefortovo	51-04-28	25 års fängelse genom Solovov (NV). Särskilt villkor är isolering från Loyda, Hille och Pelkonen
		47-07-22	

Horst Kitschmann	Lefortovo	47-07-22	Kuzmisjin 20 min Frågor om bl a Wallenberg Därefter 8 månaders isolering
		47-08-09	Smirnitskij, 1 timme 40 min
		47-10-15-	Kopeljanskij, ca 1½ timme
		47-10-15	
		48-02	Solovov
		49-03-14	Solovov, 3 timme 20 min
		50-02-16-	Solovov, ca 275 timmar
		50-09-07	
		51-01-03-	Solovov, ca 25 timmar
		51-08-21	
E Krafft	Lefortovo	47-07-22	Kuzmisjin
		47-09-11	Smirnitskij, ?
		47-09-29	Smirnitskij, ?
		49-04-19-	Smirnitskij, ca 64½ timme
		49-12-24	
		50-01-07-	Smirnitskij, ca 38½ timme
		50-12-18	
		51-02-19-	Smirnitskij, ca 18½ timme
V Langfelder	Lefortovo	47-07-22(V)	Kartasjov
		47-07-23	Kartasjov 14 timmar
E Pelkonen	Lefortovo	47-07-22	Frågor om bl a Wallenberg Därefter isolering
		50-03/04	Solovov (NV)
		51-04-14	25 års fängelse genom Solovov
<u>Cellkamrat Richter</u>	<u>Fängelse</u>	<u>Datum</u>	<u>Förhørsledare och övriga fakta</u>
V Rodde	Lefortovo	47-02-18-	Solovov, ca 78 timmar
		47-05-23	
		47-07-22	Kuzmisjin (NV)
		47-08-26	Kopeljanskij, 3 timmar
		47-09-17	Kopeljanskij, ½ timme
		47-11-20	Solovov, 1 timme 10 min
		47-12-03	Kopeljanskij, 50 min
		47-12-10	Solovov, 1 timme 5 min
		48-06-02-	Kopeljanskij, Solovov, Smir-
		48-12-18	nitskij, ca 9½ timme
		49-03-18	Smirnitskij, 1 timme 40 min
<u>Annan kontakt</u>	<u>Fängelse</u>	<u>Datum</u>	<u>Förhørsledare och övriga fakta</u>
(NV) H Grossheim-	Lefortovo	48-02	Asinkritov
Krisko		51-12	25 års fängelse genom Solovov (NV)

Den stränga isoleringen som fångarna senare utsattes för lättade 1952-1953 och följande cellkamrater noteras därefter. Richter-Kitschmann, Hille-Pelkonen. Andra som Grossheim-Krisko, Huber och Loyda fick däremot medfångar "utanför" kretsen. Dessförinnan hade flera i likhet med Richter -som stämplats som särskilt farliga och ställts under MGB:s omedelbara uppsyn- fått underteckna en speciell försäkring som gällde att inte yppa information rörande deras kontakter med "särskilt betydelsefulla fångar". /Richters dokument från den 2 jan 1952 är återgivet i UD II:52 bil 53/

Det är svårt att urskilja några absoluta mönster i detta material. Konstateras kan att ett antal ganska stort antal i den trots allt begränsade skara som kunnat identifieras som cellkamrater/-grannar till Wallenberg och Langfelder faktiskt utsattes för mer eller mindre omfattande förhör sommaren/hösten 1947. Det gäller då i detta fall enbart gruppen av tyskar/österrikare (i vilken här oegentligt inräknas finländaren Pelkonen och ungraren Katona). Några motsvarande uppgifter finner vi inte för italienarna med liknande erfarenheter som t ex de Mohr, Moschetti och Trandafilo. Å andra sidan kan noteras att inte heller alla tyskar i samma situation heller utsattes för förhör vid angiven tidpunkt och för att endast ange ett exempel kan t ex nämnas Ernst Ludwig Wallenstein. Att kontakter med svensken och Langfelder varit en försvårande omständighet för de internerade är ovedersägligt, men det material vi idag har tillgång ger oss inget säkert stöd för uttalanden om när någon eventuellt avgörande förändring inträffade för Wallenberg efter februari 1947. Tre månader efter att Smoltsov-rapporten offentliggjordes angavs samtidigt utan någon närmare förklaring att Vilmos Langfelder avlidit den 2 mars 1948. /UD II:52 bil 42-43, Dokumentsamling nr B 22 (E 33) och E 35/ Alla dessa uppgifter indikerar möjligen att något för Wallenberg avgörande inträffade under sommaren 1947. Frågan kvarstår alltså.

Det påpekas i arbetsgruppens rapport (s.76) att de fåtaliga uppgifterna som framkommer i det tillgängliga källmaterialet om förhör av Wallenberg och Langfelder i sig inte behöver återspegla verkligheten. Medfångarnas utsagor styrker dock att med all säkerhet så var fallet.

Det finns dock -som framgår ovan- uppgifter om att Wallenberg ska ha utsatts för mycket omfattande förhör enligt "stafettmetoden". En av dem som påstår detta är Igor Sinitsyn. Tillsvidare bör dock arbetshypotesen vara att man från sovjetisk sida inte ansett sig ha haft så stor anledning att förhöra Wallenberg och Langfelder. Kanske sparade man utfrågningarna tills det kunde finnas ett verkligt behov eller syfte därmed.

Vladimir-spåren

Som konstaterats inledningsvis har genom åren Sovjetunionen i Wallenberg-ärendet egentligen givit tre tydliga besked, vilka inte nödvändigtvis alltid koordinerats eller varit inbördes helt förenliga. Sammanfattningsvis innebar det första skedet (ca jan-juni 1945) att den svenske diplomaten anges vara omhändertagen av sovjetiska organ.

Skede två inträder sommaren 1945 och varar till början av februari 1957. Under tiden uppger Sovjetunionen att inga uppgifter finns om att Wallenberg skulle befinna sig i landet. Skede tre inträder den 6 februari 1957 och varar ännu idag. Att den svenske diplomaten avled under mer eller mindre oklara omständigheter hävdas alltså från svarandesidan.

I stort sett har den mycket knapphändiga informationen som redovisats från det första skedet visat sig vara korrekt. Påståendena under skede två behöver nödvändigtvis inte alltid ha varit felaktiga, eftersom det är uppenbart att en mycket litet krets kände de verkliga förhållandena. Dock är de officiella svaren medvetet inkorrekta, eftersom informationen faktiskt fanns och med största sannolikhet var känd åtminstone av Stalin och Molotov och kanske ytterligare några politbyråmedlemmar samt naturligtvis av vissa företrädare för säkerhetsorganen.

Den svenska sidan står egentligen alltså inför två svåra huvuduppgifter.

1. Försöka fastställa vilket öde som Wallenberg gick till mötes 2. I Karl Poppers anda söka på någon punkt falsifiera utsagan att den svenske diplomaten verkligen avled det datum som Sovjetunionen angav. Därvid är det naturligtvis inte nödvändigt att komma fram till en dödsdag (om Wallenberg inte skulle vara i livet idag), utan det är tillfyllest att finna ett säkert bevis för att han varit i livet kortare eller längre tid än vad som officiellt angivits.

Var skulle Wallenberg kunnat befinna sig efter juli 1947? Stort intresse har alltså sedan 1950-talet vid olika tillfällen riktats mot Vladimurfängelset, varifrån det finns mångahanda vittnesuppgifter att svensken ska ha uppehållit sig både före och efter juli 1947. Ser vi till dagens forskning kan konstateras att bl a Marvin Makinen, Susanne Berger och Susan Ellen Mesinai nyligen framlagt rapporter och de båda senare forskar alltså kring s k nummerfångar (dvs sådana som hållits internerade under främmande identitet i sovjetiska läger). Koncentrationen på Vladimir beror på att det just är här som flest angivna iakttagelser om Wallenberg meddelats av "medfångar". /För en sammanfattning av utsagor kring Wallenbergs förmenta vistelse i detta fängelse, se även UD II: 52 s.148f/

I detta avsnitt ska ett försök göras att kortfattat granska utsagorna från detta fängelse. I UD:s kartotek -vilket endast täcker perioden till 1957/1958- förekommer utsagor av och om ca 250 personer. Under åren därefter är det ytterligare 50-100 personer som på något sätt förefaller ha haft beröringar med Wallenberg på något sätt. Utgår vi från dem som verkligen angivit sig ha sett Wallenberg eller Langfelder minskar antalet drastiskt, men det rör sig ändå om ett betydande antal vittnesmål av skilda kvaliteter.

Efter det att analysen av det sovjetiska svaret från 1957 blivit klar, fortsatte arbetet i Sverige med att kartlägga vittnesuppgifterna. På basis av de uppgifter man fått från "kronvittnena" Richter, Hille, Huber och ytterligare ett antal hemvändande tyska krigsfångar, kunde man i maj färdigställa en lista över ytterligare ett antal trovärdiga förstahandsuppgifter. Det är nu man på allvar börjar ägna sig åt Vladimir och särskilt Korpus II -sjukavdelningen- där det kan antas att Wallenberg har befunnit sig. Den första sammanställningen av informationen utarbetas för Sjöborgs-utredningen

vid UD av f vicekonsul Folke Persson i New York och föreligger den 9 maj 1957 /UD P2 Eu¹ 9 maj 1957/ I rapporten kommenteras även innehållet i den första Vitboken som då just utkommit.

Ser vi till de 35 vittnesmålen man erhållit från Vladimir kan konstateras att det närmaste vi kommer Wallenberg i denna omgång är uttalanden från bl a övlt Curt Geissler som satt i Korpus II att vederbörande -i detta fall kanske 1953- hört talas om att en svensk journalist och ytterligare en svensk skulle sitta någonstans i Vladimir. /Det bör nämnas att Lage Olsson den 8 sep 1993 i en PM sammanställt uppgifter om dessa ”Vittnesutsagor av Vladimirfångar, Del I-IV” UD P2 Eu¹/

På liknande sätt uttalade sig bilreparatören Fritz Sperlich; 1951 fanns enligt en andrahandsuppgift en svensk i Vladimir. Hans Schmidt som dock aldrig befann sig i Korpus II framförde uppgifter i linje med dem som Geissler avgivit.

Andra som köpmannen Rudolf ten Hompel hörde bl a Bernhard Rensinghoff tala om det sensationella fallet med en fängslad diplomat som skulle sitta i Vladimir.

Inte heller någon av svenskens medfångar från tidigare vistelser i Lubjanka och Lefortovo, vilka kunde uttala sig om hans utseende m m påstår dock att Wallenberg skulle ha varit synlig i Vladimir.

Mera konkret däremot var schweizaren Emil Brugger som 24 november 1958 i samtal med Leif Leifland angivit att han i Korpus II i juli 1954 under ca 10 dagar haft knackningskontakt med Wallenberg. Ett antal vittnen i övrigt som fransmannen Lucien Gouazé har åberopat Brugger som huvudkälla. /UD P2 Eu¹ 26 nov 1958/ Bruggers vaghet om detaljer gör emellertid att hans vittnesmål kan ifrågasättas.

Hur utsagorna ska bedömas är vanskligt att uttala sig om. Mycket ambitiösa projekt, där man sökt gå igenom stora mängder uppgifter om fångar har företagits och pågår ännu. Det finns anledning att som Kabalkin, Roginskij och Birsjtejn ställa en rad frågor, vilka framgår i den artikel som svenska ambassaden lät översätta i början av år 1991. /UD, P2 Eu¹ 29/001 1991/ I samband med att Wallenbergs tillhörigheter av en händelse återfanns i KGB:s arkiv år 1989 på en hylla, noterade man att allt kanske för längre tid funnits samlat i organisationens lokaler.

I olika sammanhang har konstaterats att den svenske diplomaten enligt vittnesmålen uttalade stark oro för att han aldrig anklagades och dömdes för något brott. Uppgifter om att Wallenberg erhöll någon form av rättslig prövning av sitt ärende saknas helt i materialet. Av detta faktum och att tillhörigheterna fanns samlade utan någon form av åtföljd dokumentation, tyder enligt Kabalkin, Roginskij och Birsjtejn entydigt på att någon dom faktiskt aldrig avkunnades. I sådant fall skulle all egendom ha konfiskerats och därvid registrerats i olika fängelsejournaler.

Medlemmarna i arbetsgruppen som studerat arkiven i Vladimir har funnit att samtliga fångar -utan undantag- som suttit i fängelset kommit dit efter domstolsprövning. Slutsatsen var därför att bl a Wallenberg och Langfelder -vars sak aldrig ska ha prövats- heller aldrig insatts i Vladimir. Möjligheten att fastställa om alla som suttit i detta stora specialfängelse öster om Moskva verkligen varit dömda är en angelägen uppgift. De ryska forskarnas utsagor jämte ytterligare djuplodande studier rörande fångarna i Vladimir bör prioriteras.

Till grund för de noter och demarcher som under de kommande åren överlämnades till Sovjetunionen låg också vanligen information från Vladimir-vittnen. Brugger var dock den enda någorlunda trovärdiga förstahandskällan. Många andra utsagor -bl a från tysken Horst Theodor Mulle och finländaren Vladimir Bastamov- gick tillbaka på information från den försvunne georgiern Goguberidze som kring 1951-1952 vistats i Korpus II. Wallenberg ska ha varit en av de fångar denne mötte där. /UD:s sammanfattning 1959/

Utredaren kriminalkommissarie Otto Danielsson tog fasta på uppgifterna och har i en sammanfattning till UD den 9 juni 1959 kommenterat en Pravda-artikel i ämnet från 1955 och anger att han inte tvivlar på att den svenske diplomaten kan ha befunnit sig i Vladimir ännu 1954.

Ytterligare näring fick detta spår efter ett meddelande under år 1964. Den blivande medlemmen i undersökningen Marvin Makinen -själv fänge i Vladimir- sommaren 1963 delade cell med amerikanen Charles Wynne som då uppgav sig ha haft kontakt med en svensk. /UD P2 Eu¹ 68B 89 27 nov 1964. Meddelat UD genom Hugo de Besche/ När Makinen sedan släpptes yppade han omedelbart informationen.

I början av 1990-talet efter konstitueringen av Wallenberg-gruppen gjordes en omfattande sammanställning av uppgifterna från Vladimir-vittnena, ett av de första systematiska i detta slag. /UD P2 Eu¹ 24 aug 1990/

Varför arresterades Raoul Wallenberg? Sammanfattning av några hypoteser

Det är troligt eller t o m sannolikt att ärendets olyckliga förlopp inte bestämdes den dag framskjutna enheter från Röda armén påträffade den svenske diplomaten i Pest och heller inte ens när Bulganin påfordrade Wallenbergs arrestering några dagar senare.

I denna genomgång har ett antal spår prövats, men något anspråk på heltäckning kan inte hävdas. Ett försök att lägga fram och testa flera hypoteser görs i den svensk-ryska arbetsgruppens sammanfattning. /UD II:52 s.60-68/ Listan -som upptar nio teorier- ska här genomgåas punkt för punkt. Deras innehåll sammanfaller och utgör i själva verket i några fall varianter av varandra, men jag har ändå valt att följa uppställningen i rapporten.

1. Wallenbergs anställning vid WRB med uppgift att rädda judar från nazisternas förföljelser misstroddes av Sovjetunionen.

Kommentar: Vi har noterat att Sovjetunionen gjorde omfattande försök att kartlägga amerikanska och särskilt judiska organisationer och deras verksamhet. Något direkt utpekande av WRB som spionorganisation förekommer inte. Det sovjetiska källmaterialet kan dock bedömas vara otillräckligt utforskat.

2. Wallenbergs kontakter med Iver Olsen och därmed direkt eller indirekt med OSS var säkerligen kända av Sovjetunionen. Därvid kunde misstanke finnas om att den svenske diplomaten hade direkta förbindelser med den amerikanska underrättelsetjänsten. Arbetsgruppen antyder att det finns indikationer att man från OSS sida avsåg att utnyttja den svenske diplomaten för organisationens syften. /UD II:52 s.41f/ Utifrån det material som presenteras vill man emellertid inte gå så långt att man påstår att det förekom direktkopplingar mellan OSS och andra amerikanska eller brittiska underrättelseorgan och Wallenberg.

Kommentar: Sedan 1994 är Olsens omfattande rapport över organisationens verksamhet i Balticum och Centraleuropa offentlig. /Se t ex UUB RW-projektet F3B:2/ Det var i egenskap av representant för WRB som rapporten skrevs inför dess nedläggning under loppet av år 1945. Wallenbergs insatser prisas och för den händelse man från sovjetisk sida hade tillgång till informationen vid tidpunkten, kan misstankarna mot den sedan några månader fångne svenske diplomaten ytterligare ha stärkts/I rapporten av den 15 juni 1945 från USA:s legation till WRB:s chef, brigadgeneral William O'Dwyer skriver Herschel Johnson "*The work of Raoul Wallenberg, actively supported by Minister Daniellson and his staff of the Swedish Legation in Budapest, was nothing short of brilliant - to say nothing of being highly courageous*"

I avsaknad av ytterligare information kan vi inte dra några säkra slutsatser om eller i vilken utsträckning den försvunne diplomaten samarbetat med de västallierade underrättelsetjänsterna. I avsnittet om Vilmos Böhms respektive de svenska och internationella underrättelsetjänsternas eventuella kontakter med budapestlegationen eller Wallenberg, har noterats att det inte finns några indikationer om att de svenska företrädarna aktivt gått främmande makt tillhanda eller ens samarbetat nära med företrädare för t ex C-byrån.

3. (Egentligen en variant av 1 och särskilt 2 ovan). Känt var att Joint bidrog åtminstone ekonomiskt till Wallenbergs mission. Denna organisation hade varit inblandad i överläggningar med Tyskland och dess allierade för att hjälpa judar humanitärt och ekonomiskt. Wallenbergs tyska kontakter för att möjliggöra hjälparbete hade också -som anges i rapporten- bl a genom Pavel Sudoplatovs refererade anmärkningar haft vid spridning i Sovjetunionen. Här refereras också det faktum -som tidigare nämnts- att Wallenbergs fickkalender hamnade i sovjetisk hand och att uppgifterna där rörande kontakter med bl a nazister och Pilkorsare kunde användas mot honom.

Kommentar: Såväl här som i undersökningsgruppen refereras till bl a kritiska uttalanden mot den svenska verksamheten i Budapest från Grossheim-Krisko och Tolstoj-Kutuzov. Såväl faktiska misstag begångna i arbetet, olyckliga omständigheter som avund och personliga motsättningar mellan olika intressen möjliggjorde naturligtvis att sovjetsidan inte behövde anstränga sig alltför mycket för att få fram kritiska röster rörande Wallenbergs och andra hjälporganisationers insatser. Några bevis för systematiska brott mot de humanitära principer man sagt sig värna om i hjälparbetet kan dock inte noteras.

4-5. Det faktum att familjen Wallenberg var ledande inom bank- och finansvärlden i Sverige, kunde i Sovjetunionen svårigen räknas som en fördel för Raoul, när han hamnade i sovjetisk fångenskap. Sysojev och Dekanozov hade i den ovan nämnda rapporten från februari 1945, några veckor efter det att den svenske diplomaten arresterats, ju visat förvåning över att Marcus Jr uppehöll kontakter med SKP-ordf Sven Linderot och de båda sovjetföreträdarna uttryckte dessutom omfattande kritik mot familjen överhuvud taget.

I alla händelser kunde Raouls kunskaper om politiska och ekonomisk förhållanden i Ungern bidra till att ge Sovjetunionen värdefull information och det fanns säkert åtminstone ett intresse att kunna fråga ut honom ordentligt om olika aktioner. Det mest ambitiösa projektet i sitt slag, den judiske affärsmannens Joel Brand försök att "köpa judiska liv" mot ekonomiska ersättningar till nazisterna stupade -som påpekas i rapporten- redan innan Wallenberg anlände till Budapest på ett sovjetiskt veto. Alla försök att ens diskutera separata överenskommelser med Tyskland och dess allierade -oavsett innehåll- stötte på ett kompakt motstånd från det officiella Sovjetunionen.

Kommentar: De slutsatser som undersökningsgruppen drar är naturliga och det finns ingen anledning att hysa annan uppfattning. Vi har ännu inte tillgång till sådan rysk dokumentation att det kan fastställas, om det fanns något samband mellan inställningen till Wallenberg-familjen i sig och Sovjetunionens behandling av Raoul Wallenberg. Inte heller är fullt klarlagt om familjen hade någon anknytning till Brands eller andras räddningsprojekt.

6 och 8. Mot 4-5 strider det faktum att Wallenberg enligt samstämmiga uppgifter förhördes ytterst sporadiskt under perioden 1945-1947. Frågan ställs om Stalin kanske önskade använda den svenske diplomaten för andra och speciella

syften. Här talas bl a om de värvningsförsök som ska ha förekommit under åren och enligt uppgift misslyckats. Sovjetunionens intressen t ex i Palestina-frågan var påtagliga och man använde denna som en bricka i spelet att erhålla judiskt kapital för återuppbyggnadsarbetet i Östeuropa. I det sovjetiska källmaterialet finns uppgifter bl a från underrättelsemannen Evgenij Pitovranov att man inte visste så mycket om Wallenberg, men kvarhöll honom för att han eventuellt senare skulle kunna utnyttjas genom sina kunskaper om frågan. /UD II:52 s.66/

Kommentar: I det omfattande källmaterialet om Wallenberg finns åtskilliga fr a sentida redogörelser för hur olika underrättelsemän lär ha försökt lösgöra honom från "den inskränkte och ondskefulle" Abakumov. Syftet ska ha varit att antingen förvandla svensken till en sovjetisk agent eller att utnyttja honom för allehanda nyttiga syften på ett sätt som Smersj-chefen inte förmådde inse. Uppgifterna är inte otroliga, men kontrafaktiska resonemang om vad som kunde ha hänt leder svårligen till någon lösning, när tillförlitligt källmaterial saknas. Allra starkast framträder denna motivkrets i arbeten av den ryske/sovjetiske journalisten Igor Sinitsyn om fadern, generalen Jelisej Tichonovitj Sinitsyn vid den sovjetiska underrättelsetjänsten. Denne verkade under Andra världskriget mestadels i Helsingfors men även i Stockholm och var åren 1945-1948 chef för underrättelsetjänstens Skandinavien-avdelning. /Se UD P2 Eu¹ 11 sep 1995. Från ambassaden i Helsingfors till Hans Magnusson/ Vi behöver här inte närmare gå in på den detaljerade skildringen av hur Sinitsyn konfronteras med den "onde" Abakumov och hur sagesmannen erfarit att Wallenberg anklagades som USA-spion. Det anges t o m att den kända sovjetiska "stafett-förhörsmetoden" ska ha kommit till användning mot Wallenberg, något som ju motsägs av dokumentationen som ju innehåller mycket få notiser om utfrågningar av svensken. Sinitsyn ska förgäves ha argumenterat för att fången kunde ha blivit en värdefull sovjetisk agent.

Jämte förre MVD-chefen generallöjtnant Pavel Fitin har Sinitsyn också givit uttryck för uppfattningen att det i Moskva kan ha funnits planer på att utnyttja Raoul Wallenberg för att utverka fördelar av Wallenberg-familjen. /Det kan nämnas att Fitin som tidigare varit chef för organisationens 1 direktorat i det sammanhanget svarade för kontakterna med alla sovjetiska resitdenter i utlandet -under kodnamnet Viktor- och därmed hade en mycket grundlig insyn i det sovjetiska underrättelsetjänstens utlandsverksamhet. Venona Historical Mongraph. Nr 2 s.4/ Hur detta konkret skulle ske är okänt. Vi har noterat att man var väl medveten om familjens betydelse.

Alla de angivna motivkretsarna finns antydda, men möjligen talar frånvaron av intresse för fången för alternativet att han sparades för någon speciell anledning som kanske inte ens för Stalin var helt uppenbar.

Susan E Mesinai har i sin rapport *Liquidatsia* jämfört hanteringen av ett antal medlemmar ur den exilpolska regeringen som arresterades av Sovjetunionen i slutet av kriget med den behandling som Wallenberg och Langfelder uppenbarligen mötte. Under utredningsperioden satt polackerna internerade som nummerfångar och hölls isolerade från andra. Sedan uppträdde de fram till frigivningen eller tills de avled under egna namn. Mesinai tes att Wallenberg efter 1947 ska ha placerats just som nummerfånge är kontroversiell och vi behöver inte här ta ställning i frågan, eftersom bevis i någondera riktningen saknas. Däremot förmedlar hon en intressant poäng och konstaterar att betydelsefulla personer på detta sätt kunde döljas för omvärlden i samband med pågående förundersökningar mot dem. Wallenberg och Langfelder däremot placerades initialt under egen identitet tillsammans med tyska krigsfångar och hade då tillfälle att uppehålla åtminstone begränsade sociala kontakter.

När sedan polackerna dömts efter rättegångar var deras status fixerad och identiteten behövde inte längre döljas. Wallenberg däremot bedömdes uppenbarligen inte på samma sätt av sovjetmyndigheterna inledningsvis som någon särskilt kontroversiell fånge och allt tyder t o m på att man inte ens var helt säker på hur han skulle användas.

Om Wallenberg inte arkebuserats eller gömts undan år 1947, förefaller det dock vara tydligt att man gjort omfattande föranstaltningar rörande hans fortsatta uppehåll.

7. Hade exilpolacker o a försett svensken med särskild information rörande t ex Katyn-massakern? Vittnen som Vilmos Bondor m fl har här citerats. Samtidigt tas frågan åter upp om Wallenberg -som nämnts tidigare i denna rapport- möjligen hade särskilda kunskaper om kontakterna Berija-Himmler, vilka uppenbarligen varit hett stoff om de läckt ut. /Se bl a Jan Lundviks översättning av dokument av Károly Kapronczay från den 22 oktober 1999/

Kommentar: I brist på uppgifter rörande vilka dokument Wallenberg medförde till den sovjetiske kommandanten under perioden 12-17 januari 1945, kan vi endast spekulera om vilken information han kan ha lämnat. Naturligtvis hade den svenske diplomaten ett brett kontaktnät som utvidgades under månaderna i Budapest. Vi kan inte utesluta att han erhöll information om allehanda känsliga internationella affärer. Det torde idag vara närmast omöjligt att fastställa vilka eventuella specialkunskaper Wallenberg hade. Vi har dock i det ryska materialet -som överlämnades till Sverige år 1993- en undersökning från 1991 genomförd av Aleksandr Georgevitj Dmitriev med f d sovjetiska officerare i Budapest 1945. /Dokumentsamling nr F 3/ De intervjuade var inte högre officerare och det är därför osannolikt att Wallenberg skulle ha förmedlat någon sekretessbelagd information till dem. De har dock i vittnesmålen inte meddelat några särskilda erfarenheter om svensken och Langfelder, förutom att de haft kontakt med männen.

9. Var huvudmotivet ändå inte att använda Wallenberg som bytesobjekt precis som fallet uppenbarligen var med bl a Feller och Meier? Skillnaden i utgången av ärendena kan ha berott på att svenska företrädare reagerade annorlunda än sina schweiziska kollegor och inte "svarade positivt" på propåer om utlämning av Makarova, Granovskij och de fem avhoppade sovjetiska sjömännen. I fallet med schweizarna talas omedelbart om att deras frisläppande måste föregås av förhandlingar. I rapporten räknas upp de tillfällen när man från sovjetisk sida som motfråga tog upp Makarova m fl fall när svenskarna förde Wallenberg på tal.

Kommentar: Det anges att enbart Barck-Holst skulle ha tagit fasta på sovjetiska propåer om bytesaffärer. I avsnittet om handläggningen av fallet med de båda schweiziska diplomaterna, framgår att detta utvecklades annorlunda än Wallenberg-ärendet. Man var från sovjetisk sida trots de diplomatiska turerna närmast övertydlig gentemot Bern och det kunde svårligen missförstås vad man var ute efter. Man närmade sig inte svenskarna på samma sätt och vi kan inte heller här i brist på källmaterial absolut säkert uttala att Sovjetunionens verkliga motiv var att utväxla den svenske diplomaten. Trots allt kan därför enbart konstateras att utväxlingsmotivet framstår som ett plausibelt men inte det enda alternativet till det sovjetiska agerandet.

I denna undersökning har ytterligare motiv kunnat spåras, vilka är varianter av de nio som angivits.

Ett exempel kan spåras i de egendomliga vittnesmål som var för sig änkefru Sandor Erdös och Istvanné Kubinyi i Budapest presenterade för Paul Levine år 1990 /UUB RW-projektet F 1:1 och F 2C:15. I en PM från den 28 mars 2001 har Jan Lundvik -som ovan nämnts- noterat att fru Erdös flera gånger i ungersk press under 1990-talet ska ha anknutit till det faktum att Horthy under september 1944 uppehållit kontakter med en sovjetisk förbindelseofficer, överste Makarov hos Slovakien-partisanerna. Denne ska ha förmedlat Ungerns ansökan om vapenstillstånd med Moskva. Fru Erdös angav också att Wallenberg varit inblandad i dessa kontakter. UD P2 Eu¹ 87/007 2001/ De båda kvinnorna -som uppenbarligen var nära befryndade- lämnade fantasifulla berättelser som bl a gick ut på att Wallenbergs öden efter bortförandet hade iakttagits av en av hans medhjälpare i den ungerska huvudstaden, franciskanermunken Fader Ambrus. Denne hade antingen själv iakttagit och nedtecknat eller på annat sätt mottagit uppgifter från Küküllö i Rumänien om att de ungerska invånarna där mördats av rumänerna. Dessutom vittnade Kubinyi om att Wallenbergs arbete hade varit otänkbart utan ett hängivet engagemang från många ungrares sida, men att positiva kommentarer rörande detta förhindrats att nå yttervärlden.

När Wallenberg så lämnade Budapest på färden mot Debréceen hade han tagit med flera dokument rörande grymheter begångna mot ungrarna i Rumänien och han ska t o m ha haft med sig information som styrkt de oegentligheter som ledde fram till den för Ungern "så orättvisa" Trianon-freden år 1920 och om förräderier inom den ungerska politiska ledningen.

När den svenske diplomaten sökte upp ryssarna ska hans ärende förutom att söka skydd för judarna då också ha varit att personligen till den sovjetiske överbefälhavaren lämna över dokument om grymheterna i Transsylvanien. Fader Ambrus ska sedan -på motorcykel(?)- ha följt efter Wallenberg och hans eskort och iakttagit att den under vägen blev överfallen av rumäner. De medföljande soldaterna från Röda armén dödades, pappren beslagtogs och den svenske diplomaten överlämnades sedan till de sovjetiska myndigheterna.

Bortsett från berättelsens övertydliga tendens med inslag från äventyrsromanens värld och något bristande logik, kan den också tjäna som inlaga i den långvariga ungersk-rumänska konflikten. Den har ju dessutom anknytning till de teorier som säger att Wallenberg kanske överlämnade information till Sovjetunionen eller hade för avsikt att göra så beträffande krigsförbrytelser som begåtts inom områden, där den östliga stormakten nu utövade kontroll. Att grymheter pågick vid alla fronter är väl känt och det är inte mera troligt att Wallenberg ska ha haft särskild information rörande Katyn-händelserna, än att han erhållit sådan avseende ungrarnas situation i Rumänien.

Vi har tidigare noterat att den svenska beskickningen och svensk underrättelsetjänst uppehöll vissa kontakter fr a med den "demokratiska" antifascistiska oppositionen i Ungern. Några bevis för att Wallenberg skulle ha varit invidg i arbetet eller ens känt till att underrättelsemän som C-byråns kapten Helmuth Ternberg och andra en tid verkade i Budapest föreligger inte.

Mera substans har de sovjetiska dokument som redovisats, där det -visserligen stereotyp- angivits att Wallenberg (och Grossheim-Krisko) inledningsvis av *Smersj* (23 januari 1945) klassificerades som tyska agenter. Den svensk-ryska undersökningsgruppen tar flera gånger upp det faktum att den svenske diplomaten uppehöll kontakter med Eichmann, Becher, Veessenmayer samt ett antal företrädare för Pilkorsregeringen, där utrikesministern Gábor Keményi var en av de främsta. Den beslagtagna anteckningsboken efter den svenske diplomaten och uppgifter från fångar som Grossheim-Krisko och andra informatörer kunde säkerligen förse Sovjetunionen med ett rikhaltigt material om man samlade "bevis" för att kunna anklaga Wallenberg som tysk spion. Detta ämne tas upp många gånger i arbetsgruppens rapport, men behandlas endast ytligt i sammanfattningsdelen.

I KGB-generalens Pavel N Bogdanov memoarer och i både tidigare och senare versioner av skrifter från Lev Bezymenskij antyds också att Wallenberg arbetade för den tyska underrättelsetjänsten. /Översättningar av dessa dokument är gjorda den 13 och 15 feb 2001 och baseras på artiklar från Novoe Vremja 2000-2001. Se även Bezymenskij 2000, Die Wahrheit über Raoul Wallenberg/

Bogdanov är den som kanske mest energiskt hävdar att Wallenberg-familjen redan år 1941 ska ha varit inblandad i de kontakter Berija inledde med Himmler för att efterkomma Stalins order att åstadkomma separatfred med Tyskland. Vi kan minnas Kollontajs positiva kommentarer till Marcus Wallenbergs insatser mot bakgrund av de uppgifter Bogdanov förmedlar om att den svenska finansfamiljen ska ha spelat en roll för att utverka stilleståndet med Finland år 1944. Enligt en källa utnyttjades Raoul Wallenberg som hemlig kurir vid dessa förhandlingar. /Se Ulf Olsson s.182 som utreder MW:s roll i fredsförhandlingarna Sovjetunionen-Finland utan att ens antyda någon direkt inblandning från Raoul Wallenbergs sida/

Frågan som kan ställas är varför Berija skulle ha behållit kontakterna med Himmler, när det var uppenbart att Tyskland skulle förlora kriget. Möjligheter fanns naturligtvis alltså att pressa den tyske riksführern på uppgifter rörande tyska, sovjetiska och västallierade agenter mot att antyda till intet förpliktande garantier för motståndarens framtida säkerhet.

Dessutom fanns ju tveklöst ett drag av frivillighet i allt som den svenske diplomaten företog sig. Vi kan notera att han för att kunna fortsätta sin verksamhet såg till att ha kontakter i alla läger och inte vägrade för att utnyttja dem. Att man från sovjetisk sida var skeptisk mot detta är väl känt. Vi kan därvid möjligen anta att man misstänkte Wallenberg för att t o m vara dubbel- eller trippelagent, eftersom hans agerande syntes svårförståeligt. Till skillnad mot t ex Feller och Meier var Wallenberg en mycket aktivt verksam person som mer eller mindre frivilligt närmade sig faran. Den sortens agerande kan ha beseglat hans öde. /Bezymenskij ska för Novoe Vremja angivit att han av en hög KGB-funktionär meddelats att svensken ska ha varit dubbelagent och först värvats av Sovjetunionen för att sedan ha lämnat upplysningar härom till USA. Se Novoe Vremja 23 okt 2000/

För att få bättre klarhet i dessa ärenden fordras tillgång till mera information om de överväganden som styrde sovjetisk politik.

Konspirationsteorier rörande Wallenberg har också framskyntat. Seppo Isotalo har bl a i samtal med SÄPO den 24 oktober 1994 angivit att Per Anger som tjd legationschef anges ha fått UD:s order att inte förlänga kollegans visering som också ska ha indragits. Därvid stod han -när Röda armén kom till Pest- helt skyddslös och utan ID-handlingar. Detta innebar att man från svensk sida medvetet lämnade ut Wallenberg. Vi kan konstatera att inga sådana uppgifter kan återfinnas i UD:s arkiv och dessutom måste Wallenberg i så fall ha varit medveten om att hans "rättsskydd" varit mycket svagare än den övriga personalens. Ser vi istället till det meddelande som sändes från Sovjetunionen till Röda armén, var det istället Margareta Bauer ensam som genom ett förbiseende i Moskva riskerade att ställas åt sidan, eftersom hon inte medtogs på listan över den svenska legationspersonalen i Budapest. Eftersom UD under hösten 1944 inte uttalat någon kritik mot Wallenberg, skulle det vara ytterst märkligt om man utan att först ens tilldela legationssekreteraren någon form av varning eller erinran -eller antyda sådana avsikter till Danielsson och Anger- totalt skulle ha desavouerat honom. Detta kan säkerligen inte stämma med verkligheten.

Här har flera gånger berörts förhållandet att Wallenbergs befogenheter och uppdrag var oklara. Som nämnts ställde både han och Röda kors-medarbetaren Valdemar Langlet flera gånger UD och legationen inför fait accompli-situationer och det har noterats i materialet att viss kritik eller undran har uttalats mot deras verksamheter. Osäkerhet rådde -som nämnts- även kring andra neutrala beskickningars verksamhet i det kaotiska slutskedet av kriget i Budapest. Från t ex schweiziskt håll gjordes omfattande undersökningar av hur verksamheten bedrevs och det finns hela tiden uppenbarligen flera kontrollstationer för Berns representanter jämfört med för kollegorna från Stockholm. Osäkerhet om befogenheter och vidtagna aktioner lyser igenom fr a i Söderbloms rapportering och samordningsbristerna mellan aktörerna förefaller den sentide betraktaren vara påtagliga. Mot denna bakgrund fanns därför en påtaglig risk för den svenska legationspersonalen att kunna hamna i en utpressningssituation. Huruvida detta faktum har övervägts inom utrikesledningen är oklart.

Om detta varit en realitet och man från svensk sida fruktade en politisk offensiv från Sovjetunionen är oklart, men bara vetskapen om dessa problem kunde definitivt avhålla Sverige från att helhjärtat stödja Wallenberg och hans huvudsakligen USA-orienterade aktion. Påtagliga är de tydliga dementier som flera gånger på förekommen anledning framkommer från bl a Danielsson om att Wallenberg inte var svensk chargé d'affaire. /Se bl a UD P2 Eu¹ 20 nov 1946. SvD har i artiklar hävdar att Wallenberg haft denna ställning, vilket nu flera gånger kraftfullt tillbakavisas av Ivan Danielsson/ Från UD:s sida borde man ha varit fullt medveten om situationens allvar och i det läget insett att ett avståndstagande från en person som uppenbarligen råkat i svårt trångmål, kunde innebära att Moskva svårligen skulle tolka budskapet annorlunda än att det officiella Sveriges intresse -trots försäkringar om motsatsen- för Wallenberg var ljumt. /Detta behöver naturligtvis inte ha varit avgörande att en överordnad var delvis kritisk till Wallenberg. Det kan noteras att ovan nämnde Carl Lutz för schweiziska myndigheter upprättade en rapport "Bericht von schweizerischer Gesandtschaft von konsul Carl Lutz okt 1944-april 1945". Detta dokument torde inte åtminstone vid tiden ha kommit under sovjetisk skärskådning, men innehåller i motsvarande grad mycket personliga och kritiska uttalanden om den tillfångatagne diplomaten Feller, medan olycksbrodern Meier beröms. UUB Raoul Wallenberg-projektet F3B:4/

För att få tillgång till initierade uppgifter om hur Sovjetunionen kunde tänkas ha handlagt ärenden som detta sammanträffade ambassadör Ulf Hjertnsson den 1 augusti 1985 med den avhoppade sovjetiske underrättelseofficeren Gennadij Sjvjtjenko. Informationen från mötet rapporterades till kanslirådet Sven Julin vid UD. /UD P2 Eu¹ 213/001 1985/ Den sovjetiske officeren betonade att han inte besatt några direkta kunskaper om Wallenberg, men kunde meddela sin personliga uppfattning. Sjvjtjenko nämnde att han höll för troligt att Wallenberg var avliden, eftersom detta låg i

sovjetiskt intresse. Något sådant däremot hade han aldrig erfarit att Gromyko visat frågan. Vid MID borde Skandinavien-avdelningen ha handlagt ärendet, men det var säkerligen KGB som satt inne med de avgörande kunskaperna, medan övriga delar av statsapparaten nog hade ganska begränsad kännedom om fallet. Man kom in på frågan om inte en Skandinavien-expert i Kreml som Andrej Aleksandrov-Agentov kunde sitta inne med kunskaper om fallet, vilket ryssen höll för troligt. Samtidigt anmärkte han att denne aldrig skulle lämna Sverige någon information i ärendet. Det borde tas upp med Michail Gorbatsjev, men skulle inte föränmälas eftersom KGB då säkerligen försökte förhindra en ordentlig genomlysning.

Det finns ytterligare en motivkrets, vilken ofta antyds och som sammanhänger med flera av de ovan presenterade och innebär att olika olyckliga omständigheter påverkade frågan i en riktning som från början inte var avsedd. Denna förklaring fritar inte Sovjetunionen från dess huvudansvar i frågan. Däremot har ovan noterats att man från den östliga stormaktens sida i krigets slutskede lät tillfångata och bortföra en rad främmande makters högre tjänstemän och politiker som tjänstgjorde i de nu befriade områdena, innan man uppenbarligen ens helt visste i vilket syfte detta skedde. Den påtagliga misstänksamheten som fanns allmänt utbredd torde ha medverkat till att man genomförde även ogrundade arresteringar. Om resurser finns skulle en systematisk genomgång av eventuellt angivna motiv för tillfångatagande av utlänningar i de besatta områdena i öst kunna tillföra viss kunskap till ärendet även om sådana studier inte bör prioriteras av ansvariga för medelstilldelning till den svenska Wallenberg-forskningen.

Vi har konstaterat att det föreligger likheter i hanteringen av Wallenberg i förhållande till Feller och Meier. Att den förre möjligen betraktades som något mera komprometterad kanske inte var avgörande. Personer med ett mera omfattande "syndaregister" enligt Moskvans uppfattning släpptes faktiskt ur sovjetisk fångenskap. Utredare som Lundvik har tangerat en huvudpunkt, Wallenberg-ärendet kom till allmänhetens kännedom tidigt och detta varnade bl a Kollontaj för. Schweizarna var hårda, tystlåtna och resultatintriktade förhandlare, medan man från svensk sida åtminstone initialt snarast var det motsatta. Publicitet eftersträvades naturligtvis inte av Moskva. Allteftersom affären blev allt mera besvärande kom sovjetledningen -eller de delar som hade kunskaper i ärendet- att inta en attityd som inte främjade en positiv lösning. En sådan skulle -till skillnad mot det schweiziska fallet- ha inneburit att man förlorat ansiktet i Kreml. Detta inte minst mot bakgrund av att svenskarna inte ens var beredda att diskutera sovjetiska hjärtefrågor som t ex repatrieringen av Lida Makarova.

Efter Smoltsov-rapporten

Dokumentförstöring

Vi kan se att Wallenberg-ärendet utvecklats i etapper och förändrats allteftersom de olika vittnesmålen och sovjetiska reaktionerna möter utredarna. Naturligen var förändringarna mest dramatiska under de första åren, då förhoppningar alltfjämt fanns om en positiv lösning. Trots de omvälvningar som ägt rum på det politiska området och att den sovjetiska/ryska attityden i ärendet blivit mera avspänd, lever ärendet alltfjämt i skuggan av Smoltsov-rapporten. Många nya och gamla vittnesmål har granskats, men egentligen finns det inte så mycket konkret att anföra om Wallenbergs personliga öde efter hans försvinnande in i dimman i Lubjankas inre delar i början av år 1947.

En särskild problematik som arbetsgruppen uppehållit sig vid gäller frågan om det eventuellt förekom en systematisk förstöring av sovjetiska dokument som kunde bringa klarhet i Wallenbergs ärende. /UD II:52 s.118ff/ Man utreder därvid frågan om Abakumovs roll. Samtidigt tillbakavisas i stort de teorier som anger att den sovjetiske säkerhetschefen t o m försökt dölja sitt agerande för den sovjetiska ledningen. Viss spekulation förekommer om att Abakumov inför en förväntad arrestering 1951 kan ha ansett det vara ändamålsenligt att undanröja komprometterande dokument. Frågan är naturligtvis vilken information han kanske önskade dölja. För att utreda detta, bör man kanske söka jämföra diarieuppgifter (när sådana eventuellt kan finnas) och notera om det kan finnas spår av någon form av systematiskt förstörelsearbete inom den sfär som kontrollerades av säkerhetschefen.

Ett möjligt exempel på Abakumovs skuld i detta fall förmedlas av SA Stepanov som ska ha bevitnat hur en kapten Dzjerkalov vid huvudstyrelsens 5 avdelning år 1950 till sin chef Kukin överlämnade "*Lefortovo-akten*". /UD P2 Eu¹ 76/009 skrivelse från 2 ambs Peter Kanflo i Moskva till Hans Magnusson den 17 mars 1993/ Denna ska ha innehållit material om Wallenbergs död den 17 juli 1947. Dzjerkalov ska dessutom för Stepanov ha angivit att han åter tagit fram dokumenten kring april/maj 1953 på begäran av själve Abakumov. Handlingarna ska därefter aldrig ha återsänts till arkivet.

Fokus sätts emellertid vanligen på perioden 1954-1956, då ärendet efter Stalins död aktualiseras och man från sovjetisk sida blir medveten om att motsidan kan förete besvärande fakta. Det är vid den tiden de flesta uppgifter finns om mer eller mindre systematisk förstörelse av akt-materialet.

Påståenden finns då om att Wallenberg-dokument kan ha undanröjts under våren 1956 av KGB-chefen Serov på Chrustjevs order. Detta antagande styrks av det sovjetiska dokument som återges i arbetsgruppens rapport och är avsänt av biträdande KGB-chefen K Lunev till IK Zamtjevskij vid MID den 12 juni 1957. /UD II:52 bil 42. I avsnittet ovan om

finländaren Åke Freys kontakter bl a med Viktor Vladimorov, anges att den sistnämnde antyder att det kunnat vara chefen för KGB:s 2 huvudstyrelse (kontraspiationet) Gribanov som medverkade till "utgallring" av dokumenten om Wallenberg med början kring april 1956. UD P2 Eu¹ 109/017 1993/

Dokumentet från Lunev till Zamtjevskij innehåller först och främst ett förslag till förklaring till Ungern rörande Vilmos Langfelders död. Samtidigt anges att alla dokument om denne troligen förstörts efter beslut av den tidigare MGB-ledningen, eftersom ungraren hade anknytning till Wallenberg. Någon tidpunkt för gallringsarbetet anges inte, men det bör noteras att Lunevs uttalanden kan tas till intäkt för att en medveten kampanj ska ha pågått och all information i ärendet utrensats. Det finns många frågetecken kring förklaringen och hela brevets innehåll. Vi kan ställa oss frågan hur det kunde komma sig att en så avgörande och lycklig omständighet förelåg att tidpunkten för Langfelders död kunde bestämmas, men att all övrig information om honom var försvunnen.

Olika uppgifter om arkivsituationen i Ryssland/Sovjetunionen har förmedlats genom åren. Ett exempel återfinns i en skrivelse den 13 november 1989 till Martin Hallqvist vari Hans Magnusson har återgivit uppgifter från avdelningschefen Babenkov vid MID:s styrelse för internationellt humanitärt samarbete och mänskliga rättigheter. /UD P2 Eu¹ 27 okt 1989/ Den sovjetiske sagesmannen har den 12 november angivit att KGB:s arkiv i likhet med flera läger- och fängelsearkiv inte befunnit sig i förväntad god ordning. Särskild illa utsatta var de delar som drabbats av Berijas och Abakumovs utrensningsarbete. Vi kan dock konstatera att efter denna tid har åtskillig information kunnat grävas fram i de sistnämnda arkiven. Den svenska sidan har dock av olika anledningar inte beretts tillfälle att göra arkivstudier och ta del av önskat material hos KGB och dess föregångare.

Flera av de ryska/sovjetiska dokument som Sverige under de senaste tio åren kunnat ta del av har bevisligen utsatts för senare förvanskningar. Dessa borde studeras med liknande metoder som bl a Smoltsov-rapporten utsatts för. Därigenom skulle möjligen kunna fastställas omständigheterna kring när, hur och på vems/vilkas tillskyndan manipulationer skett.

Nya vittnesmål

De vittnesuppgifter man erhållit efter 1956 ledde till förnyad not från Sverige den 9 februari 1959, vari återopades all information om att Wallenberg varit synlig i Vladimir efter 1947. Svarsnoten från den 9 mars innehöll dock inga ytterligare förklaringar.

Eichmann-rättegången skapade snart därefter förväntningar om att Wallenbergs mission skulle ges en viss belysning. Det förekom visserligen några korta uttalanden och dokument där svensken nämndes, men i övrigt framkom inget under processen som ledde utredningen om den svenske diplomaten framåt.

Under perioden 1991-2000 erhöll som nämnts den svenska sidan en hel rad dokument från ryskt håll om behandlingen av Wallenberg-ärendet. Vi kan konstatera att flera av dem utgör olika versioner av utkast och färdigt material att förelägga Sverige i anledning av särskilda förfrågningar. De dokument man hänvisade till var dels det egna svaret från 1957 dels en förklaring som utgått direkt till Wallenbergs anhöriga efter en personlig hänvändelse till 1 partisekreteraren Nikita Chrustjev. /Se Dokumentsamling nr B 24-28, D 61-64, E 36-42/ En genomgång av dokumenten har företagits och de tillägger ingen ny information.

Turerna kring prof Nanna Svartz märkliga möte med läkarkollegor i Sovjetunionen gav upphov till en lång utredning som egentligen inte ledde någonstans.

Under 1960-talet framträdde endast ett fåtal intressanta vittnen. Ett av dem var den danske kommunistiske politikern Mogens Carlsson som kunde berätta andrahandsuppgifter om Wallenberg förmedlade av cellkamraten Zoltan de Rivo och gick ut på att svensken varit synlig i Lefortovo kring 1949 /UD P2 Eu¹ 11 okt 1965. Otto Danielsson till Sohlman och Leifland/ I juni 1966 sammanfattar Leif Leifland "forskningsläget" och anger vilka spår som då ännu bearbetas, vilka är som följer:

1. Mogens Carlsson.
2. Uppgifter att Wallenberg befann sig i Vladimir 1946-1947 och kanske även senare.
3. Aron Gåbors vittnesmål fr o m 1965 att Wallenberg som Röda kors-representant hårt skulle ha kritiserat den sovjetiska framfarten och därvid arresterats. Den försvunne diplomaten ska ha suttit i ungerskt fängelse hösten 1945-sommaren 1947 och därefter förts till fängelse i Lvov. Leifland anser dessa uppgifter vara mycket sannolika, men samtidigt att de däremot inte kunde ligga till grund för en ny svensk demarche.

Danielsson arbetar alltså vidare med nya och nygamla teorier. Finländaren Boris Björkelund utkom 1965 med en bok, där han angivit en andrahandsuppgift om att Wallenberg mycket sjuk skulle vistats i ett transitläger i Krasnojarsk i Sibirien.

Under de kommande åren inträffade inget sensationellt i undersökningsarbetet. 1970-talet blev de "ryska judiska emigranternas" årtionde och mot slutet inleddes en aktion, när den amerikanska Wallenberg-aktionen under den dynamiska ungerskfödda amerikanska judinnan Annette Lantos började sin verksamhet.

De källor som bearbetades mest intensivt var förutom Vladimir-spåret, de utsagor som Abraham Sijfrin avgav inför myndigheter i USA i februari 1973. /UD P2 Eu¹ 7 maj 1974/ Dessa uppgifter var också av andrahandskaraktär och innebar att Wallenberg skulle ha setts i läger på Wrangelön år 1963. Informationen stöddes senare av den f d KGB-agentens Efim Mosjinskij uppgifter från 1970-talet. Mosjinskij utkom i Jerusalem 1987 med en skrift betitlad *Raoul Wallenberg is alive*. Boken innehåller en del sensationella uppgifter, men bevisligen många felaktiga. Så t ex uppges att det är Abakumov som den 15 januari 1945 beordrar svenskens arrestering. Orsaken till denna åtgärd skulle ha varit att Wallenberg erfarit att en av hans chaufförer -som gick under täcknamnet Albert Lüstig- skulle ha varit agent för både tysk och sovjetisk räkning. /Moshinsky s.36ff/ Lüstig som samarbetade med Abakumov förde den 17 januari Wallenberg till förhör och erhöll som tack för sina åtgärder tillfälle att fara till Sydamerika. Mosjinskij som var inblandad i arresteringen ska senare ha protesterat till Abakumov och avskedats och häktats. Det var också Mosjinskij som vidarebefordrade ett brev som en medfånge till Wallenberg angavs ha skrivit på "dennes diktamen" till modern från år 1978. Den verksamhet som Abraham Kalinski -vars vittnesmål tangeras nedan- bedrev och dennes samröre med Mosjinskij är inte till fullo kartlagt och så inte heller vad beträffar "Wallenbergs brev".

Det var mot bakgrund av dess uppgifter som Sverige den 3 januari 1979 ånyo vände sig till sovjetledningen. Informationen om att svensken kunde varit i livet så sent som 1975 -då kanske i Butyrka- jämte att han från slutet av 1940-talet till 1953 möjligen vistats i Verchne Uralsk i Tjeljabinsk, 1953-1955 befunnit sig i Irkutsk och sedan under perioden fram till senare delen av 1960-talet vistats i cell 23 i Korpus II i Vladimir bildade utgångspunkt för den svenska hänvändelsen.

Det sovjetiska svaret från den 24 januari innehöll inget nytt, utan man hävdade alltså att redan i samband med den svenska noten den 7 maj 1965 företagits en ny noggrann undersökning av det svenska materialet. Påståendet att Wallenberg skulle ha varit i livet så sent som år 1975 avfärdades och angavs inte vara i överensstämmelse med verkligheten. Vid överlämnandet av svaret till UD deltog som svensk representant departementsrådet Sven Hirdman och från sovjetisk sida medverkade chargin E Rymko. Hirdman skrev en PM, vari angavs att han av dokumentet utläste att Sovjetunionen under perioden 3-24 januari genomfört undersökningar, vilket bekräftades av Rymko. Vidare anförde Hirdman att motsidan visserligen avfärdade uppgifterna rörande år 1975, men hur var fallet beträffande informationen om Wallenberg som emanerade från 1950- och 1960-talen? Rymko angav då att man från hans land bekräftade att den svenske diplomaten inte levde efter år 1947.

Ser vi till den interna sovjetiska reaktionen på den svenska noten såsom den utformas av V Maltsev den 22 januari i en minneslapp till CK, kan vi notera att Rymko verkligen följer de instruktioner Moskva lämnat. /Dokumentsamling nr B 39/ Vi får här klart för oss att man från sovjetisk sida uppfattat att den svenska inlagan endast är att betrakta som en förfrågan om Wallenberg kunnat vara i livet just 1975. En viss öppning -eller kanske en svårighet för stockholmssändebudet att förklara- innebär följande passus:

"Utrikesministeriet anser det lämpligt att i svaret till den svenska regeringen ånyo bekräfta de väsentliga delarna i vår position i Wallenberg-ärendet, vilka meddelats tidigare."

Nyckelordet denna gång är ordet "*susjtjestvo*" vilket ju betyder väsentlig. Här erbjuds vissa möjligheter till framtida förändringar av motsidans hållning.

Vi kan notera att Hirdman också tar fasta på detta och försöker -utan resultat- utverka ytterligare upplysningar av motparten.

Ett märkligt vittnesmål kom att få olyckliga konsekvenser för arbetet med Wallenberg-ärendet fr o m 1978. Detta år framträder israelen Abraham Kalinski och berättar att hans medfångar i såväl Verchne Uralsk i Tjeljabinsk 1951 som i Korpus II i Vladimir haft kontakter med svensken. /Uppgiften återfinns i materialet för första gången den 26 januari 1979 och bearbetas sedan vidare ännu under 1990-talet/ Kalinski som släpptes fri 1959 hade enligt uppgift suttit tillsammans med andra kända Wallenberg-vitnen som bl a den georgiske motståndsmannen Simon Goguberidze, vars uppgifter många andra bygger sina utsagor på. Georgiern är ett av de många vittnen som aldrig varit tänkbar att höra. Alla uppgifter från Kalinski är indirekta och bygger därtill på information från polacken Wiedrovski och letten Munters (båda från Tjeljabinsk). /UD P2 Eu¹ 14 december 1978 inför förhör med Kalinski den 20 dec. Nya utfrågningar kom till stånd under 1979/

Därtill hade Kalinski kommit i kontakt med Jan Kaplan som enligt uppgift satt i sovjetiska läger 1945-1975. Det var Kaplan som uppgivit att Wallenberg hade befunnit sig i Butyrkas sjukavdelning 1975. Uppgiften om Kaplans vittnesmål nådde sovjetmyndigheterna som ånyo tog denne i förvar fram till 1976. Väl i frihet ska han ha ansökt om utresetillstånd och haft kontakt med dottern Anna Bilder i Israel. I slutet av 1978 internerades Kaplan ånyo.

Historien med Mosjinskij, Kalinski och Bilder kom sedan att få alltmera ovanliga implikationer bl a i form av utsmugglade berättelser från Wallenberg, vilka visade sig vara förfälskningar sannolikt utförda i samarbete mellan de inblandade. Stödd på information från den f d sovjetiske förhållsledaren och senare lägerfångenen Avraham Sjifrin presenterar Kalinski sina teorier i populär form. /De flesta av uppgifterna "avslöjades" i artiklar i tidningen Veckorevyn 1979/ 1984 framträder vittnet ånyo och lämnar uppgiften att Wallenberg fortfarande finns i Vladimir och att han informerats om detta av f chefläkaren där, fru Elena Butova. /UD P2 Eu¹ 29 juni 1984. Se även UD II:52 s.152 och 158/

1981 kommer utredarna avlidne generalens Gennadij Kuprijanov uppgifter på spåren i samband med en intervju med en anonym källa. Den anonyma källan uppger i januari 1981 att den likaledes internerade Kuprijanov mött den svenske diplomaten just i Verchne Uralsk 1951 och fyra år senare under en transport till Vladimir. 1956 ska de ha mötts hos tandläkaren i Vladimir, utan att då ha möjlighet till någon samtalskontakt. /16 apr 1996 publicerar Ingemar Lindmarker i SvD en artikel om Kuprijanov som till stora delar bygger på den information som finns hos UD i ärendet. UD II:52 s.157ff/

Regeringen Ullsten gör den 22 augusti 1979 en ny framställan till Sovjetunionen och ministerpresident Brezjnev baserat främst på Kaplans uppgifter /UD P2 Eu¹ s.d./

I samband med överlämnandet närvarade från svensk sida förutom statsministern också Leif Leifland och från sovjetisk sida ambassadör Aleksandr Jakovlev och sekreteraren Novikov. Ola Ullsten sa sig personligen uttrycka förhoppningen om att det skulle finnas mera sovjetisk dokumentation. Jakovlev genmålde att svaret från den 24 januari var slutgiltigt, men lovade vidarebefordra informationen till regeringschefen Aleksej Kosygin.

I sitt förslag till svar till den svenska regeringen på statsminister Ullstens not, formulerat till CK den 7 september 1979 anger Gromyko att "*från sovjetisk sida anses frågan om R Wallenberg vara utagerad*" /Dokumentsamling nr B 41/ Vi kan även notera att tonen i utkastet till svaret från CK på den svenska noten från 22 augusti är försiktig. /Dokumentsamling nr E 60/ Spekulationer -möjligen syftande på uppgifter om att partichefen Leonid Brezjnev hade varit inblandad i ärendet år 1945- borde inte föranleda någon framställan från svensk sida. Dessutom ansåg man att ömsesidig tillit grannar emellan var en viktig grundsten i det internationella samarbetet. Detta blev också Jakovlevs budskap till Sverige den 28 september. /UD P2 Eu¹ den 1 okt 1979/

Under 1980-talet erbjuder sig ytterligare ett forum för Sverige att ta upp ärendet i ett internationellt forum efter tillkomsten av ESK-konferensen. Här har inte företagits någon analys av hur de demarcher som gjordes från svensk sida bemöttes. Vi kan konstatera att förhållandet mellan supermakterna var frostiga vid inledningen av årtiondet. Kriget i Afghanistan var den främsta orsaken, men även händelserna i Iran markerade en skärpning av det världspolitiska läget. Det har tidigare nämnts att man från USA:s sida både officiellt och inofficiellt också började agera mera aktivt efter många års tystnad i Wallenberg-ärendet. Huruvida det ökande intresset för den försvunne diplomaten i Sverige och den västliga supermakten i Moskva sågs som ett samordnat angrepp på Sovjetunionen, är en fråga som kan vara värd att utreda. De svensk-sovjetiska relationerna försämrades ju under årtiondet också till följd av ubåtsaffärerna.

I det befintliga ryska grundmaterialet saknas dessvärre dokument från de avgörande åren under 1980-talets första hälft. När frågan ännu en gång tas upp till förnyad prövan år 1986, finner vi en PM från utrikesminister Edvard Sjeverdov till CK från 18 juli 1986. /Dokumentsamling nr E 61/ Detta ansluter sig helt till uppfattningen att frågan är utagerad.

Den ukrainske nationalisten och katoliken Josyp Terelya fick 1987 lämna sovjetiskt fängelse och kunde redan i december samma år för Anders Åslund lämna nya andrahandsuppgifter om Wallenberg. /UD P2 Eu¹ 138/010 17 maj 1988/ Av litauern Jonas Bogdanos hade han erfarit att den svenske diplomaten skulle ha befunnit sig i läger vid Norilsk ca 1947-1949. Den polsk-ryske fången Vasilij Vorobej-Vorobev hade för Terelya uppgivit att han den första sommaren ska ha sett Wallenberg i ett genomgångsläger i Irkutsk. Uppgifter om Norilsk och från vittnet Vorobej hade cirkulerat redan under 1950-talet, men fick nu förnyad aktualitet. I övrigt mottogs uppgifter rörande iakttagelser av Wallenberg från Sverdlovsk och Vladimir under detta årtionde. Mordvinien hade varit aktuellt under början av 1960-talet. Under 1970- och 80-talen ledde spåren mestadels till Vladimir, med vissa avvikande indikationer om transporter till och från Lubjanka. Terelya trodde sig t o m själv ha sett svensken i april 1970 i Vladimir.

1981 gör UD en (av många) sammanställning rörande vittnesmål från Östeuropa om var Wallenberg varit synlig sedan 1959, då han ska ha befunnit sig i Vladimir, vilken här återges.

1961	Psykiatriskt sjukhus i Moskva	1971-72	Mordovia
1962	Wrangelön, Butyrka	1973	Mordovia, Irkutsk
1963	Butyrka	1974	Irkutsk
1964	Mordovia	1975	Butyrka
1965	Butyrka	1976-77	Spets Korpus Gorkij
1966	Zidovo (Irkutsk)	1978	Psykiatrisk klinik Blagosjevtjensk
1967	Vladimir, Zavidovo (Irkutsk)	1979-80	Moskva och Leningrad. Behandling vid fängelsesjukhus
	Zabaikale (öster om Irkutsk)		

1968-70 Vladimir (?)

/Det kan noteras att det i såväl dags- som populärpress genom åren varit ganska populärt att söka beskriva Wallenbergs "Lidandesväg". Eftersom detta material finns i Wallenberg-akten och uppgifterna i de flesta fall inte håller för en ordentlig granskning, har här valts att avstå från att återge sådan information/

Ett vittne som man 1982 fäste viss tilltro till var tysken Gerhard Schmidt som dagen efter att ha sett en film om Wallenberg i västtysk TV ringde till svenska bonnambassaden och meddelade att han delat cell med den svenske diplomaten i Lubjanka år 1949. /UD P2 Eu¹ 3 sep 1982/ Ambassadörens Ingolf Kiesow intervjuer med Schmidt gav ett allmänt positivt intryck och gjorde att man ansåg att dennes uppgifter inte kunde avfärdas.

1984 framträdde exilungraren Karol Reményi som anknöt till den ungerska sionistteorin. /UD P2 Eu¹ 14 feb 1984. Se UD II:52 s.126/ Vitnet angav sig aldrig ha mött Wallenberg, men hade uppgifter om att Berija i Lubjanka ska ha förhört svensken. Han ska sedan ha erhållit 15-20 års tukthusstraff och förpassats långt bort för att åter 1952 föras till Moskva för att förberedas för "Jude-sionist-rättegångarna". 1955 ska Wallenberg enligt detta vittne ha försvunnit spårlöst.

1986 färdigställde ambassadören Rune Nyström en utredning i ärendet. /Se UD P2 Eu¹/ Sammanfattningsvis konstaterar han att informationen som erhållits inte möjliggjorde reella utsikter att göra någon framgångsrik demarche hos Moskva. Vidare ansåg han att det med all sannolikhet fanns relevant material i Budapest som kunde avslöja de sovjetiska motiven bakom fängslandet av Wallenberg. Ännu var situationen dock alltför politiskt känslig i Ungern för att kunna väckas.

Abraham Kalinski hade visserligen visat sig vara en opålitlig källa, men det borde -enligt Nyström- finnas annan information av betydande intresse i Israel. Dessutom har man vid denna tidpunkt ännu inte öppnat arkiven i USA och andra västliga länder. Här borde mera finnas att hämta menade utredaren.

I slutet av 1970-talet förekom -som nämnts- vissa spekulationer om att självaste partichefen Brezjnev i egenskapen av officer i Budapest varit inblandad i någon form av oegentligheter och därför beordrat fängslandet av Wallenberg för att dölja sin verksamhet. Svenska ambassaden i Moskva uppmärksammade en artikel i ungdomsorganet Komsomolskaja Pravda den 15 september 1989 som bifogades ett handbrev till Hans Magnusson och Lage Olsson den 28 i samma månad. Artikeln innehöll en rad mer eller mindre fantastiska spekulationer, men utmynnade i att ryktena om Brezjnevs insatser i Budapest varken indikerade att han låg bakom några oegentligheter och vad som var värre för partichefens rykte, hans uppgifter om att ens ha varit med om Budapests befrielse skulle enligt ungtkommunisternas organ vara fabricerade.

Vi kan av denna artikel inte dra några egentliga slutsatser, utom att den tydligt är tillkommen i syfte att misskreditera förre partichefen. Även om denne inte hade någon del i Wallenberg-affären, kunde ett sådant här angrepp kanske bana vägen för en förändring av den sovjetiska inställningen i hela frågan. Så betraktad är informationen av ett betydelse även om källvärdet i sig är mycket tvivelaktigt.

Vid denna tidpunkt engagerade sig också paret Elena Bonner/Andrej Sacharov i affären och kom också att användas som källor och samtalspartners till svenska myndigheter. Sacharov hade ju erfarenhet av hur det sovjetiska lägersystemet fungerade och gav bl a sin syn på detta. /Se t ex UD P2 Eu¹ 8/001 8 jan 1990. Se Andrei Sakharov, Memoirs (London 1990) s.531 och Dens, Moscow and Beyond 1986 to 1989 (NY 1991) s.50, där nobelpristagaren kortfattat redogör för hur han utnyttjat sitt kontaktnät för att å Sveriges vägnar söka bringa klarhet i Wallenbergs öde/

Det är också vid denna tidpunkt som Wallenbergs tillhörigheter upphittas (1989). Flera "nya" dokument återfinns också i sovjetiska/ryska arkiv och fr o m 1991 börjar dessa överlämnas till Sverige och den nyskapade gemensamma svensk-ryska arbetsgruppen, vilken tillsätts i september detta år. /Se UD II:52 s.9/

Mycken information som inströmmat under senare år anger att svensken kunde vara vid liv. KGB-chefen Vladimir Krutjov lär dock vid ett politbyråsammanträde år 1990 ha angett att Wallenberg skjutits. På samma sätt yttrade sig Aleksander Jakovlev i presidentkommissionen i samtal med Sveriges ambassadör i Moskva, Sven Hirdman, den 1 dec 2000. Uppgiften var synnerligen oprecis och gick ut på att en viss överste Aleksandrov vid något tillfälle ska ha informerats av en KGB-kollega Nedosekin att Wallenberg "sköts som tysk spion". /UD P2 Eu¹ s.d/ Det kan -som nämnts- noteras att man från den ryska sidan i arbetsgruppen hela tiden utgått från att den svenske diplomaten sedan länge är avliden och att man också antar att dödsfallet framkallades av de sovjetiska myndigheterna.

Under 1990-talet har mycket av forskningsarbetet och intresset kring Raoul Wallenbergs öde kretsat kring den svensk-ryska arbetsgruppens arbete och de dokument som Moskva försett den svenska sidan med. Officiella och privata arkivstudier har i viss utsträckning också bedrivits i Ryssland och också i andra östeuropeiska länder, men dessa har inte medfört några genombrott. Mycket material av skilda slag har vidare inströmmat till UD under årtiondet. Det kan konstateras att inget av detta heller lett till några avgörande genombrott.

Viss hjälp i efterforskningsarbetet har också kommit från den i mars 1992 konstituerade gemensamma rysk-amerikanska "U.S.-Russian Joint Commission on POW/MIAs", vilken utreder frågor rörande försvunna krigsfångar.

USA-representanten, ambassadör Malcolm Toon tog bl a upp Wallenberg-ärendet med sin ryske kollega general Dmitrij Volkogonov i juli 1992. /Se UD P2 Eu¹ 25 juni 1992/

Efter det att den gemensamma svensk-ryska arbetsgruppen presenterade sina resultat kring årsskiftet 2000-2001 har undersökningsarbetet gått in i en ny fas. Den ryska synen på frågan som framkommer i dess slutrapport, innebär tydligtvis att man härifrån anser frågan avslutad. Det är därför angeläget att motsidan fortsätter en målmedveten verksamhet, presenterar nya hypoteser och framlägger teorier för hur det fortsatta arbetet ska bedrivas. Detta måste ske i samarbete med de ryska myndigheterna som endast genom seriösa och genomtänkta insatser från svensk sida torde kunna förmås visa beredvillighet till ett nytt engagemang.

Pågående och nyligen avslutade forskningsprojekt

Ett antal forskningsprojekt har under senare år bedrivits främst genom initiativ från personer verksamma i USA. Studierna har till huvuddelen finansierats med svenska medel. En av uppgifterna i denna utredning har varit att söka bedöma innehåll och kvalitet hos de rapporter som producerats av dessa forskare.

Tidigare nämnde medlemmen av den svensk-ryska arbetsgruppen och f d fången i Vladimir, professor **Marvin Makinen** har tillsammans med dataexperten **Ari D Kaplan** i december 2000 färdigställt dokumentet:

"Cell Occupancy Analysis of Korpus 2 of the Vladimir Prison. An Examination of the Consistency of Eyewitnesses of Sightings of Raoul Wallenberg with Prisoner Registration Cards from the Prison Kartoteka" (63s)

En inventering av Vladimirqängelsets fångkartotek företogs i augusti år 1990 och i arbetet deltog tio medlemmar av olika nationalitet ur arbetsgruppen. Man kopierade totalt ca 1200 journalkort utgående från i första hand kriterier som namn eller annan särskild anknytning till Raoul Wallenberg eller Vilmos Langfelder. Uppgifterna bearbetades senare med statistiska metoder.

I övrigt noterades fångar efter en fallande intresseskala, t ex födda år 1912 (som Raoul Wallenberg), arresterade i Ungern, utlännningar, namnslut (-berg, -feld etc), arresterade i sovjetockuperade områden, nummerfångar, alla arresterade fr o m 1960, fångar med någon anknytning till Wallenberg och Langfelder, fångar från Baltikum och till sist sådana som placerats utan att cellnummer angivits.

Särskilt intresse fästes vid nummerfångar, då man hypotetiskt antog att de båda från Budapest kunde givits främmande identiteter. Härvid konstateras att särskilt under åren 1950-1952 registreras ett betydande antal sådana fångar.

Under perioden 1993-1997 företar särskilt Guy von Dardel och Marvin Makinen ett antal resor till Vladimir för att följa upp undersökningen. Vid ett av tillfällena (1993) kom man i kontakt med den f d fängsvaktaren Varvara Ivanovna Larina som arbetat i Korpus II (sjukhusavdelningen) och även med Aleksandr Timofeevitj Kukin som verkade där under 1950- och 1960-talen.

Här gör undersökningsgruppen en stor sak av att Larina uppger att hon aldrig i media tagit del av några som helst uppgifter om Wallenberg och att hon generellt aldrig erhåller nyheter från utlandet. Larinas utsagor används f ö -som ska konstateras- av bl a Susan E Mesinai som utgångspunkt i samband med hennes pågående undersökningar angående nummerfångar.

Inte någon gång nämndes Wallenbergs namn av von Dardel och Makinen i samband med att kontrollfrågor rörande andra kända fångar ställdes till Larina. Man konstaterar att hon varit trogen instruktionerna att inte i enrum samtala med fångarna eller lära sig deras namn eller nummer. Larina uppgav under intervjun att en viss västerländsk fånge ska ha suttit i en cell mitt emot en fånge med namnet Osmak (som kunde identifieras som en person som befunnit sig i cell 49 i Korpus II våning 3 i isolering). Nummerfången ska ha klagat och avvikit från övriga och därför blivit särskilt ihågkommen. Larina fick se foton av den unge Wallenberg, vilka hon inte kände igen. Däremot när man med datameter "föräldrade" honom, pekade hon omedelbart ut vederbörande och vidhöll vid senare konfrontationer sin berättelse och identifikationen.

I övrigt koncentrerar man sig på att med utgångspunkt från Osmaks dödsår och uppgifter om cellstruktur och placeringen av de enskilda internerna, försöka finna ut var den okände isoleringsfången kan ha suttit. Flera av de internerade som haft information om Wallenberg satt också i Vladimir bl a under 1950-talet och särskilt intresse riktades mot dessa personer. Deras förflyttningar m m undersöks också och vidare koncentrerar man sig på vittnesuppgifter om att svensken ska ha varit synlig vid flera tillfällen och försöker identifiera var han iakttagits. I övrigt söker arbetsgruppen fastställa så långt det varit möjligt vilka "invånare" cellerna haft över tiden. Totalt har 98 000 cellförflyttningar noterats för undersökningsperioden 1947-1972. Man noterar att flera av de kända fångarna som inte återfick friheten under långa perioder "suttit isolerade" och gjort detta i celler där kontaktmöjligheterna med andra fångar varit mycket be-

gränsade. Makinen/Kaplan drar därvid slutsatsen att det under dessa perioder var fullt tänkbart att någon/några faktiskt kan ha varit cellkamrat/er med Wallenberg.

Kommentar: Det kan noteras att de båda författarna gjort en imponerande forskarbragd och verkligen till stora delar förefaller ha lyckats kartlägga hur Korpus II varit befolkad under den aktuella perioden. Fakta har konfronterats mot de vittnesutsagor som varit kända sedan tidigare. Vad som emellertid är slående är hur stor tilltro man fäster till Larinas uppgifter. Först och främst kan noteras att hon ju aldrig namngivit Wallenberg och aldrig kunnat utbyta någon särskild information med den "mystiske främlingen". Trots att vetenskapliga förhörsmetoder brukats och att man försökt att inte påverka vittnet, finns det anledning till viss skepsis avseende hennes utsagor. Kan vi a priori utgå från att Larina absolut aldrig kommit i kontakt med Wallenbergs namn eller mission, skulle hennes uppgifter i och för sig vara värdefulla. Emellertid torde det vara omöjligt att med absolut säkerhet hävda att hon verkligen fullständigt saknar alla kunskaper om ärendet. Även om så är fallet kan lösryckta osammanhängande uppgifter ha nått vittnet och av henne själv kanske utan vetskap ha sammanblandats. Mot bakgrund härav är värdet av hennes utsagor begränsat.

Undersökningen baseras därför på oklara förutsättningar, vilket också betyder att det antydda sambandet Osmak-Wallenberg inte heller kan styrkas. Det enda resultatet som kunnat etableras är att det faktiskt förekommit ett antal nummerfångar i Korpus II. Flera vittnen har tidigare angivit att den svenske diplomaten kan ha varit synlig vid avdelningen. Något samband häremellan kan heller inte säkerställas, eftersom det hittills inte kunnat klargöras vilka nummerfångarna varit. Utan tillgång till en sådan nyckel har undersökningen endast ett begränsat värde vad avser försöken att fastställa om Wallenberg och/eller Langfelder någonsin befunnit sig i Vladimir. Detta gäller även om det finns anledning att betona det angelägna i att försöka fastställa nummerfångarnas identitet.

Referenser till Makinens/Kaplans verk förekommer flitigt i **Susan E Mesinais** rapport "*Liquidatsia. The Question of Raoul Wallenbergs Death or Disappearance in 1947*" (USA 2000). Det bör noteras att jag inte haft tillgång till författarens notapparat och därför inte kan uttala mig om de flesta källuppgifterna. /Se UD II:52 s.150f. Mesinai ligger också huvudsakligen bakom avsnittet om nummerfångar i den svenska arbetsgruppens slutrapport, där vissa av uppgifterna som behandlas i "*likuidatsa*" också kortfattat redovisas/

Mesinai anger i den inledande Summaryn att huvudtesen är att Smoltsov-rapporten från år 1947 måste avvisas. I avsnittet om detta dokument hävdar författaren att det alltför starkt avviker från vad som skulle vara en ordinär rapport om ett dödsfall avseende en viktig fånge i ett sovjetiskt fängelse. Istället anses det ha fabricerats för att dölja och förhindra frågor om vad som verkligen inträffade.

Författaren utgår istället från att Wallenberg och Langfelder "försvann" ur registren under 1947 och hon noterar att det bara fanns fyra (senare tre) nummerfångar i Lubjanka detta år, vilka hon identifierar som de båda från den svenska budapestlegationen samt chauffören från den ungerska legationen i Sofia, Sándor Katona och den armenisk-italienske jesuiten Pietro Aladjan-Adjani -som senare återvände till Italien. /Se även UD II:52 s.73f/ Mesinai anger vidare att det även i Vladimir ska ha funnits ett mycket begränsat antal nummerfångar (sex varav tre identifierats av ryssarna) för perioden juni 1947-maj 1948. De tre återstående ska därför antagligen ha varit reserverade för just Wallenberg, Langfelder och Katona.

Författaren tar också fasta på information från förra KGB-medarbetaren Sergej Antonovitj Stepanov till den svenska moskvaambassaden i april 1992, där denne uppgivit att Wallenberg satt i Lubjanka fr o m 17 juli 1947-1951, Vladimir 1951-1952, Jaroslavl 1952 och Smolensk 1952-1953. /Som bekant finns ju uppgifter i fängelsejournalerna från Lefortovo och Lubjanka att svensken överfördes till sistnämnda fängelse under våren 1947/ Mesinai konstaterar att Stepanovitjs vittnesmål i övrigt är kontroversiellt, men visar -enligt författaren- att Wallenberg inte avled 1947. Beträffande examinationen av uppgifterna rörande Smoltsov-rapporten tillförs ingen egentlig ny kunskap, utan här relateras de vanliga teorierna för och emot dokumentets äkthet.

Mesinai gör därefter precis som Makinen/Kaplan ett försök att identifiera Wallenberg bland nummerfångarna i Vladimir, men når inte längre än föregångarna.

Kommentar: Mesinais arbete kan karakteriseras som ett försök att summera de problem som alltför vidlåder Wallenberg-forskningen. Delvis framförs intressanta teorier, men problemet är att de endast delvis följs upp och att materialet oftast inte medger att man pressar det på mera information än vad det faktiskt innehåller. Tyvärr finns sådana tendenser i arbetet. Jag har inte systematiskt gått igenom arbetet och företagit någon akribikontroll, men spontant kan noteras att den amerikanska forskaren inte företar någon värdering av materialet och detta måste anses starkt minska värdet av de presenterade resultaten.

Mesinai överlämnade den 4 april 2002 till Hans Magnusson "*Preliminary Report: Follow-Up Wallenberg Investigation*". En tabellbilaga följde den 8 april till samme adressat.

Grundförutsättningen för det fortsatta arbetet är enligt Mesinai att det måste finnas betydligt flera ryska/sovjetiska dokument med anknytning till Wallenbergs fängelsevistelse, än dem vi idag har tillgång till. Författaren anger att några månader efter tillkomsten av rapporten, kommer det att finnas en sammankopplad omfattande databank för vittnesmål (1945-2001). Denna kan sedan kontrastera den sovjetiska utsagan om att ärendet nådde en slutpunkt, när

den svenske diplomaten avled år 1947. Den svenska regeringen lastas samtidigt för att ett sammanställningsarbetet inte företagits tidigare. Mesinai anger också att hon och Susanne Berger var för sig kommer att göra en undersökning rörande alla svenskar i GULAG och jämföra deras öde. Någon sådan har -enligt Mesinai's uppfattning- märkligt nog aldrig genomförts. Författaren anser det vara anmärkningsvärt att Sverige drivit frågan om Wallenbergs och andra svensks försvinnanden hos sovjetmyndigheterna bara vid tillfällen, när man ansett det vara möjligt att nå framgång. Fanns det något beslut om att inte driva andra svensks ärenden än Wallenbergs?

Mesinai har studerat 210 vittnesuppgifter rörande kontakter eller information om föregivna svenskar, varav 188 faktiskt ska ha sett Wallenberg eller någon/ra svensk/ar och hon förväntar sig att de för perioden 1945-1970 ska uppgå till minst 300. Därefter räknar Mesinai upp antalet för olika perioden (rörande uppgifter om Wallenberg, Van den Berg, Wallberg etc och "svenskar" 1946-1992). Vidare anges intentionerna att ånyo behandla Makinen/Kaplans material från Vladimir och försöka få ut mera information.

I tabellbilagan redovisas uppgift för uppgift från olika sovjetiska fängelser i kronologisk ordning.

Kommentar: Det kan omedelbart konstateras att Mesinai påtagit sig en omfattande forskningsuppgift. Jag har inte i detalj kunnat utvärdera informationen eller ens tagit ställning till om den är korrekt eller fullständig. Vad som dock är otvetydigt är att det svårligen kan vara ändamålsenligt att arbeta så här brett, om man ska få fram någon säker och hållbar information om Wallenberg. Även om vi får fram 300-400 uppgifter om att svenskar eller personer med namn som Wall ... etc varit iakttaga, måste frågan allra först ställas om vittnens beroende av varandra och vilken grad av tillförlitlighet de har. Vi kan ju bara notera att i svenskens närhet funnits bl a en tysk fänge Wallenstein och att det i vittnesmaterialet finns uppgifter om diplomaten och juristen "Raoul v Waldenberg" (Vorkuta), "Raoul Waldenberger" (Revda 1951-55) samt "Paul Wallenberg" m fl namn vilka Mesinai delvis också noterar. Hur svårt det är att identifiera människor av främmande nation är klart och uppgifter att någon skulle vara "svensk" är alltid vanskliga fastställa, inte minst när språk- och fysiska kontaktsvårigheter i lägervärlden säkerligen alltid var påtagliga.

Som ett exempel på oklarheter kan nämnas stycket om Artur Tamvelius vars vittnesmål senare av myndigheterna konfronterades med Heinz Bornscheins. (s.16f) Mesinai förbigår det faktum att parterna inte kunde enas om vad den förre -som var förstahandskällan- hade meddelat. Författaren anlägger delvis en skeptisk attityd till Kalinski, vars utsagor i några fall utmönstras eller särredovisas. Detta är dessvärre det enda fallet och det är beklagligtvis fallet att många flera uttalanden än Tamvelius starkt kan ifrågasättas och sådana resonemang förs dessvärre inte i arbetet.

Mera av en historisk exposé över ärendets utveckling är **Susanne Bergers** "*Swedish Aspects of the Wallenberg Case*" (2001).

Förutom en inledning (A.) fokuserar Berger på följande teman:

B. The Gromyko Memorandum (1957)

C. The Humanitarian Mission to Budapest, July 1944-January 1945

D. Reactions to Raoul Wallenberg's Arrest

E. Conclusions.

Bergers utgångspunkt är i likhet med Makinen/Kaplans och Mesinai's att det finns flera alternativa förklaringar till Wallenbergs "försvinnande" i källorna efter 1947.

Beträffande vittnesmålen tar författaren upp flera som utelämnats i denna rapport. Sådana med anknytning till Polen och andra östeuropeiska länder, såsom uppgifterna från slutet av 1940-talet av Boguslaw Baj och Theodor von Dufving har jag inte bedömt vara särskilt intressanta. Dessa ges emellertid visst utrymme i Bergers rapport.

Författaren tar även upp uppgifterna om att Wallenberg varit utsatt för faror bl a till följd av kontakterna med såväl nazistiska som andra grupperingar i Ungern, Tyskland och hemlandet. Hon har även undersökt frågan om den försvunne diplomaten haft kopplingar särskilt till den amerikanska underrättelsetjänsten. Berger har därvid mycket riktigt funnit att det existerar nära förbindelser Iver Olsen-OSS, vilket ju varit känt sedan lång tid.

Intressantast är teserna i D-avsnittet som utmynnar i frågan om Wallenberg "offrades". Berger har inte funnit att detta skulle ha skett avsiktligt eller till följd av något nödvtång. Istället konstateras att den som läser UD:s dokumentation finner "*No expression of a sense that Sweden will put up a fight for Raoul Wallenberg, no matter what.*" Berger poängterar också i likhet med flera andra forskare betydelsen av att företa noggranna källstudier främst i ryska/sovjetiska arkiv. Dessutom efterlyser hon en mera samlad bild av undersökningsarbetet. Hittills har det mesta gjorts "styckevis och delt" och därför måste en framtida kommission börja arbeta mera med metodproblem.

Kommentar: Bergers sammanfattning är delvis ganska habil och hon tar fasta på flera intressanta frågeställningar. Arbetet innehåller dock egentligen inget nytt eller tillför några nya kunskaper i ärendet. Hennes generaliseringar beträffande det svenska efterforskningsarbetet är i likhet med de påståenden som Mesinai avgivit alltför oprecisa för att stå oemotsagda. Hans Magnusson har i sitt svar till Mesinai från den 3 maj 2002 påpekat rena felaktigheter. I föreliggande rapport har också kortfattat berörts de svenska myndigheterna agerande och det kan konstateras att vi med facit

i hand tydligt kan notera att det nog förekommit missade tillfällen. Vad såväl Berger som Mesinai förefaller bortse från är att officiella (och naturligtvis även privata) framstötter i ett politiskt ärende och särskilt till en stormakt, måste vara grundligt underbyggda och framställda vid rätt tidpunkt för att ha någon utsikt att bli framgångsrika. Bergers efterlysning av metodgenomgångar är däremot vällovlig.

The American Jewish Committee har genom **William Korey** år 2002 utgivit "*The Last Word of Wallenberg? New Investigations, New Questions*"

Arbetet inleds med ett förord av kongressledamoten Tom Lantos -make till Annette Lantos som ju tog initiativ till den amerikanska Wallenberg-kommittén. Tom Lantos medverkade också till att Raoul Wallenberg av president Ronald Reagan den 5 oktober 1981 blev utnämnd till amerikansk hedersmedborgare.

Utgångspunkten för Koreys rapport är uppenbarligen besvikelsen över den slutrapport som den svensk-ryska arbetsgruppen presenterade den 12 januari 2001. Författaren inleder med att konstatera att den ryske delegaten Vjateslav Tutjnin vid tillfället presenterade en 34 s lång rapport och samtidigt uttalade att Wallenberg till 99% sannolikhet avled 17 juli 1947 samt att inte så mycket mera fanns att tillägga. Detta kontrasterades mot att man från svensk sida kunde presentera hela 215 fylliga textsidor om samma ämne med mycken ny information tillagd. Statsminister Göran Perssons ord vid tillfället att han betraktade det uppnådda resultatet som en god början var -enligt Korey- ett av få positiva resultat av ett projekt som slutat i ett misslyckande. I dess helhet utgör AJC-rapporten en sammanfattning och värdering av de båda sidornas slutrapporter.

Framställningen koncentreras på att den gemensamma svensk-ryska arbetsgruppen vid sin presentation inte tagit fasta på Jakovlev-kommissionens -som författaren menar- grundskott mot den s k Smoltsov-rapporten. Presidentkommitténs resultat -presenterade ovan- nämndes inte vid arbetsgruppens redovisning den 12 januari 2001, vilket Korey anser anmärkningsvärt.

I övrigt redogör författaren för turerna kring Wallenbergs och Langfelders rehabilitering i Ryssland och övergår så till att redogöra för den av Sverige presenterade nya dokumentationen man från rysk sida erhållit rörande omständigheterna kring Wallenbergs arrestering.

Därefter redovisas de båda arbetsgruppernas syn på Wallenbergs uppgift, vari man enligt Korey från rysk sida starkt betonar den svenske diplomatens amerikanska underrättelsekontakter. I rapporten presenteras UD:s och Söderbloms aktiviteter som tydliga exempel på "*Strange Passivity*", varvid jämförs med vad som anges vara ett kraftfullt agerande från schweizisk sida för att lösa fallet med deras fångna diplomater.

Makinen/Kaplans, Mesinai och Bergers arbeten refereras utan att Korey tar ställning till innebörden av deras resultat. Den sistnämnde redovisar inget eget material eller några nyheter i avsnittet med den talande titeln "*American Passivity and the Physical Threat to Wallenberg*". AJC (American Jewish Committee Initiative) startade sitt arbete för Wallenberg år 2000 och presenterade då arbetet "*The Wallenberg Mystery. Fifty-Five Years Later*". Man anser att USA bör driva på för att få frågan löst med Ryssland, eftersom Sverige tydligtvis inget kunnat göra. Utgångspunkten är att den svensk-ryska arbetsgruppen uppenbarligen inte kunde nå något resultat eftersom man, från rysk sida uppenbarligen inte ville erbjuda några öppningar.

Kommentar: Koreys rapport är ett referat rörande ärendets utveckling och fokuserar på ett antal viktiga frågor. Den tillför -i likhet med AJC:s tidigare sammanfattning- ingen ny kunskap, men förefaller i stort återge uppgifter på ett korrekt sätt.

Referensgruppen för oberoende Raoul Wallenberg tog under sommaren 2002 initiativet till att skapa en databas, vilken ska innehålla samtliga vittnesuppgifter rörande iakttagelser eller möjliga sådana av den försvunne diplomaten sedan han försvann från Budapest. Därtill fogas samtliga ryska/sovjetiska dokument, huvudsakligen sådana återfunna i sovjetiska arkiv i samband med den svensk-ryska Wallenberg-gruppens arbete. Avsikten är att dokumenten ska över sättas och förses med kommentarer. Arbetet påbörjas under hösten, men någon definitiv tidsplan för arbetets slutförande gjordes inte upp inför starten av inmatningen av uppgifter i den Access-databas, i vilken uppgifterna kommer att redovisas.

Beträffande de ryskspråkiga dokumenten är också avsikten att deras innehåll, proveniens samt eventuella anteckningar ska noteras. De aktuella dokumenten distribuerades -som nämnts i framställningen- till en rad olika sovjetiska organ och redigerades stundon om eller förägs med olika påteckningar. De flesta av dessa är idag indentifierade och tydda, men alltså återstår en del arbete där viss information inte kunnat bestämmas. Försök att fylla informationsluckorna ska samtidigt göras.

Samtliga vittnesmål ska "matas in" i databasen, eftersom gruppen inte anser att någon sövring lätt kan åstadkommas. Däremot ska samtliga uppgifter förses med kommentarer rörande eventuellt inbördes beroende, källans art och tidpunkten för tillkomsten. Av särskild betydelse är att notera om det rör sig om förstahandsuppgifter eller annan form av information samt om uppgifterna bedöms som trovärdiga. Detta fall innehåller ju en hel del material vilket kommit att

omvärderas med tiden och sådana uppgifter kommer också att noteras. Sökbegreppen kommer att bli enkla att använda och en omfattande korshänvisning ska förhoppningsvis göra att vittnesuppgifterna ska kunna få ett brett användningsområde för forskarna.

Informationen kommer att presenteras i en nät- och en CD-version och båda kommer att vara helt öppna för alla forskare och ingen eventuellt hemlig information kommer naturligtvis att införas. Bestämmelserna i den svenska personuppgiftslagen och dess betydelse för arbetet kommer också att bevakas av sakkunniga på området vid UD.

Genomgången av material kommer att omfatta bl a hela materialet vid UD:s arkiv och med all sannolikhet kommer inventering av uppgifter som en kontroll också att genomföras vid andra arkiv.

Databasen kommer att förse med omfattande register och förklaringar. Avsikten är beträffande bl a sovjetiska namn att internationell transkription kommer att företas. Nikita Chrustjev kommer t ex därför att benämnas Khrushev osv.

BILAGA

Krönika över Wallenberg-ärendet

(Den inledande siffran under rubriken händelse har ovan kommenterats i avsnittet *Raoul Wallenberg i fängelse. En kortfattad krönika 1945-1947* och avser följande skala:

1. Säker och bekräftad, 2 Sannolik, 3. Trolig, 4. Osannolik, 5 Falsk.

<u>Tid</u>	<u>Händelse</u>	<u>Meddelat Sverige</u>
44-11	4. RW kan ha gjort resa Budapest-Berlin-Stockholm t.o.r.	1981
44-12	1. Svensk-sovjetisk notväxling rörande innebörden av den svenska insatsen och skyddsmaktsuppdraget för Sovjet.	direkt
44-12-15	1. Ungerska regeringen förbjuder Röda korset att verka och samtidigt blir WRB:s och RW:s aktiviteter också formellt olagliga.	direkt
44-12-19	2. K Lauer meddelar J Wallenberg att RW den 8.12 angivit att han i samarbete med Sovjet ska bilda en förening i Budapest för återställande av judisk egendom.	
44-12-24	1. Beskickningen i Budapest övertagen av Pilkorsarna.	mars 1945
44-12-29	3. V Böhm meddelar Political Intelligence i London att RW privat angivit sin avsikt att efter kriget leda en organisation för att till att tillvarata judiska politiska och ekonomiska intressen i Ungern.	1972
44-12-29	3. A Richert vid legationen i Berlin meddelat UD att v Erdmannsdorf vid Auswärtiges Amt beträffande budapestlegationen angivit att Danielssons visvistelseort är obekant och att RW ställt sig under tyska truppers beskydd.	direkt
44-12-31	1. UD meddelat Sovjetunion lista över beskickningspersonalen.	direkt
45-01	3. Dr Ernő Vajda representant för Pilkorsregimen övertar enligt dess beslut ansvaret för den svenska beskickningen i Budapest.	feb-mars 1945
45-01-01	5. Legationen i Berlin meddelar att tyska beskickningen i Budapest angivit att att Danielsson befinner sig på Vatikanens representation. Övrig personal är försvunnen.	direkt
45-01-03	4. 317 skyttedivisionen meddelas av 18 kåren i Röda armén att i Pest gömmer sig medlemmar från svenska legationen för fascisterna. Vid påträffandet ska de tas i tryggt förvar och om detta ska ledningen orienteras. Listan från 44-12-31 över personalen är källa.	90-01
45-01-10	2. RW trotsar beskickningsledningens rekommendation och flyttar definitivt över verksamheten till Pest.	direkt, mars 1945
45-01-12	1. Order från 317 skyttedivisionen i Röda armén att den svenska beskickningen i Budapest och dess personal ska beskyddas när den påträffas. Detta inträffar möjligen samma kväll. Bataljonschefen VV Siljava meddelar detta till reg. chefen överste Grafovskij f v b till divisionschefen Gusjtjin.	90-01, 93-04-26
45-01-12	3. Medarbetaren G Gergely anger att RW ställdes under sovjetisk uppsikt denna dag.	46-04
45-01-12/ 13-01-16	2. RW iakttagen av tiotals vittnen, när han kommer i kontakt med Röda armén. Svensken hålls under uppsikt och isoleras.	45-02-24
45-01-13	3. Enligt Jozsef Gazsi kan RW redan denna dag ha inkvarterats i sovjetiskkontrollerad byggnad och därmed i realiteten varit att betrakta som anhållen.	1999
45-01-14	3. Utrikesministeriet erhåller kort indirekt meddelande från en förbandschef i Budapest att RW påträffats på Benczurgatan.	47-08-18
45-01-14	2. 15 skyttedivisionen avger rapport för chefen för 7 gardesarmén att Wallenberg och Langfelder ska kvarhållas.	91-09-14
45-01-15	2. Pest-sidan helt kontrollerad av Sovjet.	mars-april 1945
45-01-15	2. MV Zacharov meddelar general Aleksej Antonov att RW påträffats i Pest	dec 1992
45-01-15	2. Genlt Dmitrij A Kuprijanov uppdrar åt 30 skyttekåren att föra RW till genmaj Afonin vid 18 skyttekåren.	dec 1992
45-01-16	2. Dekanozov meddelar att RW tagits i beskydd av Sovjet.	direkt

45-01-16	1. Bulganin beordrar RW:s arrestering.	1992
45-01-16	3. Legationen i Bukarest anger att flyktingen Paul Hilvert sett RW i Budapest Budapest denna dag.	45-02-24
45-01-16/ 17	4. Michail Danilasj vid <i>Smersj</i> vid 30 infanterikårens stab ska ha förhört de ännu inte tillfångatagna RW och Langfelder. Danilasj påstår också att RW krävt att få diskutera en påstådd stöld av legationens bil av Röda arméenheter med myn- digheterna och därför givit sig av mot sovjethögvakteret.	90-01 89-10
45-01-17	2. RW tas i förvar av Sovjetunionen.	1945-
45-01-17	1. Söderblom vidarebefordrar Dekanozovs budskap om RW.	direkt
45-01-19	2. RW arresteras.	1990-t
45-01-20	2. Zacharov bekräftar att RW arresterats.	93-04-26
45-01-20	1. Herschel Johnson anger för State Department att MID meddelat svenska legationen i Moskva att " <i>Wallenberg is safe and sound in that part of Budapest occupied by the Russians.</i> "	1972
45-01-25	2. RW sänds till Moskva.	1990-t
45-02-03	1. Söderblom meddelar att han tackat Dekanozov och Vetrov för de åtgärder som vidtagits till RW:s beskydd.	direkt
45-02-03	1. Bukarest meddelar att Danielsson och Langlet är välbehållna i Budapest.	45-02-23
45-02-06	2. RW och Langfelder till Lubjanka.	1990-t
45-02	2. A Kollontaj meddelar RW:s mor att han är i Sovjet.	direkt
45-02	3. RW påbörjar en protestskrivelse till sovjetiska myndigheter, enligt vittnesmål av cellkamraten Gustav Richter,	hösten 1955
45-02-08	1. Söderblom påminner RW om svar rörande ett flyktingärende.	direkt
45-02-08	2. Första förhöret med RW.	dec 1991
45-02-08	1. Instruktion till Söderblom att kontakta Debrécen-regeringen för att få information om den försvunna legationspersonalen.	direkt
--02-17		
45-02-08	1. Söderblom önskar att genom förmedling av NKVD instruera RW om hans status.	direkt
45-02-09	1. Söderblom anmanas att efterhöra den försvunna personalen i Budapest.	direkt
45-02-09	1. RW:s status ifrågasätts i telegram av Söderblom.	
45-02-14	1. Söderblom rekommenderar att RW anvisas som svensk officiell representant att kontakta Debrécen-regeringen.	direkt
45-02-15	1. UD meddelar att detta är Danielssons uppgift och denne får avgöra om RW kan sändas hem.	direkt
45-02-17	1. UD meddelar konsulatet i Wien att RW är i säkerhet, övrig personal är försvunnen.	direkt
45-02-17	1. UD meddelar att Danielsson ska instruera RW om hans verksamhet, när alla återfunnits.	direkt
45-02-17	1. UD instruerar Söderblom att inge demarche om Budapestsvenskarna	direkt
45-02-19	1. Söderblom meddelar att han överlämnat demarchen.	direkt
45-02-19	3. Överste Muchortov vid <i>Smersj</i> vid 2 ukrainska fronten rapporterar om stor fientlighet hos svenska legationen mot Sovjet och att man inte fullgör sitt skyddsmaktupdrag.	2001
45-02-19	3. Tolstoj-Kutozov meddelar schweizisk representant att Feller 3 dagar tidigare förts bort av Röda armén och att också 3 svenskar -däribland Danielsson och RW- sitter i förhör hos sovjetmakten.	1946
45-02	2. A Kollontaj meddelar Ingrid Günther att RW är i Sovjet och att det är meningslöst med officiella svenska demarcher. Kollontaj har (enligt Elenore Lesters uppgifter från år 1982) meddelat att RW gjort sig skyldig till dumheter och därför fängslats. <i>/48-11-22 sänder G v Dardel ett upprört brev till UD och frågar varför familjen, inte meddelats förrän alldeles nyligen. I svar från 49-01-08 anger Günther sig ha en svag minnesbild av att ha orienterat RW:s mor i anslutning till tillfället/</i>	direkt (noteras först 1946)
45-02(03)	2. Sovjetiska myndigheter meddelar Margareta Bauer vid legationen att RW befann sig i säkerhet vid tiden.	april 1945
45-03-02	5. Meddelas att personalen utom RW befinnes sig hos Vatikanens	direkt

	representation i Budapest.	
45-03-02	5. Enligt meddelande från den 1 mars har Bukarest-legationen "... <i>befinna sig samtliga medlemmar av svenska beskickningen i Budapest väl.</i> "	direkt
45-03-05	1. Söderblom överbringar not till Utrikesministeriet och Vetrov att RW alltså är försvunnen.	direkt
45-03-05	4. Söderblom framför att legationspersonalen i Budapest -förutom den försvunne RW befinner sig vid nuntiaturen.	
45-03-07	1. Reuterswärd (Bukarest) meddelat att RW är försvunnen sedan den 17.1, när han angivit sig skulle avresa med bil.	direkt
45-03-08	3. V Böhm meddelar att ungerska Kossuth-radion angivit att RW försvunnit i Budapest.	45-03-15
45-03-09	2. Söderblom ska ha bett Sovjet framföra Danielssons tack för insatsen för den svenska legationen.	1991
45-03-10	1. Reuterswärd anger att Danielsson ska ha arresterats den 20.2 av Sovjet.	direkt
45-03-12	1. Söderblom meddelar att bukarestlegationen angivit att RW försvunnit.	Direkt
45-03-12	1. Söderblom uppmanar UD sända demarche till ungerska regeringen angående RW:s försvinnande	
45-03-15	1. Svenska budapestlegationens personal anträder resan mot Bukarest	april 1945
45-03-17	2. Vetrov skriver till Dekanozov i anledning av att Sverige begärt hjälp från Sovjet att leverera post till Danielsson och RW. Där meddelas att Söderblom muntligt ska informeras om att kontakter numera förmedlas via de sovjetiska säkerhetsorganen. Dessa har beslutat evakuera all utländsk beskickningspersonal från Ungern.	2000-08
45-03-17	1. Söderblom påmint Dekanozov samt vidarebefordrat Reutersswärds meddelande från den 7 mars. UD har energiskt påmint Söderblom härom.	direkt
45-03-21	2. Söderblom angivit att Kollontaj lovat påskynda utredningen om de försvunna svenskarna.	direkt
45-03-22	1. Budapestlegationen utom RW anländer till Timisoara.	direkt
45-03-23	1. Bukarestlegationen anmält till UD att legationspersonalen anlänt.	direkt
45-03-26	2. Söderblom hos Vetrov hört efter om Langlet och RW. Den försvunne RW meddelas ha angivit avsikt att avresa från Budapest i bil den 17.1.	direkt
45-03-27	1. UD anmanar Söderblom att aktivt eftersöka RW.	direkt
45-03-29	1. Budapestlegationen utom RW anländer till Bukarest.	direkt
45-03-29	5. Vittne ska ha sett RW fri i Budapest. (Meddelat av legationen i Bern).	45-07-01
45-03-29	4. Hugo Årnfast meddelar (1947) att Peter Telcs s.d. angivit att Langlet i en rysk radiosändning i Budapest sagt att RW döddes av ungrare.	47-11-11
45-04-04	1. USA:s ambassadör H Johnson i Stockholm meddelar State Department att Wallenberg eventuellt har mördats.	1994
45-04-09	1. USA instruerar WRB och ambassad i Moskva att stödja Sverige om man inkommer med anhängan om assistans i RW-ärendet. (Stettinius till Harriman).	1986
45-04-12	1. USA-ambassadör anger till SD att svenskarna meddelat uppfattningen att motsidan gör allt den kan och USA:s intervention är därför inte önskvärd.	1986
45-04-12	1. övertar USA, på UD:s begäran, under mellantiden ansvaret för handläggningen av svenska angelägenheter och också för efterforskningarna av RW i landet.	direkt
45-04-13	2. Vetrov anger att Söderblom informerats om beslutet om evakuering av all beskickningspersonal i Ungern.	2000-08
45-04-14	1. Moskvaambassaden meddelat att "konvojen" anlänt till den sovjetiska huvudstaden.	direkt
45-04-14	5. Söderblom meddelat att RW som varit dödsdömd av Pilkorsarna ska ha " <i>smugit över till ryssarna</i> " och sedan avrest mot Debréce och troligen omkommit. Fallet kan nog aldrig lösas. Söderblom nämner inte USA:s erbjudande om hjälp.	45-04-16
45-04-15-	1. Sedan den svenska personalen evakuerats från Ungern.	direkt
45-04-19	1. Söderblom ber Marcus Wallenberg intervensera i fallet RW hos Kollontaj. USA-ambassadören H Johnsons propå om aktion bör enl Söderblom	direkt

	avvisas. Sovjet har svårigen möjlighet och kan inte begäras engagera sig i "ett ärende som detta". En olycka eller ett mord "i den rådande oredan" kan "faktiskt skett spårlöst".	
45-04-19	2. Söderblom instrueras att begära noggrann undersökning från sovjetisk sida, med stöd av Dekanozovs meddelande.	direkt
45-04-19	1. Oscar Samuelsson ombud för RW:s familj gör en framställan till de sovjetiska myndigheterna i ärendet.	direkt
45-04-20	1. K Lauer meddelar M Wallenberg åsikten att Sovjet säkert tagit väl hand om RW, men att det är troligt att nazisterna skadat honom.	
45-04-21	1. Söderblom Erhåller "definitiv instruktion" av C Günther med krav på att sovjetiska militärmyndigheter ska söka RW.	direkt
45-04-23	1. Söderblom gör framställan till motsidan och återger samtidigt sina åsikter att lösningen nog inte kan nås i fallet.	direkt
45-04-25	1. Söderblom meddelar sina åsikter i samtal med Dekanozov beträffande RW som också uttryckts 16 och 19.4.	direkt
45-04-28	1. Söderblom överlämnar Marcus Wallenbergs meddelande som anlant den 27.4 till Kollontaj. S ska då angivit att han ansåg den ungerska regeringens vara huvudansvarig och att hänvändelsen till Sovjet beror på att man vill pröva alla kanaler. S upprepar sina antaganden från 16, 19, 23, och 25.4 beträffande RW:s öde och utsikterna att lösa frågan.	direkt 45-05-11
45-04-28	2. RW kallad till förhör i Lubjanka.	91-12-05
45-04-30	1. General Bonner Key vid WRB i Budapest kontakter Sovjet efter information om RW:s försvinnande.	1994
april-maj 1945	2. Specialberättelser från L G Berg, D v Mezey, M Bauer och intervjuer med dessa genomförs. Danielsson avger ingen berättelse över sina erfarenheter.	direkt
45-05-19	1. Söderblom påmint Dekanozov om RW.	direkt
45-05-23	1. Reuterswärd vänder sig enligt uppdrag från Ehrenpreis med begäran till mosaiska församlingen i Budapest angående undersökningar av RW:s öde.	direkt
45-05-23	2. Dekanozov tillskriver v generalstabschef genlt NV Slavin och ber denne om en förklaring inför en förväntad svensk demarche och efter "antisovjetisk media-kampanj med föregiven anledning av att Röda armén gjort sig skyldig till plundring "razgrablenie" av svenska budapestlegationen.	2000-08
45-05-24	1. Vetrov meddelar Dekanozov att Söderblom inte kommer att ta upp fallet med plundringen av budapestlegationen med Moskva.	direkt
45-05-24	1. Joints svenske ombud Ragnar Gottfarb meddelar uppfattningen att RW är död och mottar den 3 maj USA-medarbetarens Moses A Leavitt kondoleanser avseende RW.	direkt
45-05-24	1. Söderblom och Szent-Györgyi redovisar likartade åsikter om RW:s öde.	direkt
45-05-29	1. Militärattachén Carol Benedich i Moskva anmodas ta upp fallet.	91-10-30
45-05-29	2. RW:s ankomst till Lefortovo registrerad. Enligt källmaterialet kvarstannar han här till mars 1947, då han återförs till Lubjanka.	
45-06-01	1. I Danielsson uttrycker i ett brev till en judisk flykting från Budapest uppfattningen att SS-män eller Pilkorsare kan ha mördat RW.	direkt
45-06-05	1. Militärattachén tar upp RW-ärendet i Förvarsministeriet. Propån avvisas eftersom Utrikesministeriet är handläggande myndighet.	45-06-07
45-06-07	1. Svar till Benedich att försvarskommissariatet inte handlägger frågan.	direkt
45-06-27	1. Enligt Söderbloms förslag ombuds kontaktperson i Budapest Szent-Györgyi arbeta för att ungerska regeringen ska ta upp ärendet.	direkt
45-06-30	1. Szent-Györgyi ställer sig positiv till förslaget.	direkt
45-07-02	1. USA:s minister Ravndal av SD ombetts intervensera hos Sovjet angående rykte att RW skulle ha setts i Budapest i april.	direkt
45-07-06	4. Söderblom i handbrev till Sahlin meddelat att han beslutat att inte till Sovjet överlämna de foton av RW som han erhållit av modern. Kanske RW rymt och dyker upp "ett tu tre" någonstans. Detta kan bli pinsamt för Sverige.	45-11-07
45-07-12	1. Sahlin till Söderblom: Lämna över foton! Sverige står naturligtvis inte bakom ett ev undanhållande. (Angående Berns meddelande att RW setts	direkt

	i Budapest i början av april).	
45-08-14	1. Söderblom anger att källan i Bern jämte Szent-Györgyi är enda hoppen. Sverige kan inte driva frågan i övrigt.	direkt
45-08-28 och 45-09-04 45-09-16 45-09-25	4. v Celsing i Bern meddelat hr Takaczy ombud för K Lauer att RW är omhändertagen av Sovjet som ämnar utnyttja hans dokument i processer mot komprometterade ungrare. Ingen idé att Sverige gör några officiella demarcher.	direkt
	4. Se under 25.9 och 29.10.	
	1. Söderblom angivit att Washington informerats om Takaczys meddelande. S föreslog åter att hänvändelse till Moskva avböjs, däremot hade S föreslagit att USA:s representant i Budapest på plats skulle göra undersökningar i ärendet.	45-10-08
45-10-05	2. 2 vittnen anger att RW sågs tillsammans med Langfelder vid försvinnandet.	direkt
45-10-29	4. Ravndal i handbrev till v Post meddelat att Leopold Aschner från Tungsram i skrivelse till Heinrich de Wahl meddelat information om RW från K Lauer som den 16.9 i Genève ska ha angivit att RW är i säkerhet "but that his whereabouts must remain secret". (Med hänvisning till meddelandet den 28.8).	direkt
45-11-01	1. Uppmaning till Söderblom att påminna Sovjet om ärendet.	direkt
45-11-02	1. von Post vänder sig till Ravndal vid USA-legationen i Stockholm med begäran att USA-beskickningen i Budapest ska hjälpa till med efterforskning av RW.	direkt
45-11-03	1. Skriftlig svensk demarche till Utrikesministeriet om RW.	direkt
45-11-19	1. USA-legationen anger att Takaczy och Szent-Györgyi meddelat att efterforskningarna i Ungern varit resultatlösa. Man tror att RW är fången i Sovjet utan att kunnat styrka sin identitet.	direkt
45-12	3. Sinitsyn vid MVD:s skandinavienavd ska ha underrättats om RW:s vistelse i sovjetiskt fängelse av Vetrov som åberopar Dekanozov som källa. Enligt Vetrov är det dessutom D som ansvarat för utformningen av de svar som Sverige erhållit på sina demarcher rörande RW.	1995
45-12-01	1. Barck-Holst meddelar om förnyad demarche i Moskva. Abramov angett att militärmyndigheter ännu inte hunnit besvara ordern att verkställa undersökningar om RW.	direkt
45-12-17	1. Ingemar Häggelöf i samtal med minister Tjernysov begärt repatriering av de fångna svenskarna af Sandeberg och Lundberg.	direkt
45-12-18	3. Söderblom anger att hans uppfattning att RW omkommit under färden till Debréce stöds av Langlet. Denne har alltsedan september bl a i DN hävdat att RW kunnat bortföras av Pilkorsare förklädda till sovjetofficerer.	direkt
45-12-26	1. Söderblom i samtal med Abramov, MID, anger sin personliga uppfattning att RW är död och att det skulle vara bra om legationen fick uppgift om detta för att RW:s mor inte ska fortsätta ägna sig åt illusioner. Stöd för sin uppfattning har S inhämtat från Kollontaj.	direkt 2000-05-05
1945/46	4. General Kuprijanov ska vid förhör 1979 vid KGB meddelats att RW ska ha dömts till 25 års fängelse.	1981
46-01-03	1. Söderblom nämner samtal med Abramov och Kollontaj. S understryker att Sverige gärna mottar även ett negativt besked. Abramov omnämnt påminnelser till militärmyndigheterna, vilka uppenbarligen inte vet något. Langlet enligt S meddelat att Sovjet våren 1945 flera gånger frågat svenskarna vart RW tagit vägen.	direkt
46-01-26	1. Minister Arfwedson i Budapest meddelar om undersökningar i Ungern att förutom att RW ska ha setts i Pest finns inga spår. De sovjetiska trupper som kom 1945 är ersatta och dagens militärer vet inget. Han har gått ut i ungersk press och informerat om RW.	direkt
46-01-26	3. Arfwedson meddelar att RW vid bortförandet i bil satt tillsammans med 3 sovjetiska militärer, major D Demtjinko och soldaterna R och A Juldasjev. Framställan gjorts till ungerska UD om RW.	direkt
46-01-27	1. Söderblom överlämnar fotografier över RW till Abramov.	direkt
46-02	5. En rumän har 2.4 1945 berättat för af Sandeberg att han sett RW	46-04-28

	i Krasnogorsk.	
46-03-01	4. Söderblom till Danielsson angående brev från denne den 18.12 om möten med Kollontaj och Abramov. Utrikesministeriet har kontaktat militära myndigheter som inte vet vart RW tagit vägen S uppger ånyo att Langlet våren 1945 uppgivit att Sovjet flera gånger frågade efter RW.	direkt
46-03-08	1. Söderblom överlämnat hänvändelse till Abramov, med anledning av tidigare uppgifter samt att flera vittnen sett RW och att 3 namngivna officerare fört bort honom. Ärendet vidarebefordras till Europa-avdelningen	direkt
46-03-10	1. Söderblom lämnar demarche om RW. Utväxling Makarova af Sandeberg diskuteras.	direkt
46-03-15	3. Feller till von Celsing meddelat att RW väl anskrivnen i Moskva och troligen vid liv.	direkt
46-03-20	3. Handbrev G Lagergren-Grafström. G Gergely tjänstgörande vid RK i Budapest uppger sig stigit ur RW:s bil innan denne med en större summa for till Debréceen för en beräknad bortovaro av 8 dagar. 4. V Böhm samtidigt angivit att RW:s sovjetiska eskort också är försvunnen. VB åtagit sig att undersöka detta.	46-04-05
46-04-26	1. Söderblom instrueras att påminna som Sovjet i ärendet.	direkt
46-04-30	1. Söderblom i samtal med Abramov, där denne inte fått besked av militärmyndigheter, men af Sandeberg har ju påträffats och repatrierats. S uppfattade detta som om RW kanske identifierats i något läger. Abramov sökte ånyo utverka att flickan L Makarova skulle återsändas till Sovjet.	direkt
46-06-04	1. Sverige avvisar i en not Sovjets anspråk på Makarova.	direkt
46-06-07	1. Söderblom överlämnar ett svarsbrev på Marcus Wallenbergs skrivelse till Kollontaj med önskemål om hennes medverkan i försöket att lösa RW-fallet. Kollontaj anger att hon inte är i tjänst och inte längre har samma möjlighet " <i>d'arranger les affaires</i> ".	direkt
46-06-15	1. Söderbloms 5-minutersbesök hos Stalin som lovar ta sig an fallet. Söderblom fallet. Söderblom uttrycker uppfattningen att RW omkommit. /Se UD II:52 s.184. Här anges att originaluppteckningen av samtalet försvann och att kopia togs först efter 2 år/	direkt
46-06-29	3. af Sandeberg meddelat att RW setts i Butyrka.	direkt
46-07-17	2. RW kallad till förhör i Lefortovo.	91-10-30
46-07-17	2. Lozovskij begär upplysningar om RW hos Tjernsysjev.	nov 1991
46-07-17	2. Dekanozov sänder förfrågan till KGB och MVD om RW befinner sig i läger och erhåller svar från många avd inom organisationerna -samtliga negativa.	1993
46-07-25	1. På Barck-Holsts fråga förnekar Abramov att skulle finnas ny information och upprepar kravet på repatriering av Makarova.	direkt
46-08-12	2. Brev från German Titov (MGB) till <i>Smersj</i> med bifogade handlingar om RW.	1990-t
46-08-30	2. Förhör med RW.	91-10-30
46-11-19	2. I Danielsson förnekar kategoriskt påståenden (från bl a R Philipp) att RW någonsin erhållit något fullmakt som tillerkände honom ställning som chargé d'affaire.	direkt
46-11-24	3. K I Westman i samtal med Tjernsysjev på fråga rörande utlämning av Granovskij ska ha kontrat med krav på att först få information om RW.	2001
46-11-28	1. Barck-Holst uppdras göra ny demarche i ärendet hos Lozovskij och Sysojev.	direkt
46-11-29	4. K I Westman av V Böhm meddelats att denne tagit upp frågan med ungerska Böhm övertygad om att orsaken till att RW och sovjetiska officerarna försvunnit är att de fallit offer för Pilkorsare.	direkt
46-11-30	1. Första riksdagsbehandlingen av RW-ärendet. Elis Håstad (h) interPELLerar.	direkt
46-12-08	1. Sammanträffande Barck-Holst--Kollontaj. Hon anser B-H bör kontakta Dekanozov och fr a Lozovskij och påminna om Stalins löfte att engagera sig i fallet.	direkt
46-12-12	1. Abramov vägrar motta Barck-Holst som får tala med Sysojev. B-H framhöll att affären riskerade skada ländernas förbindelser, efter Sovjets förhållande under nästan 2 år. B-H tolkade Sysojevs uttalande om bl a baltutlämningen och Makarova som om Sovjet skulle vara beredd till utväxling, varpå motparten förnekade sådana avsikter.	direkt

46-12-13	1. Dekanozov nekar åter att motta Barck-Holst som precis som Lozovskij beklagade att RW-fallet riskerade störa svensk-sovjetiska förbindelser. L mindes Stalins löfte -angav att han inte var kompetent i ärendet- men skulle kontakta Dekanozov. B-H ansåg att en lämplig gåva till Kollontaj kanske skulle innebära en utväg för att lösa fallet.	direkt
46-12-16	3. Arfwedson anger att ungerska regeringen svarat att dess minutiösa efterforskningsarbete rörande RW varit resultatlöst.	direkt
46-12-22	1. Barck-Holst rapporterar att den svenska presskampanjen rörande RW börjar intressera Utrikesministeriet.	direkt
46-12-30	1. Meddelande från Barck-Holst där utväxling av RW diskuteras.	direkt
47-01-13	1. Ny demarche hos Novikov av Barck-Holst, som nekats samtal med Dekanozov. B-H meddelat att Sverige noterat att 2 år har gått, det är uppenbart att RW befinner sig i sovjetiskt läger samt att 2 år gått och MID har ingenting gjort. Novikov underrättat Vetrov den 18.1.	direkt 2000-08
47-01-24	2. Samtal Molotsjikov-G Hägglöf om RW. Hägglöf anger att han klandrats i Sverige av press och allmänhet för att inte förmått Moskva att agera i fallet. Ber att RW-ärendet inte ska förhindra att Sohlman får träffa Molotov och Vysjinskij.	2000-08
47-01-30	2. Samtal Hägglöf-Novikov, varvid N angivit att det inte är uteslutet att RW befunnit sig på sovjetkontrollerat område, men kunnat försvinna, dödats el dyl. Hägglöf anser att Dekanozov håller sig undan. Novikov uppges -off the record- ha angivit att alla sovjetiska läger ännu inte kontrollerats.	direkt
47-02-10	1. Eleanor Roosevelt skriver till sovjetregeringen om RW efter att den 30.11 1946 ha kontaktats av Maj von Dardel.	direkt
47-02-24	1. Kartasjov begär att RW ska flyttas till inre delen av Lubjanka.	1990-talet
47-02-26	2. Notering att RW lämnat Lefortovo.	91-10-30
47-02-26	2. Överste Kartasjov chef för 4 avd av 3 Högkvarteret till överste Mironov, MGB, o major Ionov vid Lefortovo. Krigsfångarna Roedel och RW ska föras från Lefortovo (cell 203) till Lubjankas inre del (cell 7), med officersranson.	2001-01-25
47-03-01	2. Notering att RW insatts i Lubjanka.	1990-t
47-03-02	3. Notering att RW:s tillhörigheter kommit till Lubjanka.	1990-t
47-03-11	2. Notering om förhör av RW.	1990-t
47-03-19	1. Gromyko svarar E Roosevelt att hennes och von Dardels brev översänts till Sovjets generalkonsulat i NY för att det ska vidta följdriktiga åtgärder.	1947
47-04-02	2. Vetrov orienterar Vysjinskij om RW-ärendet.	nov 1991
47-04-10	1. Undén tar upp frågan om RW med sovjetambassadören.	direkt
47-04-23	1. Joints Moses A Leavitt kontaktar H Morgenthau och ber denne instruera general Marshall att ta upp frågan om RW med Molotov.	1994
47-05-08	2. Vysjinskij begär hos Molotov att Abakumov får redogöra för åtgärderna i RW-ärendet.	2001-01-25
47-05-13	Likalydande.	nov 1991
47-05-27	1. Instruktion för Söderblom att göra ny demarche	direkt
47-06-07	1. Håstad tar ånyo upp RW-ärendet	direkt
46-06-07	1. H Johnson föreslår State Department att ta upp RW-ärendet med USA:s moskvaambasad.	1972
47-06-12	2. Sohlman begär samtal med Malik rörande RW.	direkt
47-06-14	1. Sohlman diskuterar ärendet med Malik. Samtalsanteckningar från 7.8 sänds till bl a Molotov och Vysjinskij. Denna gång anges att både Dekanozovs och Kollontajs försäkringar ligger till grund för framstöten. Håstads interpellation nämns.	direkt
47-07-07	2. Begäran från Vysjinskij att Abakumov redogör för RW-ärendet.	nov 1991
47-07-12	2. Samtal Malik-Sohlman om RW. Inget att tillägga.	2000-08
47-07-15	1. Engzell i samtal med Szent-Györgyi som fått avge förklaring om sambandet mellan påståendena om att RW dels avlidit i kaoset i Budapest dels att Malinovski med glädje hälsat beskedet att RW återfunnits.	direkt
47-07-16	2. Samtal Vetrov-Sohlman om RW. Inget att tillägga.	2000-08

47-07-17	1. Smoltsov-rapporten enligt vilken RW avlider denna dag.	57-02-07
47-07-17	3. Skrivelse från Abakumov till Molotov om RW (registerkort).	ej återfunnen
47-07-22	2. Påminnelse från Vysjinskij att Abakumov redogör för RW-ärendet.	nov 1991
47-07-24	2. Spravka från Sysojev vari anges att MGB och MVD meddelat att inget svar om RW avgivits av <i>Smersj</i> trots påminnelser i ärendet. Nyligen har chefen för 2 avd av <i>Smersj</i> , Burasjnikov, i telefonsamtal med Tjebotarev meddelat det vara önskvärt att A Ja Bysjinskij ska ringa Abakumov i ärendet.	2000-08
47-07-22-- 27	3. Flertalet cellgrannar till RW och sådana som suttit i grannceller till RW och Langfelder kallas till förhör.	1951- 1956
47-08-18	4. Vysjinskij anger att meddelanden om RW inkommit den 14 jan 1945, men därefter finns trots noggranna efterforskningar inga spår efter honom. " <i>Det återstår endast att förmoda, att Wallenberg under striderna i staden Budapest omkommit eller blivit tillfångatagen av Szálasis anhängare.</i> "	direkt
1947	4. Kollontaj informeras -enligt Emy Lorentzon- om att RW avlidit.	86-12-08
(1945)-bör- jan 1948?	4. Claudio de Mohr angivit sig ha haft knackningskontakter med RW i Lefortovo 1950-1952.	1952
aug 1948	4. Emil Brugger anger att RW funnits i granncell i Vladimir, del II.	1955-1957
hösten 1948	3. Flera nazistdomar i Ungern utmynnar i fastställandet av att RW sannolikt dödats av Pilkorsare.	1948
50-10	2. C de Mohr det första vittnet som anger sig ha suttit fängslad tillsammans med RW (i Lefortovo).	51-12
51-12-21	1. Vid middag hos Rodionov framförde "anonym" svensk till 1 ambs Tarbrin att Sovjet borde hemsända RW för att undvika ny svensk demarche. T vidhöll Vysjinskij's förklaring och angav att Sverige endast hört uppgifter från en "knackande italienare".	direkt
52-01-05	1. Sohlman vid besök hos Rodionov angett att Sverige efter Vysjinskij's not förutsatte att Sovjet skulle fortsätta efterforskningarna.	direkt
52-02-11	1. Verbalnot Undén-Rodionov. För första gången begärs RW utlämnad.	direkt
52-03-13	3. Dmitrij Tjuvasjin vid 5 europeiska avd vid MID förelägger regeringen en utredning från amb i Budapest med vittnesmål från den 29 jan om att Pilkorsare enligt utsago vid rättegång i okt 1948 dödat RW kring 15 jan 1945.	1991
52-03-18	1. Molotov och politbyrån orienterar Stalin om RW-ärendet.	2001-01-25
52-04-16	1. Rodionov svarar Undén med att hänvisa till noten från den 18 aug 1947.	direkt
52-05-06	1. Motsvarande från Sohlman till Zorin. Z klagar på svenskt "tjat" som kunde försämra relationerna. Exempel härpå har ju kommit till uttryck för intermezzon vid sovjetambassaden i Stockholm.	direkt
52-05-19	1. Molotov och politbyrån orienterar Stalin om RW-ärendet.	2001-01-25
52-05-23	1. Ny svensk not till Rodionov, där man förutsätter sovjetisk forskning i ärendet. R tar upp och klagar på behandlingen i Stockholm av försvarsattachén Konobeev.	direkt
52-06-08	1. Undén påminner Rodionov i ärendet.	direkt
52-06-10	1. Likalydande som den 19 maj	
52-08-30	1. Rodionov anger vid möte med Undén att Zorin lovat påbörja efterforskningar efter RW.	direkt
52-10-01	1. Rodionov anger att han inget har att meddela.	direkt
52-11-17	1. Möte Undén-Vysjinskij i NY. RW begärs utlämnad. V angav sig tveka om meningen med nya utredningar.	direkt
52-12--53 -01	3. Jan Loyda anger i brev till chef för Vladimir-fängelset att han 3 gånger förhörts och underskrivit försäkran att inte yppa uppgifter om cellgrannar, däribland RW.	91-09-04
53-02-12	1. Möte Sohlman-Vysjinskij. S hänvisade till Undéns samtal och Zorins förmenta löften. Vysjinskij upprepar sin tvekan och lovar inte att vidta nya åtgärder.	direkt
53-03-31	1. Möte Sohlman-Rodionov. S hänvisade till det nyligen upprättade sovjetiska amnestidekretet för krigsfångar. Rodionov hänvisar till Vysjinskij och varnar för risken för rubbad grannsämja.	direkt
53-04-13	1. Möte Lundberg-Tarabrin. L hävdar att Vysjinskij's påståenden att MID inte kan påverka polisen är egendomligt och också V:s påstående att det omöjliga kan vara så att Sverige vet mera i frågan än Sovjet. Om Sovjet inte samarbetar kan	direkt

	Sverige släppa allt material och visa att motsidans version att RW inte agerat oegennyttigt är felaktig och Sovjet drabbas då av omvärldens dom. T lovade förmedla synpunkterna till Molotov.	
53-05-04	1. Möte Sohlman-Semenov, som ej orienterats av Tarabrin.	direkt
53-05-21	1. Möte som ovan. Semenov hänvisar till Vysjinskijs uttalanden 47-08-18 och 53-02-12. Sverige övertygat om att RW för några år sedan befann sig i Sovjet och han begärs åter utlämnad.	direkt
53-06-03	1. Möte Undén-Rodionov. U refererar till samtal med Vysjinskij. U angav sig uppfatta motsidans hållning så att inga egentliga utredningar om RW gjorts sedan 1947. U erbjuder sig tillstålla motsidan allt svenskt material för att få till stånd nya undersökningar. U framhöll att RW kanske dömts till långt fängelsestraff och sedan strukits ur registren eller placerats under annat namn. R anger att saken redan undersökts på hög nivå.	direkt
53-07-16	4. Rodionov på egen begäran meddelat Undén att Sovjet gjort undersökningar och funnit att RW drabbats av olycka eller omhändertagits av Pilkorsare. Ärendet utnyttjas av reaktionära kretsar för att störa ländernas förbindelser. Den myndighet i Sovjet som ev undanhåller/it regeringen information skulle straffas hårt och det är bevis på sanningshalten i meddelandena till Sverige.	direkt
53-08-05	1. Meddelande till Sohlman att inget finns att tillägga.	direkt
1954-1956	1. En rad tyska och österrikiska f d krigsfångar vittnar om att ha varit i kontakt med RW och Langfelder i Lubjanka och Lefortovo. På grundval av dessa inleder Sverige i nov 1955 en intensiv aktivitet och tar upp ärendet vid ett flertal tillfällen med Sovjetunionen.	
54-06-17	1. Samtal Undén-Mikojan. U hävdar att de många uttalandena av vittnen om RW inte jävar Zorins påstående från juli 1953.	direkt
54-09-29	1. Resultatlöst möte Undén-Zorin/Mikojan där U hävdar att ärendet är en belastning för relationerna länderna emellan.	direkt
54-10-12	2. Gromyko begär för CK av Serov uppgift om hur RW dött.	1991
54-12-18	1. Möte Sohlman-Semenov, med anknytning till september-mötet.	
55-11-08	1. Meddelande från Sohlman till sovjetiska myndigheter om önskan att diskutera ärendet.	direkt
55-11-15	1. Möte Sohlman-Bulganin, där B anger att Sovjet inte har någon anledning att behålla RW.	direkt
55-12-19	2. Sacharovskij begär hos Gribanov svar angående CK:s utformning av svar till svenskarna om RW.	1991
56-03-10	1. Möte Undén-Rodionov. Not avlämnas i ärendet.	direkt
56-03-19	1. Möte Sohlman-Gribanov svar på noten.	direkt
56-04-03	1. Gemensam svensk-sovjetisk kommuniké om RW vid Erlanders och Hedlunds besök i Moskva.	direkt
56-04-12	2. Överste Sirotin vid inrikesministeriet orienterar Molotov och Serov om fakta rörande RW.	2000-02-14
56-04-13	2. Gribanov vid skandinavienavdelningen skriver till KGB angående Sjrjagin i Vedenino (Charkov) gjort allmänna förfrågningar bland bekanta om RW och rått att sluta med detta.	2000
56-04-28	1. Molotov och Serov orienterar CK om RW-ärendet och ger förslag till fortsatt handläggning.	nov 1991
56-09-07	1. Svensk framställning till Sovjet i ärendet.	direkt
56-10--11	2. Ett flertal olika förslag avges av CK till svar om RW-ärendet.	
56-12-20	1. Tugarinov rekommenderar Gromyko lämna svar till Sverige för att förbättra ländernas relationer	1992
57-02-06	1. Gromyko avger Sovjets svar och lägger fram Smoltsov-rapporten	direkt
57-02-19	1. I svarsnot förbehåller sig Sverige rätten ta upp frågan, när ev nya omständigheter framkommer i ärendet.	direkt
59-02-09	1. Not till Sovjet (från Sohlman till Zacharov), med anledning av nya vittnesmål om att RW kan befinna sig i Vladimir. Informationen överlämnas till motsidan.	direkt

59-03-06	3. Sovjetisk svarsnot, som anger att noggranna undersökningar inte givit någon ytterligare information.	direkt
59-06-27	1. MID protesterar till Sohlman mot felaktiga tidningsskrivelser om RW.	direkt
59-07-17	1. Svenskt svar med hänvisning till Vladimir-spåret.	direkt
61-02-09	1. Framställning från Erlander till Chrustjev, i anledning av Nanna Svartz uppgifter.	direkt
62-08-17	1. Muntlig framställan till sovjetiska ambassaden i Stockholm av Erlander	direkt
65-02-11	1. Skrivelse från Erlander till Kosygin.	direkt
1979	1. USA:s State Department medger delansvar för RW:s verksamhet till Sovjetunionen, eftersom man bidragit till att finansiera hans verksamhet. Kort efter uppkallas Hirdman till v utrikesmin Igor Zemskov och upplyses om att RW var USA-spion och att USA medgivit detta. /UD II:52 s.57f/ USA tillbakavisar anklagelserna.	direkt
79-01-03	1. UD-not till Sovjet, med anledning av uppgifter att RW varit i livet ännu 1975. Uppgifterna har förmedlats av bl a Abraham Kalinski och Efim Mosjinskij.	direkt
79-01-24	1. Avvisande svar från stockholmsambassaden avseende de svenska uppgifterna.	direkt
79-08-22	1. Ullsten gör ny framställan riktad till Brezjnev, som en följd av Jan Kaplans uppgifter.	direkt
79-09-28	1. Jakovlev överlämnar svar från Sovjet att frågan är utagerad.	direkt
80-05-30	1. Ullsten diskuterar med Gromyko, utan att få något besked.	direkt
80-11-26	1. Amb Rappe vid ESK-möte i Madrid tar upp RW-ärendet.	direkt
81-09-10	1. Leifland möter MID:s skandinavienchef Georgij Farafanov, varvid denne direkt anmärker att man inte ska tro på rykten (tolkas från svensk sida som om Sovjet hänsyftar på de uppgifter som cirkulerar om att Brezjnev i Budapest varit direkt inblandad i Wallenbergs bortförande.) Frågan riskerar enligt F de mellanfolkliga kontakterna.	
81-10	1. Möte mellan Lennart Petri och justitieminister V Terebilov rörande RW.	direkt
81-11-04	1. Svenske delegaten vid ESK-möte i Madrid tar åter upp frågan.	direkt
82-02-25	1. Amb Hans Ewerlöf vid FN:s kommission för mänskliga rättigheter väcker ärendet.	direkt
82-09-06	1. Möte polchef Per Eckerberg-ambassadör Farafonov.	direkt
83-01-14	1. Schori-Farafanov. Den senare varnar för att frågan kan utnyttjas för felaktiga politiska syften.	direkt
83-12-19	1. Möte amb T Örn-justitieminister Terebilov, varvid man diskuterat olika teorier. RW:s död 1947 är dock enligt Moskva obestriddig.	direkt
84-03-07	1. Möte Polchefen Eliasson-Faranov i Moskva. Sverige anser inte frågan tillfredsställande löst och kommer att ta upp den ånyo.	direkt
85-02-19	1. Samma personer möts i Stockholm. Farafanov omnämner sovjetiska misstag. Berijas och särskilt Abakumovs roll var sannolikt ödesdiger för Wallenberg.	direkt
85-08-07	1. Möte Schori-1 v utrikesmin Maltsev i samband med lunch för ambassadör Boris Pankin. Maltsev har inget att anföra.	direkt
86-01-14	1. Samtal Schori-Maltsev. M beklagar att frågan tas upp och anser den utagerad.	direkt
86-04-15	1. Ingvar Carlsson-N Ryzjkov diskuterar ärendet i Moskva.	direkt
86-09-11	1. Möte Eliasson-amb Uspenskij i Moskva rörande RW-ärendet.	direkt
86-12-02	1. Amb Björn Elmér tar upp ärendet vid ESK-möte i Wien.	direkt
89-08-11	1. Möte utrikesmin Boris Pankin- polch Göran Berg. P erbjuder anhöriga att få se Smoltsov-rapporten i original.	direkt
91-06-06	1. Samtal Ingvar Carlsson-Michail Gorbatjev om RW. MG påpekade betydelsen av den gemensamma arbetsgruppens arbete. IC angav att han kände den sovjetiska ståndpunkten i ärendet.	direkt
91-11-22	3. Medarbetare till KGB-chefen Vadim Bakatin anger att RW ska ha avrättats.	direkt
92-07	1. USA:s krigsfångeutredare amb Malcolm Toon tar upp RW-ärendet med sin ryske motpart, general Dmitrij Volkogonov.	
96-05-13	3. US News & World Report anger att en studie visat att RW arbetade för OSS.	direkt
00-09-21	3. V Vinogradov anger i intervju med svenska medier att RW blivit skjuten i Lubjanka, all dokumentation är dock förstörd.	direkt

00-10-04	1. USA:s "Commission of Security and Cooperation in Europe" tillskriver sovjetambassadören Jo V Usjakov och begär att Ryssland förnyar ansträngningarna att utreda RW:s öde.	direkt
00-12-01	3. A Jakovlev sagt till amb Hirdman att en överste Aleksandrov angivit att KGB-kollegan meddelat att RW sköts som tysk spion och att KGB-chefen V Krutjkov år 1990 ska ha uttalat sig i likartade ordalag.	direkt

Källor och litteratur

Källor

RA

Raoul Wallenberg-arkivet.

Raoul Wallenberg-föreningens arkiv.

KrA

C-byråns arkiv.

FRA:s arkiv
”C-papper”

UUB

Raoul Wallenberg-projektet.

Riksdagsbiblioteket

Riksdagstryck 1947-2000.

UD:s arkiv

P2 Eu¹

Wallenberg Raoul, Handlingar i Utrikesdepartementets arkiv om RW. 1-7 (1980), 8-49 (1982).

Wallenberg-ärendet, ny följd 1970-2001.

Kortregister över ärendet.

Säpos arkiv

RKA:s arkiv.

Raoul Wallenberg-ärendet (P 4856).

FRA:s arkiv

Byrå B
Serie B IV.

Litteratur

Abarinov Vladimir, Wallenbergaffären-gammalt och nytt. 1992.

Adachi Agnes, Child of the Winds. USA 1989.

Anger Per, Med Raoul Wallenberg i Budapest. Sthlm 1985.

Arlov Thor B. Svalbards historie. Oslo 1996.

Artéus Gunnar, Leifland Leif red, Svenska diplomatprofiler under 1900-talet. Sthlm 2001.

Beevor Antony, Stalingrad. Lund 2001.

Berg Lars G, Boken som försvann. Arboga 1983.

- Vad hände i Budapest? Sthlm 1949.

- Berger Susanne, Swedish Aspects of the Wallenberg Case. USA 2000.
- Bezymenskij Lev A, Himmlers Secret Plan. International Affairs 3/1961.
- Die Wahrheit über Raoul Wallenberg. Göttingen 2000.
- Bondor Vilmos, A Mikó-Rejtély. (Gåtan Mikó) Budapest 1995.
- Böhm Vilmos, I landsflykt för andra gången. Sthlm 1999.
- Carlbäck-Isotalo Helene, Glasnost and the Opening up of Soviet Archives. SJH 1992.
- Arkivdokument kontra fria fantasier Wallenbergfallet färdigdiskuterat? HT 1994.
- Källäget i Ryssland kräver nya ansatser i forskningen om sovjetisk historia. HT 1994.
- Commentary Art. 10 Convention (I) for the Amelioration of the Contion of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Génève 12 aug 1949. Kap 1.
- Cramér Per, Neutralitet och regional integration i ett dimhöljt säkerhetspolitiskt landskap. Orig Europabo 2. Sthlm 1998.
- Dalen Ringheim Ane, Nordmenn i fangenskap i Sovjetunionen 1940-1956. Oslo 2002.
- Dardel Fredrik von, Raoul Wallenberg fakta kring ett öde. Solna 1990.
- Derogy Jacques, Fallet Wallenberg. Malmö 1980.
- Ehrenstråle Britt och Hans, Sju dagar i oktober 1947. Uppsala 1980.
- Ember, Mária. Ránk akarták kenni. (They Wanted to Blame Us). Budapest 1992.
- Erlander Tage, 1955-1960. Sthlm 1976.
- Finstrom Carl Gustav, Our Secret War in Scandinavia. The Story of US-Swedish Military Cooperation in World War Two. Kgl Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift. Nr 4. 2002.
- Freed G B, Humanitarianism vs Totalitarianism: The Strange Case of Raoul Wallenberg. Papers of the Michigan Academy of Science, Arts and Letters. Vol 46. 1961.
- Freemantle Brian, KGB. London 1982.
- Harjo, Osvald. Moskva kender ingen tårer. Köpenhamn 1957.
- Hingsley Ronald, Joseph Stalin: Man and Legend. London 1974.
- Holtmark Sven red, Norge og Sovjetunionen 1917-1955. Oslo 1995.
- Kahn David, The Codebreakers. NY 1982.
- Karlbom Rolf, Raoul Wallenbergs fångenskap i Sovjet. Göteborg 1987.
- Sovjetforskning eller skönmålning. HT 1994.
- Kersten Felix, The Kersten Memoirs 1940-1945. London 1956.
- Korey William, The Last Word on Wallenberg? USA 2001.
- The Wallenberg Mystery, Fifty-five Years Later. NY 2000.
- Langlet Valdemar, Verk och dagar i Budapest. Sthlm 1946.
- Leij Ane W van der, Sveriges skyddsmaktsupdrag för Nederländerna i Nazi-Tyskland 1940-1945. Groningen 1989.
- Lester Eleanor, Wallenberg: The Man in the Iron Web. London 1982.
- Lévai Jenő, Raoul Wallenberg. Hjälten i Budapest. Sthlm 1946.
- Levine Paul, From Indifference to Activism. Uppsala 1996.
- Lichtenstein Heiner, Raoul Wallenberg. Retter von hunderttausend Juden. Köln 1982.
- Makinen Marvin M, Kaplan Ari D, Cell Occupancy Analysis of Korpus 2 of the Vladimir Prison. Chicago 2000.
- Marguerat Philippe, Roulet Louis-Edouard ed, Documents diplomatiques Suisses 1848-1945. Vol 15. Bern 1992.
- Marton Kati, Wallenberg. NY 1982.
- Mesinai Susan E, Liquidatsia. USA 2000.
- Preliminary Report. Follow-Up Wallenberg Investigation (Opubl) USA 2002.
- Moshinsky Efim, Raoul Wallenberg is Alive. Jerusalem 1987.
- Möller Yngve, Östen Unden. Sthlm 1986.
- Nylander Gert, German Resistance Movement and England. Stockholm 1999.
- Carl Goerdelers fredstrevare via bröderna Wallenberg. Scandia 1998.
- Noreen Erik, Brobygge eller blockbildning. Uppsala 1994.
- Nylander Gert, Perlinge Anders, Raoul Wallenberg in Documents 1927-47. Sthlm 2000.
- Olsson Ulf, Att förvalta sitt pund. Marcus Wallenberg 1899-1982.
- Persson Carl, Utan omsvep. Sthlm 1991.
- Pettersson Bo, Med Moskväs ögon. Sthlm 1994.
- Pető László, Det ändlösa tåget. Requiem. Sao Paulo 1982.
- Philipp Rudolph, Raoul Wallenberg. Höganäs 1981.
- Rachlin Rachel och Israel, 16 år i Sibirien. Erindringer. Köpenhamn 1982.
- Raoul Wallenberg. Redovisning från den svensk-ryska arbetsgruppen. UD II:52. Sthlm 2000.

- Rapport om verksamheten i den rysk-svenska arbetsgruppen för fastställande av Raoul Wallenbergs öde (1991-2000). Moskva 2000.
- Report on the Activities of the Russian-Swedish Working Group for determining the Fate of Raoul Wallenberg (1991-2000). Moskva 2000.
- Riste Olav/Moland Arnfinn. Strent hemmelig. Norsk etterretningsteneste 1945-1970. Oslo 1997.
- Romsics Ignac ed, 20th Century Hungary and the Great Powers. NY 1995.
- Rosenfeld Harvey, Raoul Wallenberg. NY 1995.
- Rudfalk Ragnar, Jag jobbade i Sovjet. Sthlm 1951.
- Runberg Björn, Valdemar Langlet. Räddare i faran. Sthlm 2000
- Sakharov Andrei, Memoirs. London 1990.
- Moscow and Beyond 1986 to 1989. NY 1991.
- Schellenberg Walter, Aufzeichnungen. München (1956) 1979.
- Schiller Bernt, Varför ryssarna tog Wallenberg? Sthlm 1991.
- Siney Marion C, Raoul Wallenberg: Swedish Diplomat in Hungary. Michigan Quarterly Review vol 3:1. 1964.
- Sjöquist Eric, Affären Raoul Wallenberg. Sthlm 1974.
- Raoul Wallenberg: diplomaten som försvann. Sthlm 1981.
- Raoul Wallenberg. Sthlm 1985.
- Dramat Raoul Wallenberg. Sthlm 2001.
- Sudoplatov Pavel och Anatolij, Direktoratet. Sthlm 1994.
- Tomas D M, Alexander Solzhenitsyn. A Century in his Life. NY 1998.
- Tschuy Theo, Carl Lutz und die Juden von Budapest. Zürich 1998.
- Tökés Rudolf L, Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic. London 1967.
- US News & World Report. 1996.
- Utrikesdepartementets föreskrifter om skyddsmaktsuppdrag. (UF) 1994:28.
- Utrikesdepartementets kalender. Skilda år 1946-1960.
- Vagts Detlev F, Switzerland, International Law and World War II. American Journal of International Law. Vol 91:3. 1997.
- Vaksberg Arkadij, Aleksandra Kollontaj. Sthlm 1987.
- Wallenberg Raoul, Dokumentsamling jämte kommentarer rörande hans fångenskap i Sovjetunionen. UD II:9. Sthlm 1957.
- Dokumentsamling rörande efterforskningarna efter år 1957. UD II:16. Sthlm 1965.
- Vem är det. Sthlm 1953 och 1994. Sthlm 1952 resp 1994.
- Vem är vem. Sthlm 1962.
- VENONA Historical Monograph. Nr 2. USA 1996.
- Werbell Frederick E, Clarke Thurston. Lost Hero. The Mystery of Raoul Wallenberg.
- Villius Elsa och Hans, Fallet Raoul Wallenberg. Sthlm (1966) 1987.
- 1945 års svenska hjälpepedition till Tyskland. Förspel och förhandlingar. UD II:8. Sthlm 1956.

Personförteckning

Raoul Wallenbergs namn förekommer på nästan varje sida och upptas därför inte i förteckningen

Abakumov, Viktor S	5,9,15,19,35,37,52,54f,59-64,74 77ff,93f,96
Abarinov, Vladimir	68
Abramov, Aleksandr	39,43,51,64,90f
Adamov, Nikolaj	69
Adelmansfelden, Rüdiger Adelman von und zu	58
Adlercreutz, Carlos	25
Afonin, Pavel L	29,88
Aladjan-Adjani, Pietro	84
Aleksandrov	57
Aleksandrov	81,96
Aleksandrov-Agentov, Andrej	76
Allard, Sven	41,45,48
Alter, Wiktor	52
Ambrus	75
Anders, Władysław	52
Anger, Per	15-20,22f,26,30-34,40,45,56,76
Annan, Kofi	10,57
Antonov, Aleksej	86
Arfwedson, LRF	91,93
Aschner, Leopold	51,91
Asinkritov, Aleksandr	68ff
Babekov, N	78
Baj, Bogusław	83
Bakatin, Vadim	97
Balfour, John	23
Bannert, Joseph	59
Barck-Holst, Ulf	44,50f,65,75,91ff
Basel (herr och fru)	31
Bastamov, Vladimir	72
Batjurin, AV	68
Bauer, Margareta	16,18,26f,30f,33,76,87,89
Becher, Kurt	18,24,75
Belfrage, Leif	5
Benedek, László	41
Benedich, Carol	89
Bentivegni, Franz-Eckard von	57
Berg, Göran	96
Berg, Lars G	14,21,27,30-33,40,45
Bergemann, Willi	35,46,57,60
Bergling, Stig	60
Berija, Lavrentij	17,52,54ff,63ff,74ff,78,80,96
Bernadotte, Folke	20,29
Besche, Hugo de	72
Bethlen, Gábor	23,48
Bethlen, István	23,48
Bezemenskij, Lev	13,18,76
Bilder, Anna	80
Birsstejn, Vadim	58,68,72
Björkelund, Boris	79
Bogdanas, Jonas	80
Bogdanov, Pavel N	75
Bomholt, Julius	54
Bondor, Vilmos	23,74
Bonner, Elena	81
Bornschein, Heinz	53,84
Brand, Joel	17,73
Brezjnev, Leonid	80f,96
Brugger, Emil	72,94
Brüner	50
Bubnov, Oleg	69
Budarev	48
Bulganin, Nikolaj A	26,29f,35,48,53,55,57,64 72,87,94
Burasjnikov	94
Busch, Ernst	14
Butova, Elena	79
Bysjinskij, A Ja	94
Böhm, Vilmos	8,12f,19ff,33,35,37-42,73,87 89,92
Canaris, Wilhelm	24
Carlgren, Wilhelm	50
Carlsson, Göte	16,26,31
Carlsson, Ingvar	96
Carlsson, Mogens	78
Celsing, Lars von	90,92
Christiansen, Christian	46
Chrustjev, Nikita	5f,57,77f,95
Churchill, Winston	13
Coen, AK	44
Czerkovits	15
Dane Meyer, Henry	47
Danielsson, Ivan	3,15-19,26f,31,33f,39,48,73 76,87-92
Danielsson, Otto	5,11,15,45,60,72,78
Danilasj, Michail V	88
Dardel, Fredrik von	36
Dardel, Guy von	35,39,82,88
Dardel, Maj von	35,64,93
Deane, John R	23
Dekanozov, Vladimir G	13,20,22f,26,28f,32f,35 40,43f,48,65,73,86-92
Demtjinko, Dmitrij	47,91
Dési-Dregán, Miklós	35
Dietl, Albert	53
Dmitrenko, J	27f
Domonkos, Miksa	41
Dudorov, Nikolaj P	57
Dufving, Theodor von	84
Dzjerkalov	77
Eckerberg, Per	94
Eckhardt, Tibor von	23
Ehrenpreis, Marcus	17,38,89
Ehrenstråle, Britt	45
Ehrenstråle, Hans	45
Ehrlich, Henryk	52
Eichmann, Adolf	3,17f,20,24,75,78
Ekmark, Yngve	16,26,31
Elghammar, CA	24
Eliasson, Ingemar	3,8,48
Eliasson, Jan	96
Elmér, Björn	96
Enbom, Frithiof	46
Engeström, Edward	44
Engzell, Gösta	17f,52,54,95
Erdmannsdorf, Otto von	87

Erdős, fru Sandor	75	Hinckeldey, Heinz-Helmut von	53,57
Erlander, Tage	5,53-57,59f,95	Hirdman, Sven	79,81,96f
Erlandsson, Karl-Einar	45f	Hitler, Adolf	14,17,23,38
Erzin, Pavel	52f	Hjertonsson, Ulf	76
Ewerlöf, Hans	96	Hompel, Rudolf ten	57,72
Farafanov, Georgij	96f	Horthy, Miklós	17,19,22f,38,75
Fedosimov, Pavel Ivanovitj	23	Huber, Ernst	53,57,69,71
Fedotov, Pjotr V	36f	Håstad, Elis	45,92f
Felber, Paul	50	Hägglöf, Gunnar	43f,49,93
Feller, Harald	29f,34,48-52,74,76f,88,92	Hägglöf, Ingemar	47,91
Fitin, Pavel	74	Ionov	58,93
Fledderus, B	15	Ivanov, Pjotr A	31,69
Fleischmann, Max	15,32	Jacobsson, Per	25
Forgacs, Vilhelm	32	Jaeger, Maximilian	48
Frey, Åke	9,53ff,60,77	Jakovlev, Aleksandr	67,80f,85,96f
Frösth, Henning	52	Jarring, Gunnar	5,57
Gábor, Aron	78	Johansson, Rune	60
Gazsi, Jozsef	87	Johnson, Herschel	17,21,37f,73,88f,93
Geer, Louis de	38	Juldasjev, Abolubraman	91
Geissler, Curt	71f	Juldasjev, Rausj(a)	91
Gellert	22	Julin, Sven	65,76
Gergely, György	26f,87,92	Kabalkin, Gennadij	59,72
Gerhardsen, Einar	53	Kalinski, Abraham	5,79,81,84,96
Goerdeler, Carl	13f	Kallay, Miklós	17
Goguberidze, Semjon (Simon)	72,79	Kanflo, Peter	78
Gorbatjev, Michail	77,96	Kaplan, Jan	79f,96
Gordievskij, Oleg	65	Karl, Stefan	44
Gottfarb, Ragnar	90	Karlsson, Ingemar	58
Gouazé, Lucien	72	Kartasjov, Sergej	58,69f,93
Grafovskij	87	Kasser, Sandor	44
Grafström, Sven	45,52f,92	Katona, Sandor	70f,83
Granovskij, Anatolij	43,51,74,92	Kekkonen, Urho	54
Gribanov, Michail G	54-57,59,77,95	Keményi, Gábor	75
Gripenberg, Georg A	53	Keményi Fuchs, Erszebet	18
Gromyko, Andrej	44,55f,60ff,76,80,84,93,95f	Kersten, Felix	14f,21
Grossheim-Krisko, Henry	8,14f,29f,32f,45,70f,73,75	Key, Bonner	90
Grönroos, Ebba	18	Kiesow, Ingolf	81
Gullgren, Stefan	19	Kilchmann, Anton Josef	48
Gusev, FT	60ff	Kirov, Sergej	63
Gusjtjin	87	Kitschmann, Horst	58,70f
Gustaf V	37	Kivikoski, Bruno	53
Günther, Christian	35,88,90	Kling, Herman	60
Günther, Ingrid	35	Kollontaj, Aleksandra	9,12f,15,18,29,34,37 39f,43,75,77,88-94
Gärde Widemar, Ingrid	45,47	Konobeev, A	46,94
Hallamaa, Reino	25	Kopeljanskij, Danil G	36,68ff
Hallén, Harald	45	Korolev, SP	29
Hallqvist, Martin	11,38,48,58f,78	Kosygin, Aleksej	80,96
Hambro, Carl Joachim	13	Kovacs, Géza Hodosi	44
Hansen, H(ans) C(hristian)	53	Krafft, Ernst	36,70
Harjo, Osvald	48,52	Krausz, Moshe	18
Harriman, Averell	89	Kronvall, Erik	45
Hartmann, E von	45	Krutjov, Vladimir	81,97
Hatz (Hátszeghi), Otto	69	Kubinyi, Istvanné	75
Hedlund, Gunnar	54,56,f,96	Kukin, Aleksandr Timofeevitj	82
Hegedüs, Paul	32	Kukin	77
Hellstedt, Svante	18	Kumlin, Ragnar	45,53
Henhoeffler, William	21	Kun, Béla	37
Hernód, Torsten	18	Kuprijanov, Dmitrij A	28,85,91
Hidasi, János	20	Kuprijanov, Gennadij N	79f
Hille, Erhard	35,44,55,57f,69ff	Kuzmisjin	36,67f,70
Hilvert, Paul	88	Lagergren, Gunnar	92
Himmler, Heinrich	14,20,74ff		

Lakatos, Imre	16	Nidossi	35,41
Langfelder, Vilmos	5,8f,27,29f,35f,40,44f,48 53,58,68-72,74,77f,82f,85ff,91,94f	Nilsson, Ada	18
Langlet, Valdemar	15f,18,29,31-34,40ff,44 76,88f,91f	Nilsson, Asta	16,26f,32
Lantos, Annette	78,85	Nilsson, Lars-Åke	12
Lantos, Tom	85	Nilsson, Torsten	60
Larina, Varvara	82	Nordström, Paul	45
Lauer, Kalmán	8,13,17f,21,37ff,42,50,87,90f	Novikov, Kirill	36,43f,80,93
Leavitt, Moses A	90,93	Nyström, Rune	81
Leifland, Leif	38,72,78,80,96	O'Dwyer, William	73
Lester, Elenore	88	Ohlin, Bertil	45
Levai, Jenő	16f,26,35,41	Okulicz, Leopold	67
Lidgard, Curt	48	Olsen, Iver	17f,21,38,72,84
Linderot, Sven	11f,72	Olsson, Lage	18,24,59,72,81
Lindström, Ulla	55	Oppenheim, Waldemar von	14
Litpe	46	Osmak	82f
Lorentzon, Emy	35,94	Otter, Göran von	49
Lorentzon, Gustav	53,56f	Paasonen, Aladár	25
Loyda, Jan	36,45,56,58,68,70f,94	Pankin, Boris	96
Lozovskij, Solomon	43,92	Pavlov, A	31,33f
Lundberg, Arne S	15,44ff,54,63,91,94	Pelkonen, Eino Olavi	36,70f
Lundberg, Manfred	44,47,52	Persson, Carl	60
Lundvik, Jan	10f,20,23,38,41,43,48ff,74f,77	Persson, Folke	71
Lunev, K	77	Persson, Göran	85
Lutz, Carl	18,34,48,76	Petersén, Carl	24
"Lüstig, Albert"	79	Petitpierre, Max	49
Maasburg, Nikolaus von	44	Petrovskij	29f
Magnusson, Hans	11f,48,54,74,78f,81,83f	Petersson-Hörving, Tage	45
Makarov, A	23,75	Pető, László	41
Makarova, Lida	50f,74,77,92f	Philipp, Rudolph	15,26,31,35,41,45,85,92
Makinen, Marvin	71f,82-85	Pitovranov, Evgenij P	74
Malenkov, Georgij	52,63	Plachin, A	64f
Malik, JA	35,37,43,93	Plotner, Kurt	67
Malling, Jens	45	Podserob, Boris F	54
Maltsev, V	79,96	Popper, Karl	71
Marek, Ferdinand	48	Post, Eric von	15f,50,83
Marshall, George	93	Petri, Lennart	96
Maslennikov, V	68	Pusjkin, V	48
Meier, Max	29f,47-52,74,76f	Putin, Vladimir	67
Meitner, Lise	35	Pyrenkov, Boris	68f
Mengele, Joseph	67	Pörzgen, Hermann	53
Merkulov, Vsevolod N	63ff	Raga	27
Mezey, Döme von	16,27,30,90	Rákosi, Mátyás	25,40
Michoels, Salomon	17	Rappe, Carl Johan	96
Mikó, Zoltan	23f	Rastavorov, Jurij	63f
Mikojan, Anastas	55,94	Ravndal, Chris	50,90f
Mironov, Aleksandr N	58,93	Razin, Vasilij Fedorovitj	14
Mjasnikov, Aleksandr	5	Reagan, Ronald	85
Mohr, Claudio de	4,44f,47,55,57,59,71,94	Reményi, Karoly	81
Mohrmann, Anton	55	Rensinghoff, Bernhard	36,52f,57,60,72
Molotsjikov, A	93	Reuterswärd, Patrik	31,89f
Molotov, Vjateslav	9,35ff,47f,52,57-60,63f,71,93ff	Ribbentrop, Joachim von	13
Morgenthau, Hans	93	Richert, Arvid	87
Morris, Desmond	13	Richter, Gustav	30,36,53,57-60,68,70f,88
Moschetti, Romeo	45,54,71	Rivo, Zoltan de	36,78
Mosjinskij, Efim	5,78f,96	Rodde, V	71
Muchortov	16,87	Rodionov, Konstantin	46f,52f,55ff,61,64f,94f
Mulle, Horst T	72	Roedel, Willy	9,36,52f,58f,68,93
Munters	80	Roginskij, Arsenij	59,72
Nagy, György	22	Ronschi, G	45
Nedosekin	81	Roosevelt, Eleanor	93
		Roosevelt, Franklin D	16
		Rudfalk, Ragnar	53

Ryding, Göran	25	Szent-Ivenyi	23
Rydman, Sven	18	Sztójay, Döme	16,19f
Rymko, E	79	Söderblom, Staffan	9,13,16,20,26,28ff,32f,40,43 48ff,65,76,85,88-93
Ryndyn	29	Takaczy	90f
Ryzjkov, Nikolaj	96	Tamm, NHW	56
Sacharov, Andrej	67,81	Tamvelius, Artur	84
Sacharovskij, A	55,95	Tarabrin, E	46f,94
Sahlin, Stig	43,50,90	Tekkel (Tekker), Nikolai	59
Salén, Sven	17	Telcs, Peter	40,89
Samuelsson, Oscar	64,90	Terebilov, Vladimir	96
Sandberg, Edward af	4,44f,47,52,55,91f	Terelya, Josyp	80
Schellenberg, Walter	14,24	Temberg, Helmuth	22,24f,75
Scheuer (Schlitter), Otto	56,58f,69f	Thörnell, Olof	24
Schmidt, Gerhard	72,80f	Titov, German	92
Schori, Pierre	11,57,96	Tjebotarev	94
Schubert, E	69	Tjerbysjev	39
Semenov, Vladimir	47,57,94	Tjernysjev, V	15,31,34
Seppälä, R(ichard) R(afael)	54	Tjernysov, Ilja V.	16,43f,47f,50,91f
Serov, Ivan A	57-61,66,77,95	Tjuvasjin, Dmitrij	94
Siljava, VV	87	Tolstoj-Kutuzov, Michail	8,14f,31f,49,73,88
Sinitsyn, Igor	65,71,74	Toon, Malcolm	82,97
Sinitsyn, Jelisej Tichonovitj	65,74,91	Trandafilo, Franco	45,71
Siomontjuk	15	Tugarinov, I	56,60,95
Sirotin, A	58ff,95	Tutjin, Vjateslav	85
Sjepilov, Dmitrij	61,66	Törngren, Ralf	53
Sjevardnadze, Edvard	80	Ullsten, Ola	80,96
Sjevtjenko, Gennadij	76	Undén, Östen	5,43,46f,49-53,55-58,60,93ff
Sjifrin, Abraham	78f	Usjakov, Jo V	96
Sjirjagin, IS	9,58,96	Uspenskij, A	96
Sjöborg, Erik	45f,53,71	Waals, Gerit van der	8,14f
Slansky, Rudolf	41	Wahl, Heinrich de	17,37,48f,91
Slavin, NV	33,90	Vajda, Ernő	34,87
Smirnitskij, Vladimir	68ff	Vajndorf, Abram	69
Smirnov	27	Wallace, Henry	37
Smoltsov, A	7,62,66ff	Wallenberg, Jacob	13f,17,38
Smoltsov, VA (O)	67	Wallenberg, Marcus Jr	8,12ff,17f,39,73,75,89f,92
Sohlman, Inger	45	Wallenstein, Ernst Ludwig	52f,57f,60,71,84
Sohlman, Rolf	5,37,43,47-50,53,55,57,61ff,78,93ff	Vari	22f
Sohlman, Zina(ida)	49f	Vas, Gheorghe (Z)	45
Solovov, Boris A	68ff	Veesenmayer, Edmund	18,20,75
Solzjenitsin, Aleksandr	68	Wennerström, Stig	60
Soós, Geza	22ff,50	Wester, Harry	16,21
Sperlich, Fritz	72	Westman, Karl Ivan	9,41,43,50f,92
Spišak, Jan	29	Vetrov, Michail S	33,35ff,43f,64,88-91,93f
Stahel, Reiner	68	White, Harry	16
Stalin, Josef	4,8,17,30,35f,42,43f,49-52,55,63 71,73ff,77,92,94	Vichorev, A	49f
Starke, Gotthold	37,59	Wiedrowski	80
Steiger, Edmund von	49	Vinogradov, Vladimir K	4,14f,96
Stepanov, Sergej A	76,83	Vladimirov, Viktor	9,55
Stettinius, Edward	89	Wohl, Hugo	32,51
Stolpe, Birger	40	Volkogonov, Dmitrij	81,96
Stöckler, Lajos	41	Vorobej-Vorobev, Vasilij	80
Sudoplatov, Pavel	66,72	Vorwerk, Joachim	57
Supprian, Karl	53,57,60,69	Voss, Hans Erich	57
Svartz, Nanna	5,42,45,78,96	Vylder Bellander, Birgitta de	35
Svertjuk	36	Wynne, Charles	72
Svingel, Carl-Gustaf	62	Vysjinskij, Andrej	4,19,36ff,43f,46ff,52,63,93ff
Sysojev, Ivan G	13,16,43,50f,73,92f	Wäsström, Sven	22,24f
Szálai, Pál	15,41	Vöczköndy, László	26
Szálasi, Ferenc	4,18f,94	Zacharov, A	61,63
Szent-Györgyi, Albert	39f,88f,93	Zacharov, GF	29,86f

Zacharov, MV	28,30,94
Zamtjevskij, IK	77
Zechlin, Ernst	55
Zemskov, Igor	96
Zenkov, Nikolaj M	30
Ziborov, Andrej J	67f
Zjdanov, Andrej	63
Zorin, Valerian	46,55,94f
Åström, Sverker	55
Ärnfast, Hugo	40,89
Örn, Torsten	96
Örne, Anders	36